

(30) - 01
(P)

C. C.
P. M. R.
Nr. ....

11517

PARTIDE POLITICE ȘI CLASE SOCIALE

DE

D. DRĂGHICESCU

bd 217735

~~7554/67~~

~~115996/68~~

50/1995
Anu

BUCUREȘTI

1 9 2 2

32(R) - ed. 1922
32(R) " 1922"
32.1(R) [Clasele]
321.916(R)
321.914(R)

Re 235/12

BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITARĂ
BUCUREȘTI
COTA I 155449

610/04

B.C.U. Bucuresti

C20043286

Consecințele războiului mondial, acelea ale aplicării votului universal și efectele reformei agrare, pe care le complică și le adâncesc frământările firești, isvorite din întregirea neamului, prin alipirea provinciilor noi, — toate acestea au intensificat viața noastră politică, au complicat-o și au trezit-o din lăncezirea și superficialitatea vremilor normale.

Pentru a o stăpâni și înțelege, nu mai sunt de ajuns astăzi formulele de activitate obișnuite, nici empirismul trândav al oamenilor politici cum dă Dumnezeu. De aceea, vedem în timpul din urmă apărând numeroase broșuri, care încearcă să analizeze și să studieze viața noastră politică, în numele și pentru uzul cutărui sau cutărui partid. Intreprinse de oameni mai mult sau mai puțin pregătiți, aceste studii tind să degajeze, din haosul vieții noastre sociale, problemele cele mai vitale și urgente și să formuleze principii pentru rezolvarea lor, din punctul de vedere al politicii pe care autorii o preconizează. Ele reușesc mai mult sau mai puțin — și adesea, întru cât sunt dominate de spiritul strâmt de partid, întunecă mai mult problemele și măresc confuzia.

Tocmai pentru acest motiv, cred că este necesar să se întreprindă un studiu obiectiv și critic asupra realităților noastre politice și sociale, o analiză sinceră a aspirațiilor multiple și schimbătoare ce stăpânesc vremea noastră.

Pentru a degaja, din complexul incoerent al tendin-

țelor și problemelor ce s'au ivit în ultimul timp, orientarea evoluției noastre actuale și viitoare, cum și principiile esențiale ce o domină, cred că o lungă preparație anterioară, dovedită prin lucrările deja publicate, va fi de mare ajutor. Simțim chiar că este o datorie, pentru vremea de față, să se aplice la studiul problemelor socio-sociale ale timpului, bagajul științific de metode și principii, pe care de ani îndelungați cineva îl adună și îl retrăește.

Dar această preparație încă n'ar fi de ajuns. Sunt adânc convins că, în acest fel de cercetări, obiectivitatea pur contemplativă nu este de folos, că problemele sociale și politice nu trebuie studiate din afară, printr'o contemplație leneșe, pasivă, cum se studiază legile și fenomenele naturii. Problemele politice și sociale sunt de ordin moral și trebuie trăite suflându-se de cel care le tratează. Cercetătorul lor trebuie să aibe un rol activ în societate, să le poarte un interes viu, iar generalizările și principiile ce va desprinde din observațiile sale, să fie scoase din viziunea directă și intimă a realității, la care el ia o parte activă, nemijlocită. De aceea, a fi membru al unui partid politic, nu este un obstacol sau motiv de recuzare, ci o calitate în plus pentru studierea problemelor noastre politice. Totul este însă ca cercetătorul să fie însuflețit de un adânc sentiment de echitate față de situații și de oameni. Este de ajuns doar să nu pui patimă, și simțul sincer al realității și al echității te vor scuti de exagerările și orbirile pe care spiritul de partid este de natură să ți le impue față de oameni și de situații, dar mai ales față de oameni.

Este iarăș adevărat, că după cum obiectivitatea absolută, în acest domeniu, nu este nici posibilă nici utilă, tot astfel este imposibil și fără rost a evita chestiunea persoanelor și personalităților. Realitățile politice și sociale își au sediul în oameni, cari sunt agenții lor de

efectuare. Cum sunt oamenii, așa sunt și realitățile politice. Ele neputând fi, deci, anonime, cercetătorul lor este constrâns să facă personalități, însă fără ură și nici patimă. Va aprecia valoarea agenților-personalități ce studiază, însă numai după un criteriu obiectiv de principii sociale și etice. Și precum am zis că nu trebuie patimă nici ură, tot astfel nu trebuie nici menajarea nici tănuirea diferitelor acte sau deprinderi urâte. În aceste chestiuni, sinceritatea și echitatea constatărilor, după un criteriu moral înalt, să fie loc obiectivității și impersonalității științifice propriu zise, obișnuite în științele naturii fizice.

În acest spirit și cu această atitudine fermă, trebuiesc cercetate, în primul rând, tendințele care germinau și se manifestau și înainte de războiu, atât în țară cât și în străinătate, aspirațiile democratice și revendicările muncitorești, care, mai ales acestea din urmă, au căpătat, prin războiu și în urma războiului, o importanță hotărâtoare. Sentimentul dreptății sociale, de egală îndreptățire a claselor, precum și problemele sociale și economice, — lupta economică între clase în sânul aceluiaș popor și între popoare, sunt fenomene care merită cea mai încordată atenție și trebuiesc abordate, serios studiate și satisfăcute, în ordinea exactă a importanței lor.

Se va putea stabili, astfel, adevărata orientare a evoluției societății românești, care nu poate diferi de orientarea evoluției generale a omenirii civilizate. În acelaș timp, se va stabili în ce constă acțiunea politică și arta de a governa, se va putea vedea care este rolul omului politic și al partidelor de guvernământ și care este valoarea fenomenului politic în evoluția societăților civilizate.

Arta politică, așa precum rezultă din experiența popoarelor, este, în esență, arta de a adapta structura societății, în toate ramurile ei de activitate, la idealul de dreptate, de moralitate și de progres, care frământă sufletul și în care se oglindesc aspirațiile mulțimii ca și

meditațiile cugetătorilor. Ea mai constă de asemenea în adaptarea societății la noile condiții de viață, pe care studiul evoluției în curs le-a adus; adică în echilibrarea raporturilor dintre clasele societății, care sunt în continuă transformare și frământare, și a raporturilor cu popoarele vecine, care raporturi sunt în veșnică nestatornicie.

Intr'un cuvânt mai precis, secretul adevăratei arte politice, capacitatea de a governa, constau în inițiativa îndrăzneată de a concepe și de a înfăptui reformele corespunzătoare nevoilor vremii, văzute într'un larg spirit democratic.

Acesta este și trebuie să fie criteriul după care se judecă valoarea partidelor și acțiunea oamenilor politici. În măsura în care partidele răspund cu succes, sau nu răspund de loc acestor cerințe, ele își îndeplinesc rolul sau îl dezertează, și ca atare merită să fie considerate sau neglijate.

Pentru partidele noi, spre pildă, acest criteriu este suveran. Corespunderea sau necorespunderea lor la acest rol, face că ele sunt viabile sau, cu toată aparența și sgomotul ce-l vor fi făcut la ivirea lor, sunt și rămân escrescențe efemere, datorite vremilor turburi ce traversăm.

Și tot astfel, valoarea și viitorul partidelor vechi se pot judeca și fixa după același criteriu. Oricare ar fi serviciile făcute fărăi în trecut, dacă atitudinea și acțiunea lor, dacă doctrina și programul lor nu corespund idealurilor vremii și aspirațiilor masselor populare, ele sunt condamnate.

În al doilea rând, toată atenția trebuie dată raporturilor dintre diferitele partide politice existente și clasele sociale care formează structura societății. Este de cercetat dacă partidele noastre corespund unor clase sociale anume, dacă pot sau dacă trebuie să le corespundă.

Cum valoarea politică a claselor este ceea ce determină valoarea politică a partidelor, cercetarea claselor noastre sociale se impune mai presus de orice. Desigur, conștiința politică a claselor, puterea lor de inițiativă, disciplina și solidaritatea lor, orizontul lor cultural și concepțiile de care sunt capabile, în mijlociu, să le aibe, sunt valori politice esențiale, care trec dela clasă la partidul politic corespunzător și determină valoarea acestuia.

În al treilea rând, sunt de examinat partidele politice, în ele însele, adică în structura și în compoziția lor. Programele ce determină activitatea lor și doctrinele în care ele își fixează atitudinea față de problemele mari ale vremii, succesul pe care-l obțin în adaptarea societății la condițiile interne și externe pe care i le crează procesul evoluției generale; înșfârșit, chipul cum răspund la aspirațiile mulțimii și cum satisfac interesele mari ale Statului, sunt cele mai sigure și cele mai obiective criterii după care se poate aprecia valoarea și viitorul partidelor politice.

Pe aceste căi și cu aceste metode numai, se poate contribui la clarificarea și precizarea evoluției noastre în general și la orientarea noastră în haosul de probleme ce se pun neamului în ceasul de față. Totul este să căpătăm o conștiință cât mai adâncă și o căl mai clară cunoștință a realităților sociale și politice prezente, în curs de continuă transformare, pentru a ne putea orienta rațional și a servi și orientării altora, în vremile acestea mari și de grea cumpănă pentru destinele României Mari. Numai prin acest efort, vom putea depăși cuprinsul politic din vremile normale și care astăzi nu mai poate dăinui în viața politică a statelor.

PARTIDE POLITICE ȘI CLASE SOCIALE

I

ORIENTAREA EVOLUȚIEI ȘI PRINCIPIILE EI

Războiul mondial a avut de sigur efectul să răscolească din adâncimi multe chestiuni și probleme cari existau de mai înainte și să grăbească dezvoltarea și soluționarea lor. Acțiunea lui a fost ca și a unui cataclism cosmic; înfierbântând, ani de zile, atmosfera socială a omenirii, a accelerat evoluția multor chestiuni mari, a accentuat unele tendințe care'l precedaseră cu veacuri sau cu decenii.

Trei sunt tendințele mai principale, care se manifestau și înainte de războiu, și care s'au accentuat și s'au accelerat prin războiu și după el:

1. Procesul de transformare al omului, din simplu produs natural al forțelor naturale și biologice, într'o personalitate morală, spirituală, alcătuind astfel în construcția totală a universului, un etaj superior sau un compartiment special, original;

2. Procesul de liberare pe diferitele linii (politice și economice) a dezvoltării sociale și istorice a statelor;

3. Procesul de democratizare a vieții politice și eco-

nomice, prin înfăptuirea progresivă a tot mai multă dreptate socială.

Intr'un cuvânt, evoluția omenirii, pe care războiul mondial a accentuat-o și grăbit-o, constă în trecerea omului dela o stare de robie relativă, produs natural al forțelor fizice și al luptei pentru existență, la o stare morală și spirituală de libertate și equitate socială.

Aceasta este, credem noi, cheia orientării evoluției omenirii moderne. Politica rațională și clar-văzătoare, oamenii și partidele politice demni de vremile noi, cari se căsnesc, sub presiunea împrejurărilor, să renunțe la empirismul și formulele tradiționale, nu vor putea face nimic serios și mare, dacă nu verifică doctrinele și programele lor la lumina acestor trei tendințe cardinale ale evoluției omenirii.

Evoluția dela ființa biologică la personalitate spirituală

În complexiunea omului civilizat se disting foarte lămurit două naturi: 1) una fizico-biologică și 2) alta culturală, etică, în devenire.

Ca corp, suntem produsul legilor biologice și am devenit ce suntem sub presiunea luptei pentru existență cu eliminarea celor inapți, și a adaptării la condițiunile mediului cosmic.

Ca ființă etico-culturală, suntem produsul în devenire al procesului istorico-social, el însuși în continuă devenire. Legile morale, politice și juridice condiționează din ce în ce mai mult ființa noastră morală și culturală. Știința cu instrucția și educația sunt însă determinanții hotărîtori ai ființei noastre culturale. Evoluția generală a omenirii fiind o progresivă accentuare și dezvoltare a ființei noastre etico-culturale, politica lu-

minată și rațională ar trebui să aibă de scop, în primul rând, cea mai largă răspândire a lor în masele populare.

Instrucția integrală ce ar rezulta de aci, completată cu o educație morală și religioasă activă, nu teoretică și verbală, sunt mijloacele cele mai eficace de a creă în fiecare om o personalitate, o valoare etică și spirituală. Făcând aceasta, politica nu va face decât să serve de agent al evoluției omenirii, care este, după filosoful Eucken, creațiunea progresivă a unei vieți spirituale superioară și independentă de natura propriu zisă. Rolul istoriei și al civilizației este, după acest cugetător, să altoiască și să adâncească în natura omenescă o realitate spirituală și etică din ce în ce mai puternică și mai largă.

Omul politic este, însă, în această privință, adevăratul agent al istoriei și al civilizației și opera sa trebuie să fie dominată și inspirată, în primul rând, de această tendință primordială.

De altfel, celelalte două tendințe esențiale ale evoluției omenirii nu fac, precum avem să vedem îndată, decât să completeze și să fortifice realizarea acestei prime tendințe.

Evoluția dela robie la libertate.

Procesul evolutiv de liberare se desfășoară pe diferite căi: pe căile politice ale vieții interne a Statului, pe calea politicii internaționale; pe calea politicii economice interne; pe calea politicii economice internaționale.

a) Desvoltarea politică.

In ultimele vremuri evoluția popoarelor europene a fost marcată în mod special de liberarea claselor;

de libertate egală, acordată tuturor membrilor societății, fără deosebire de clasă, și egalizarea tuturor în fața legilor. În România, emanciparea politică a claselor a fost opera partidului liberal, proclamată la 1848 și desăvârșită printr' o luptă de mai bine de șesezeci de ani. În această direcție, ceea ce mai rămâne de făcut este de a lupta ca libertatea individuală câștigată să nu fie cu nimic știrbită, ci din contra să fie mereu adâncită și dusă până în cele mai amănunțite aplicări.

b) Libertatea popoarelor pe baza principiului de auto-determinare.

Pe acest teren, acțiunea și influența războiului putem zice că au fost suverane și n'au mai lăsat decât prea puțin de făcut. Procesul de liberare al naționalităților oprimite există cu mult înainte de război și dăduse rezultate îmbucurătoare pentru mai multe națiuni mari și mici din Europa. În adevăr, în virtutea principiului naționalităților, s'au liberat Italia, Grecia, Serbia, România, Bulgaria, etc., și s'a întregit Germania. Erau însă două monarhii autocrate, Rusia și Austro-Ungaria, spre a nu mai vorbi de Turcia, care, cu sprijinul Germaniei, opuneau un obstacol de neînvins liberării națiunilor după principiul naționalităților. Aceasta din cauză că orice aplicare a dreptului de auto-determinare ar fi fost distrugerea chiar a acestor alcături politice absolutiste, întemeiate pe dominația popoarelor subjgate lor.

Această stare de fapt devenise intolerabilă. Ea a dat naștere războiului mondial, și ca urmare firească s'a produs prăbușirea și dispariția Austro-Ungariei, fărâmițarea Rusiei, odată cu a Turciei și căderea definitivă a autocrației din toate statele Europei.

Din acest punct de vedere, politica românească, ca și a tuturor statelor civilizate, nu mai poate avea alt țel, decât pe acela de a căuta să generalizeze aplicarea principiului autodeterminării și a consolida rezultatele obținute, a veghea să combată orice veleitate de revenire asupra acestor rezultate și, în România, în special, a desăvârși unificarea provinciilor românești liberate.

Intru cât privește însă, minoritățile cuprinse în România mare, politica română nu poate fi decât inspirată de cel mai larg sentiment de dreptate și de libertate culturală. Orice altă atitudine, în această chestie, este împotriva aspirațiilor vremii și ar provoca rezistența minorităților.

c) Procesul evoluției economice dela sclavie la cooperatie liberă.

Dacă caracterizează ceva, în mod deosebit, evoluția vieții economice a omenirii, este trecerea prin diferite faze intermediare, de la munca cu robi la cooperatie liberă sub formă de sindicate profesionale. *Sclavie, iobăgie, salariat și cooperatie sindicală*, acestea sunt etapele firești ale procesului evoluției economice. Războiul mondial a avut și pe acest teren o influență covârșitoare. El va fi contribuit, în cei mai înalt grad, să grăbească procesul de liberare a muncii, să înlesnească trecerea de la salariat la cooperatie și sindicate, prin trecerea posesiunii mijloacelor de producție din mâinile capitaliștilor în acelea ale muncitorilor. Prin consecințele lui fatale, războiul mondial a înălțat pe scara ierarhiei valorilor, munca productivă manuală și mașinală, la o înălțime neobicinuită, și a dat clasei muncitorești un relief și o situație socială, pe care nici cei mai înfocați socialiști n'ar fi putut-o spera

Această situație odată câștigată, clasa muncitoare nu numai că o va păstra, dar va căuta s'o desvolte și s'o completeze. Tendința de a deveni stăpâna procesului producției, de a intra în deplină stăpânire a mijloacelor de producție și a produsului integral al muncii, de a controla și de a democratiza organizația muncii și producției, tendință subliniată de războiul mondial, se va menține și intensifica. De aceea, orice politică luminată și departe văzătoare, nu va face nimic care să contrarieze această tendință, ci va face totul ca s'o ajute, sau cel mult s'o modezeze în marginile raționale ale posibilului și s'o adapteze la împrejurările și necesitățile vieții.

În ce privește în special România, sub influența războiului mondial, reforma agrară, deja proiectată de partidul liberal înainte de războiu, a fost dusă până aproape de limitele posibilității ei. Marea proprietate a fost expropriată aproape în întregime și distribuită țăranilor de pe moșii. Azi, mica proprietate reprezintă aproape 90 % din solul cultivabil al țării.

Mulf mai puțin avansați suntem însă cu reformele pe terenul proprietății industriale. Cauza este că dezvoltarea noastră industrială este ea însăși prea puțin înaintată. Totuș, și aici se poate observa, dela război încoace, două tendințe care se dezvoltă paralel, dar în sens invers. Pe când mișcarea muncitorească se organizează și afirmă tot mai dârz revendicările ei, capitaliștii, marile bănci în special, montează și organizează societăți de afaceri din ce în ce mai considerabile. Marea proprietate latifundiară tinde astfel să se refugieze de la posesiunea proprietății rurale la aceea a proprietății industriale și urbane. Se creează azi, sub ochii noștri, latifundii industriale, prin mari acaparări de acțiuni în diferitele societăți anonime. Goniți de la specula proprietăților funciare rurale,

speculatorii s'au năpustiți ca lăcustele asupra bunurilor și acțiunilor industriale și comerciale. Proprietarul mare-fonciar, absenteist și parazit, devine capitalistul parazit și absenteist.

Acest proces de acaparare industrială este deci cu totul contrar tendinței evoluției economice, și de aceea el va provoca intensificarea rezistenței și luptei clasei muncitorești.

Politica, partidele politice, care trebuie să dirijeze viața noastră economică în sensul evoluției sociale generale, nu au decât să aplice în domeniul proprietății industriale principiul reformei agrare: exproprierea uzinelor sau întreprinderilor industriale, care au forme de latifundii și de acapărări, cu condiția esențială, însă, ca aceste întreprinderi să aibă, în total sau în parte, caracterul de monopol. O altă condiție, tot esențială pentru exproprierea întreprinderilor industriale, ar fi ca aceasta să nu stânjenească nici să nu micșoreze productivitatea.

Trecerea acestor întreprinderi din mâna a câtorva capitaliști în mâinile muncitorilor exclusiv sau asociați cu statul (muncitorii simpli asociați cu conducătorii tehnicieni), ar fi o prefacere echivalentă — și tot atât de de equitabilă, cu cea a exproprierii marilor moșii și distribuirea lor la țărani.

Două ar fi, prin urmare, țelurile oamenilor și partidelor politice pentru viitor: 1) să pregătească reforma industrială în sensul tendinței manifeste a procesului evoluției economice; și 2) printr'o acțiune legislativă, dublată de o puternică acțiune de educație și propagandă în masa cea mare a muncitorilor industriali, să stimuleze, să prepare între ei, spiritul de asociație și de cooperare sindicală și să contribuie prin toate mijloacele să disciplineze acțiunea lor în mijlocul asociațiilor și sindicatelor profesionale. Reformele de de-

taliu, cu privire la contractul colectiv, arbitraj, pensiuni, ajutoare, igienă, etc., etc., nu vor fi, după cum nici nu sunt, neglijate, necesitatea lor fiind de pe acum admisă de mai toate partidele noastre politice.

d) Procesul liberărei economice internaționale.

Dela războiu, ca și în domeniul politicii economice interne, o dublă tendință economică se desfășoară paralel și contradictoriu: tendința popoarelor mai sărace de a se elibera de exploatarea financiară a celor mai bogate, însă o și mai puternică tendință a acestora, grație cheltuelilor și împrumuturilor de războiu și crizei de după războiu, de a acapara bogățiile și a exploata financiarmente țările mai mici. Războiul între popoare, care pare a înceta sau a se îndepărta de pe terenul militar, tinde a se reinstala pe terenul economic. Cine a asistat și cunoaște cât de puțin «pertractările» din jurul Conferinții Păcii, poate avea un sentiment precis de această tendință a statelor cu *interese nelimitate*. Sîrbii, de pildă, știu cei-a costat partea din Banat care li s'a dat pe nedrept. De asemeni, Austria și Ungaria au plătit un larg tribut acestei tendințe a statelor cu *interese nelimitate*. Toata răceala marilor aliați față de reprezentanții României, la Conferința Păcii, nu avea altă explicație decât rezistența încăpățânată a acestora împotriva tendințelor lor de exploatare financiară și acaparare economică.

Politica românească, ca și cea a tuturor statelor demne și conștiente, nu va putea avea alt țel decât o rezistență tot mai dârje contra acestei tendințe de exploatare economică și financiară internațională și o sustragere, o esquivare progresivă de la acapararea

și exploatarea financiară streină deja înfăptuită. Sistemul economiei autonome este adevăratul echivalent pe terenul economic, al principiului auto-determinării.

Procesul democratizării vieții politice și economice.—Justiția Socială.

Ca și individul uman, popoarele și societățile evoluează de la un agregat natural de indivizi biologici, la o societate de cultură și civilizație. Forma primitivă de la care pleacă evoluția socială, este un trib, pe care îl guvernează legile pur biologice: ereditatea adaptarea, lupta pentru existență și războiul; forma către care tinde evoluția, și care se realizează progresiv, în cursul istoriei, este societatea civilizată, o creațiune morală, în care legile morale: justiția socială și dreptul, se substituie progresiv legilor biologice și războiului sub toate formele lui. Într'adevăr, după Renouvier, «noțiunea de dreptate domină toată viața morală, economică și politică, prin aceea că ea este baza contractelor, a dreptului pozitiv».

Ideea de *Justiție socială* sau de *Dreptate*, se poate defini și examina sau în raport cu alte principii sau în sine însăși.

În raport cu principiul tot atât de primordial al libertății, pe care de altfel *Dreptatea* îl presupune implicit, *Justiția socială* este corectivul logic al libertății. Libertatea fiind o realizare socială instabilă, ea deviază și se alterează foarte ușor; echilibrul libertății în continuă nestatornicie, trebuie mereu restabilit și el necesitează absolut echitatea, adică justiția socială care'l restabilește. Abuzurile și devierile, de care li-

bertatea este susceptibilă, spre pildă concurența liberă care degenerază în fraudă, în arbitrar, în exploatarea celui slab de către cel puternic, pot lua forme intolerabile, dacă justiția socială nu intervine, nu le repară sau nu le înfrânează. Libertatea nu rămâne libertate de cât cu frâna justiției sociale la fiecare manifestare a ei. Lăsată în voe, aplicarea libertății duce mereu la distrugerea ei însăși, și de aceea, după o epocă de libertate realizată în omenire, aceasta resimte cea mai nestinsă și mai intensă sete de dreptate.

Raportul exact dintre morală și justiție este stabilit de către Renouvier în acest chip: o judecată morală este declararea a ceea ce este drept sau nedrept. (*Critique philosophique*, (t. II. p. 89).

După acelaș filosof, teoria justiției se reduce, în fond, a reclama respectul persoanei înfățișate «ca scop». În sine însăși, dreptatea constă «*în echivalența serviciilor reciproce dintre membrii unei societăți și care contează unul pe altul în anume măsură*. Regula care fixează, în toate cazurile, această relațiune între ființe raționale, fiind ea însăși rațională, aceasfă regulă immanentă, tot atât de esențială raporturilor umane ca și legile fizice și organice pentru jocul părților corpului, această regulă se chiamă «Dreptatea» (*Critique Philosophique*, I., 10).

Această regulă a echivalenței serviciilor mutuale contractate între două ființe raționale și libere, are două specte: dreptul și datoria (credit și debit). Dreptatea ar fi ideală, când balanța între credit și debit ar fi într'un echilibru perfect, pentru raporturile tuturor membrilor societății.

În ultimă analiză, după Renouvier, noțiunea datoriei se reduce la noțiunea de muncă, pe care fiecare dintre membrii contractanți ai societății o așteaptă

unul dela altul, în vederea unui bine sau a unui scop care le este comun.

Aceasta este justiția ideală, însă acest echilibru perfect între credit și debit este departe de a se realiza în societățile reale. Există totdeauna o mare depărtare (écartement) între justiția ideală și drept. Tot înțelesul evoluției morale a omenirii este ca această depărtare să descrească progresiv.

Care este însă, cauza acestei distanțe între justiția ideală și drept — justiția aplicată, între teorie și practică? Aici Renouvier introduce o explicație foarte ingenioasă, admirabilă în simplitatea ei și foarte plauzibilă. Justiția ideală, regula echivalenței exacte între serviciile reciproce, nu poate fi valabilă de cât în stare normală de pace în societate. Or, *realitatea socială cea adevărată este starea de război, în care personalitățile morale, libere, încetează, în mare parte, de a fi scopuri și de a fi libere, și în care datoria și grija conservării și apărării personale trece înaintea preocupării de justiție.* Într-o astfel de stare socială, *ești obligat de cea mai elementară prudență să nu aștepti o perfectă echivalență de reciprocitate între serviciul ce ești obligat să prestezi altuia și acela pe care altul este obligat să ți-l facă.* Această prudență te face din contră să contezi pe o parțială neîndeplinire a datoriei celuilalt și să te porți în consecință, întru cât vrei să-ți asiguri conservarea existenței și să nu cazi victima iniquității altuia.

Această stare, așa zisă de război, este faza de trecere, în care ne găsim, între natura fizică și organică, de la care a pornit omul și popoarele, către faza de dreptate și moralitate, la care este în curs de a ajunge. Distanța dintre justiția ideală, teoretică de drept, măsoară valoarea evoluției sociale atinse, și drumul ce mai este de făcut în această direcție până la capătul evoluției

Cert este, însă, că evoluția se face infailibil în acest sens; altfel, noțiunea justiției sociale ar fi o imposibilitate și nici n'ar exista în profundele aspirații ale omenirii din vremile din urmă

Trebue să ținem încă socoteală că justiția, equitatea socială, se identifică cu democrația. În adevăr, principiul democrației este tendința către egalitate, către egalizarea oamenilor, membri ai aceleiaș societăți. Or, o egalitate perfectă nu este nici posibilă, nici de dorit. Egalitatea trebue redusă, propriu zis, la o *echivalență*, adică egalitate de principiu între realitățile morale, care sunt incomensurabile întru cât nu se pot niciodată identifica. Nu este însă, această noțiune de echivalență, esența chiar a justiției sociale, așa cum o definește filosoful Renouvier?

Când zicem deci că orientarea evoluției omenirii merge în sensul democratizării și în direcția realizării cât mai complete a justiției sociale, este a exprima unul și acelaș lucru.

Evoluția democratică se face, însă, și ea pe mai multe direcții: în raporturile internaționale, în raporturile politice interne, în raporturile economice, etc.

Evoluția raporturilor Internaționale, politice și economice.

a) Raporturile politice.

Triumful principiului naționalităților, prin formula mai recentă *Dreptul de autodeterminare*, adică dreptul popoarelor de a decide ele singure de soarta lor, este o foarte importantă etapă ajunsă în procesul evoluției sociale, și este importantă atât pentru ceace ea înfăptuește cât și, mai ales, posibilitățile imense pe care le deslănțue și pe care le vom vedea îndată.

Natural, această etapă ajunsă, procesul evoluției nu se putea opri aci. In mod nemijlocit, s'a tins mai departe, și etapa următoare a fost organizarea unor raporturi equitabile, adică democratice, între popoarele libere și libertate. *Nu se pot concepe raporturi de dreptate trainice între membrii unei națiuni, fără ca acest caracter de dreptate să se întindă și la raporturile între națiuni.* Democratizarea interioară a națiunilor cere riguros democratizarea raporturilor dintre națiuni. De aceea, corolarul imediat al realizării Principiului Naționalităților, al liberării lor, a fost *Societatea Națiunilor* sau *Liga Națiunilor*, adică organizarea raporturilor internaționale pe bază de equitate. Iar corolarul imediat al Ligei Națiunilor este punerea *Problemei Dezarmării*, sau a reducerii cât mai mare a înarmărilor. In modul cel mai firesc și cel mai logic, una din aceste etape aduce pe cea următoare, fiindcă, în locul războiului, care regulă până azi raporturile internaționale, trebuiau stabilite dreptul și equitatea.

Fără îndoială că războiul mondial, prin extensiunea, durata și intensitatea lui, a fost un eveniment atât de năpraznic, încât el va marca sfârșitul unei perioade a istoriei universale și începutul unui ev nou. Ca și Cruciadele, care au coincis cu începutul evului mediu, și războaiele romane cari au marcat începuturile creștinismului, războiul mondial va marca o fază hotărâtoare a evoluției omenirii pe acest planet. Aprins din cauza oprimării popoarelor subjugate ce aspirau după libertate, acest război a tranșat aproape integral problema naționalităților și a liberat omenirea de absolutismul politic și de autocrație. Acesta va fi, de sigur, cel mai important rezultat al războiului.

Consecințele democratice ale acestui prim rezultat sunt însă cu adevărat incalculabile. Ceea ce ținea procesul democratizării în loc, înainte de război, cece

vișă și otrăvea atmosfera politică și morală a Europei, eră condițiunea națiunilor oprimate de Rusia, Austro-Ungaria, Germania, etc. Aceste imense alcătuirii politice erau artificiale; existența lor, în starea de fapt în care se găseau, eră într'o contrazicere violentă cu aspirațiile neamurilor supuse, cu spiritul vremii și cu orientarea democratică tot mai pronunțată a evoluției sociale.

Pentru ca să se mențină, totuși, marile monarhii asupritoare nu se puteau baza decât pe forțe armate formidabile, ținute tot timpul sub mare presiune războinică. Aceasta impunea chiar țărilor celor mai democratice, ca Franța, Italia, Anglia, etc., întreținerea de forțe militare echivalente. O greutate ca de plumb apăsă și înăbușea dezvoltarea economică a tuturor statelor. Budgetele militare pompau mai toate resursele acestor state și reformele democratice, revendicările equitabile și disperate ale muncitorimii, cum și trebuințele culturii, instrucției și educației maselor, erau neglijate cu desăvârșire.

Caracterul vieții politice interne eră dominat și alterat de militarismul devenit excesiv. Centralizarea exagerată și spiritul polițienesc și militarist pătrundeau atmosfera morală și politică — și această atmosferă nu putea fi de loc prielnică unei democrații temeinice. Teroarea pe care o exercită ideea războiului, așteptat și prevăzut de toată lumea, apăsă și demoraliză sufletele. Oamenii erau mai mult mijloace militare de apărare decât personalități libere. Acea *stare de război*, de care vorbește filosoful Renouvier, era nu numai reală, în timpul de așa zisă pace, dar era exagerată prin aceea că umbra lugubră a războiului în perspectivă se profilă departe, îndărătul momentului în care avea să izbucnească.

În aceste condiții, distanța dintre justiția socială teoretică și dreptul real practicat, nu putea să fie decât

foarte mare, și toată viața societăților europene, înainte de război, purtă pecetea unei profunde iniquități.

Războiul s'a produs. Omenirea a fost ținută pe crucea de supliciu aproape cinci ani. Răscumpărarea și mântuirea vor urmă, firește, ispășirii; Democrația cea mai largă va fi fructul acestei ispășiri.

Toate imensele consecințe ale războiului, acelea, mai ales, care s'au și realizat și care se schițează și sunt în curs de înfăptuire, cum sunt Liberarea națiunilor subjugate, Liga Națiunilor, Conferința Dezarmării, sunt evenimente de o valoare universală, care vor schimba fața lucrurilor și vor intensifica cursul evoluției democratice a omenirii. Ne mai fiind neamuri subjugate și oprimate, nici monarhii bazate pe opresiuni și pe formidabile forțe armate, vor fi încetat și cauzele războaielor și se vor fi redus foarte mult și mijloacele de război, și armatele, și spiritul războinic și polițienesc, și nevoia centralizării și autocratismul, și știrbirea libertăților. Tot mai mult statele războinice și polițienești se transformă în *state de drept*. Tot mai mult lupta pentru viață, cu suprimarea celor mai slabi, lasă loc domniei equității și justiției sociale.

Și, în adevăr, perspectiva războiului fiind, dacă nu total exclusă, cel puțin prea îndepărtată, și războiul însuși redus ca proporții, nu se va mai profilă și peste epoca de pace relativă, în așa fel în cât să facă din aceasta tot un fel de stare de război, în care justiția socială și libertatea să fie știrbite, viciate sau împedecate în funcțiunea lor. Democrația și Dreptatea socială vor fi puternic promovate. Distanța dintre justiția ideală teoretică și dreptul pozitiv, se va micșora tot pe atât, și acesta din urmă va tinde tot mai mult să se confunde cu justiția socială.

b) Democratizarea Politicei Interne. Votul Universal.

Justiția socială, adică equitatea, aplicată la raporturile politice între oameni, în interiorul unui stat, ducе neîndoios la votul obștesc, care este equivalentul intern al principiului autodeterminării externe. Ideea ca toți cetățenii să participe la conducerea treburilor publice, este cea mai elementară formă a democrației politice și a justiției sociale. Votul universal, direct, secret, trebuie să fie el și egal? Iată singura chestiune, care pare a mai sta deschisă. Justiția socială implică ea egalitate? Equitatea este egalitate sau echivalență? Adevărul este că egalitatea, dusă până la identificare, este o tendință, sau o limită extremă, pe care nicăeri și niciodată, nimic nu o va fi atins. Atât în lumea morală cât și în lumea fizică, există reală numai echivalența, justiția distributivă în raport cu valoarea intrinsecă, care poate admite echivalența, nu egalitatea perfectă.

Cu toate astea, votul universal, în majoritatea realizărilor sale, este egal. În condițiile de dezorganizare în care el a fost dat, recunoaștem că nu se putea altfel. Decât arbitrarul votului limitat sau al votului plural, mai de preferat este votul universal, egal. Multe împrejurări și contingențe istorice explică și justifică forma și modalitatea votului universal, așa cum este practicat. Această formă nu este însă ideală; ea nu este de loc nici cea mai bună.

Caracterul pur mecanic și geometric al votului universal, de azi, îi micșorează foarte mult valoarea. El este însă susceptibil de îmbunătățiri. Evoluția pe care o putem prevedea în modalitatea și forma votului universal, trebuiește, în primul rând, căutată în sensul cel mai democratic și inspirat de principiul equității so-

cială, care respinge egalitatea și implică echivalența; în al doilea rând, caracterul mecanic al votului universal trebuie înlăturat, spre a-i da un caracter organic. Cu alte cuvinte, votul obștesc mecanic, dezorganizat cum este azi, trebuie organizat conform cu cerințele și natura rolului său. *Tendința modificărilor ce se propun este de a-l transforma în vot universal pe profesioni.* Reprezentarea națională nu mai trebuie să fie opera hazardului și unui mecanism orb, ci oglindirea reflectată și chibzuită a tuturor competențelor profesionale. Egalitatea tuturor anonimilor cu cele mai mari competențe, va trebui să lase loc echivalenței dintre cetățeni, în raport cu importanța și numărul profesioniștilor de aceeași breaslă, iar elementele pur parazitare, cari, neprestând nici un fel de serviciu societății, nu intră în nici un fel de breaslă, pot fi pur și simplu excluse de la conducerea treburilor statului, în care nu sunt de cât unități streine sau inutile.

c) Justiția socială și democratizarea economică.

Încă dinainte de război, liberalismul, atât politic cât și economic, în atmosfera căruia s'a născut și s'a dezvoltat burghezia, a adus, pe terenul economic, consecințe care contrariau și contrariază evoluția democratică a vieții economice. Distrugând iniquitățile și inegalitățile economice și politice medievale, mișcarea liberală modernă, din cauza acelei instabilități de care este susceptibilă libertatea, a creat alte nedreptăți, de un ordin nou, inedit: monstruoasele inegalități de avere pe care le vedem. Abuzul, specula, fraudă, norocul, sunt creațiunile firești, inevitabile ale regimului individualistoburghez de concurență liberă. Ele nu pot și nu puteau

fi evitate și înfrânate de cât prin corectivul firesc a libertății, care am zis că este justiția socială, singura în măsură să corijeze și să restabilească libertatea deviată sau înfrântă.

Dacă aceasta era adevărat înainte de război, în acea epocă de pace relativă, în care distanța între dreptatea ideală și dreptul aplicat nu era prea exagerată, se'înțelege ușor ce s'a întâmplat în timpul marelui război, când între dreptul pozitiv și dreptate nu mai este aproape nimic comun, starea de război fiind o totală negare a justiției ideale.

S'a întâmplat, în adevăr, o intensificare și o potențare ne mai pomenită a acumulării de avere, și grație condițiilor economice, care au urmat după război, în majoritatea averilor mijlocii s'a produs o adevărată răsturnare a stării de lucruri dinainte. Oameni, bogați înainte, au devenit săraci, iar cei săraci înainte, cari au putut specula și trafica, s'au trezit bogați în foarte scurt timp.

Teoria cunoscută că *proprietatea este o hoție*, care era de sigur o exagerare înainte de război, devine, în bună parte, un adevăr în timpul războiului și acum în urmă, cu deosebire că, în loc de termenul generic de hoție, trebuie zis: *speculă, abuz, fraudă, exploatarea nenorocirilor cășunate de război*.

Procesul acumulării de capitaluri, atât de contrar equității sociale și orientării evoluției generale a societăților, a fost, în adevăr, mult exagerat și intensificat de marele război, așa în cât caracterul iniquității lui să devie cât mai bătător la ochi. Dar tot așa cum războiul mondial, izbucnit din trebuința puterilor asupritoare de a înfrânge și nega principiul naționalităților, a avut efectul contrar celui urmărit, liberând națiunile oprimate, tot astfel procesul acumulării de averi prin speculă, trafic și exploatare, intensificat

de război, va aduce, printr'o firească reacțiune, reînvierea sentimentului de dreptate, triumful equității sociale și desfacerea operii de acumulare din timpul războiului și după. Odată cu triumful politic al principiului naționalităților, triumf desăvârșit prin Liga Națiunilor și reducerea armatelor, va triumfa opera de justiție socială. Războiul va fi avut acest efect. De altfel, aceasta nu este o coincidență fortuită. Am văzut că liberarea naționalităților și Liga Națiunilor au tocmai de rezultat înlăturarea sau îndepărtarea războiului, adică sunt menite să stabilească acea epocă de pace în care dreptul pozitiv tinde neconținut să se confunde cu justiția ideală.

Am văzut și asistăm la triumful principiului auto-determinării și, în această vreme, Liga Națiunilor se înfiripează; rămâne să vedem cum se va inaugura pe terenul economic domnia justiției sociale.

Dacă noțiunea justiției sociale constă în echivalența serviciilor mutuale, făcute de cetățeni în vederea unui scop sau bine comun, dacă echitatea constă într'un echilibru perfect între debit și credit, când aceste două sunt egale, — atunci dreptatea socială pe terenul economic este ca munca productivă sau distributivă, *de orice natură ar fi ea*, să fie retribuită cu produsul ei integral. Dar aceasta equivalează cu interzicerea oricărei exploatare. Orice reținere pe care capitalismul o face, prin speculă sau înșelăciune, asupra produsului integral al muncii, este nedreaptă și imorală. Acumularea monstruoasă a capitalurilor din exploatarea muncii și a bunurilor sociale, este inică și imorală.

Sentimentul profund al equității poruncește ca specularea și exploatarea muncii să înceteze, sau cel puțin să fie progresiv reduse.

Cum trebuie însă procedat pentru a ajunge la acest scop? Căci în calea celor mai bune intenții și

a celor mai puternice sentimente de equitate socială, stă puterea năpraznică a capitalurilor acumulate, putere care s'a fortificat, ca într'o cetate inexpugnabilă, în titlul juridic de proprietate.

Pământul, cu toate bogățiile firești este, și mai ales era, în mâinile câtorva, iar mijloacele tehnice de producțiune sunt în aceleași mâini sau în altele, însă tot numai a câtorva. În fața lor stă, de altă parte, mulțimea imensă a celor ce n'au nici *ce* lucră nici *cu ce* lucra, și cari așteaptă dela unii materia primă, pe care s'o lucreze, și dela alții mijloacele tehnice cu care să lucreze. (Această situație nu mai este azi la noi pentru imensa majoritate a agricultorilor). Nimic nu împiedecă pe cei dintâi, puțini, să speculeze și să exploateze pe cei mulți din urmă, când de partea lor mai au și puterea statului, pusă în serviciul titlului lor juridic de proprietari.

Cât timp va dăinui noțiunea proprietății exclusiv individuale, equitatea nu poate domină raporturile economice dintr'o societate.

Evoluția care se desemnează însă tot mai pronunțat în această privință, este transformarea și lărgirea noțiunii de proprietate. Din exclusiv individuală, ea devine progresiv socială, adică foarte relativă; din inviolabilă și sacră, ea devine și tinde a fi acomodantă, mlădioasă și cât se poate de tolerantă, aproape ceva profan. Caracterul de *noli me tangere* lasă loc unui oportunism fără restricții, care o face să se plece profund înaintea oricărei veleități serioase de dreptate socială.

Care sunt, propriu zis, formele evolutive către care tinde proprietatea spre a satisface equității sociale?

Devenind, din sacră și inviolabilă, ceva relativ și profan, noțiunea proprietății devine tot mai mult proprietate socială, cea ce nu implică numai decît colec-

tivism, cu atât mai puțin comunism; *proprietatea socială rămîne, în fond, tot individuală și căpătă doar caracterul expropriabilității, în toate cazurile când necesități de equitate și de pace socială internă o vor cere cu persistență.*

Trebue să adăogăm — și aceasta este esențial — că transformarea noțiunii proprietății, sub impulsunea noțiunii de justiție socială, nu este limitată decât de un principiu foarte important și el: *menținerea și creșterea productivității muncii.* Din această cauză, chiar, *proprietatea trebue să rămâie în principiu individuală, și nici colectivismul, și mai puțin comunismul, ar putea-o înlocui.* Exact, însă, noțiunea proprietății tinde a deveni ceva intermediar între colectivism și individualism și, dacă rămâne, în principiu, individuală, ea poate lua, în anume cazuri, forma colectivă, cu singura condiție ca aceasta să nu scadă, ci să crească puterea productivității muncii.

Iată acum, expuse în rezumat, formele ce noțiunea proprietății poate lua pentru a ține într'un just echilibru exigențele justiției sociale și necesitatea creșterii productivității.

Proprietatea exploatărilor va rămâne totdeauna individuală, când întreprinderea are un caracter de lux, de artă, modă, sau este vorba de industrii noi, inovații industriale. În acest caz, exploatarea capitalistă este cea mai potrivită, ea comportând riscuri, presupunând inițiativa capitalistului, care se ocupă personal și direct de întreprindere. Intru cât acest fel de întreprinderi comportă câștiguri prea mari, meritate de sigur de inițiativa și stăruința capitalistului, câștigurile sunt legitime și se pot legitima și mai bine, dacă un impozit foarte progresiv pe venit le mai etenuează.

Întreprinderile pot rămâne capitaliste și proprietatea individuală în ființă de asemeni, în toate industriile și

exploatările obișnuite, care comportă încă risc, când ele nu au ca obiect lucruri de primă necesitate și nu pot constitui nici un fel de monopol. In aceste cazuri, însă, pe lângă atenuarea câștigurilor prea mari, prin impozitul progresiv, se va mai adăuga atenuarea lor prin participarea lucrătorilor la beneficiu.

Exploatarea pur capitalistă și proprietatea exclusiv individuală vor înceta în întreprinderile care privesc obiecte de primă necesitate, ștofe, încălțăminte, obiecte de hrană, zahăr, unelte agricole, industriale, etc., cari prin aceasta ating interesul public și devin începuturi serioase de monopol. In aceste întreprinderi, exploatarea este necesar să ia o formă mixtă, intermediară, capitalisto colectivă. Capitaliștii trebuie să și asocieze pe lucrătorii de ambele grade (de execuție și de conducere) organizați în sindicat profesional și să împartă cu ei beneficiile ce vor rezulta, după preluarea impozitului progresiv, asociindu-i prin delegați, numiți de muncitori, la conducerea administrativă și la controlul exploatării. Când întreprinderile sunt societăți anonime, capitaliștii anonimi și parazitari pot fi pur și simplu expropriați, după o justă și prealabilă despăgubire și regimul exploatării ar fi cointeresarea între stat și muncitorii sindicați.

Și când, în sfârșit, întreprinderile sunt deja monopolizate de Stat sau, deși exploatare într'un regim capitalist, au un caracter pronunțat de monopol, (ex. cărbunii, petrolul, minele, mijloacele de transport) singurul regim potrivit, din toate punctele de vedere, este acela al cointeresării statului cu muncitorii sindicați.

Participarea la beneficii sau exploatarea în folosul direct al muncitorilor sunt singurele mijloace de a retribui munca, în mod aproximativ, cu produsul ei integral.

Un alt mijloc de a împiedeca scandaloasele acumulări de averi, care devin în urmă izvoare de abuzuri și nedreptăți, este impozitul *foarte progresiv* pe venit.

Pe aceste căi numai, domnia equității sociale se va putea stabili în lumea fenomenelor economice.

Rămâne numai de văzut cum se înțelege principiul participării muncii la beneficiile exploatării. Acest principiu, care este vădit în folosul muncitorilor, este mai totdeauna respins de dâșșii. Probabil, cota beneficiilor propuse lucrătorilor a fost așa de neînsemnată, că ea nu le-a surâs niciodată. Eficacitatea și deci equitatea acestui principiu vor depinde de cota ce se va atribui lucrătorilor din câștigurile nete ale întreprinderilor. Când, spre pildă, cel puțin jumătate din câștiguri vor fi atribuite muncii, aceasta s'ar putea mulțumi, rămânând ca cealaltă jumătate să remunereze capitalul investit.

Dacă însă, nici aceste trei modalități de a întronă justiția socială — impozitul progresiv, exproprierea și participarea la beneficii — nu vor fi suficiente pentru a împiedeca acumularea averilor și a înlătura inegalitățile prea pronunțate, și mai ales la început, în epoca de tranziție, este un al patrulea mijloc mai radical: *desființarea moștenirilor colaterale, interzicerea testamentelor arbitrare în favoarea unei persoane și reducerea moștenirilor directe* — superioare unei anumite cote, ce ar rămâne să se stabilească în mod echitabil, ținând în seamă toate împrejurările.

* * *

Cercetarea simplă a reformelor deja efectuate, considerate în lumina tendințelor manifeste ale evoluției economice în curs, ne arată că aceste transformări, aceste reforme pe care le propunem noi, sunt iminente, că ele sunt deja începute, că mai pentru toate există începuturi de înfăptuire. Unele din ele au și fost în-

scrise în programele tuturor partidelor noastre politice. Odată pornită pe această cale, evoluția nu se mai poate opri. O reformă anunțată sau începută, atrage după sine, cu toată puterea de constrângere a unei logici sociale ineluctabile, anunțarea și adoptarea celorlalte.

Pentru a rezumă: înțelesul tuturor acestor prefaceri democratice pe terenul economic, inspirate de noțiunea equității sociale, și care coincide cu sensul profund al orientării evoluției omenirii moderne, este: *ca să se poată realiza, nu egalitatea absolută între oameni, ci egalizarea perfectă a condițiunilor și a șanselor de dezvoltare pentru toți membrii societății, indiferent de clasă.* Dacă evoluția progresivă poate fi efectul concurenței, al spiritului de întrecere, apoi ca concurența să fie leală, cinstită, trebuiește, ca și la curse, că punctul de plecare să fie același pentru toți, și nici un avans sau privilegiu să nu se admită pentru nimeni.

Deci, evoluția democrației și a justiției sociale se poate sintetiza perfect în această formulă: *egalitatea condițiilor și șanselor de dezvoltare și de manifestare pentru toți.* Moștenirile, cu tot cortegiul lor de consecințe, inegalitățile situațiilor sociale, politice și economice, care sunt obstacole serioase împotriva egalizării șanselor, sunt ecouri ale iniquităților medievale pe care evoluția socială ce se desemnează tot mai pronunțat le va respinge din organizația societăților moderne.

Care sunt consecințele de tras din această formulă sintetică a equității sociale și a democrației, în ce privește instrucția și educația, este ușor de văzut. Școala de toate gradele, gratuită, și burse pentru toți cei fără mijloace sau cu mijloace insuficiente; educație și instrucție profesională de toate felurile (meserii, comerț, industrie, tehnică agricolă) tuturor celor pe cari cultura universitară nu-i atrage; în sfârșit, răs-

pândirea fără restricții în mase a tuturor cuceririlor științei și a creațiilor artistice.

Privite în liniile lor generale, acestea sunt tendințele esențiale ale orientării ce întrevădem în evoluția societăților contemporane. Deși zicem că sunt tendințele manifeste ale evoluției omenirii contemporane, *ele nu se vor înfăptui de cât prin efortul primelor generații, care vin după războiul mondial, însă inițiativa lor va fi luată de chiar generația noastră, a războiului,*

Cu cât necesitatea acestei evoluții pare obiectivă, întemeiată în sine însăși, cu atât realizarea ei ne cere și ne obligă să punem la dispoziția ei toate eforturile. Aceasta este specificitatea obligațiilor morale, de a se prezenta din afară ca simple indicații, având caracterul unei necesități ineluctabile, însă, de fapt, aceste indicații se traduc în sufletele noastre ca o obligație imperativă, categorică, de a o realiza, întru cât noi suntem agenții ei. Cu cât caracterul exterior al necesității evoluției este mai fatal, cu atât cere mai categoric un efort al nostru, spre a-l efectua.

Această constatare ne dă puțința să precizăm demonstrativ care este rolul politice și deci al oamenilor și al partidelor politice, în cursul evoluției sociale. În trecut, și încă în parte în prezent și în viitorul apropiat, dar mai ales în trecut, scopul acțiunii politice și al acțiunii de guvernământ, era apărarea statului în potriva dușmanilor din afară, sau atacarea popoarelor vecine, în scop de cuceriri. Ofensiva sau defensivă războinică primă totul în acțiunea politică a unui stat și continua problemă de viață și de moarte, a cărei soluție trebuia considerată în fiecare zi, sub sancțiunea pierderii libertății sau chiar a complectei dispariții. Abia cu greu și târziu, în vremea din urmă, problemele sociale și morale au început a preocupa oamenii de stat, la început modest și timid, fiindcă erau mereu

respinse și întunecate de preocuparea obsedantă a războiului ofensiv sau defensiv, conform vechiului dicton latin: *vis pacem, para bellum*. Vremjle noastre au produs însă și în această privință, o schimbare foarte importantă.

Cum astăzi evoluția socială se orientează în sensul transformării societăților naturale și războinice în ființe istorico-morale, și legea morală a acestor societăți fiind chiar justiția socială, este de văzut care este rolul omului politic în înfăptuirea evoluției sociale astfel concepute. Să ne adresăm și în această chestie tot marelui cugetător politic și social pe care l-am mai citat, Renouvier. După dânsul, trebuie ca legea morală să devie puțin câte puțin lege politică; ambele se confundă, pentru că amândouă concură la stabilirea justiției. Cine cunoaște morala, cunoaște și politica. Acțiunea politică este deci acel efort personal, în care se convertește necesitatea exterioară a evoluției sociale a omenirii. Și dacă acest efort incumbă tuturor cetățenilor unui stat, el incumbă *a fortiori* oamenilor politici, cari, ca atari, sunt adevărați agenți calificați, adevărați specialiști ai acestui efort.

Și mai precis, putem desprinde acum calitățile ce se cer partidelor politice și condițiunile oamenilor politici de guvernământ. Astfel, în primul rând, *ei trebuie să fie dotați cu o lărgime de vedere și cu o înălțime de concepție cu totul deosebite și, prin urmare, dacă posibil, și cu o cultură politică și filosofică aleasă.*

Cum însă cultura intensivă și reflecția dau caracterului o atitudine contemplativă, enervează voința și slăbesc resortul acțiunii, *de preferat este ca oamenii politici să fie dotați, în locul unei culturi intense, cu o puternică intuiție și pătrunzătoare viziune a realităților istorico-sociale.* Viziunea lor să fie promptă, adâncă și dublată de o reacțiune venită la timp, care este baza

inițiativelor fericite. Intr'un cuvânt, *lărgimea de vederi, înălțimea de concepții, viziunea realităților, intuiția profundă în timp, îndreptată spre ștofa mobilă a evoluției istorice, dar mai presus de toate, o excepțională putere de inițiativă, iată ce trebuie oamenilor de stat și partidelor politice.* Și ca o încoronare a acestor aptitudini, *mai trebuie omului de guvernământ, demn de acest nume, o înaltă desinteresare, o neșovăitoare moralitate, căci el este acela care trebuie să facă să descindă și să se încorporeze în fapt morala justiției ideale.* Prin acțiunea politică, legea morală se transformă în lege politică și justiția ideală în drept pozitiv.

Având bine precizate și fixate în minte aceste adevăruri, vom căuta acum să studiem clasele sociale și partidele noastre politice, și le vom aprecia valoarea numai pe baza acestor criterii de ordin superior.

II

CLASELE SOCIALE

După ce am văzut care este orientarea evoluției omenirii contemporane, să vedem acum care este materia socială și compoziția ei la noi, pe socoteala căreia se va realiza această evoluție. Care sunt, la noi, clasele sociale cele mai importante?

Ar fi o eroare dacă am considera că clasele sociale sunt, în general, realități precise, bine definite și ale căror limite se pot stabili cu ușurință sau cu oarecare exactitudine. În toate statele din lume, chiar în cele mai înaintate, clasele sociale sunt aproximațiuni vagi. La noi, în stadiul de dezvoltare în care ne aflăm și care nu este din cele mai înaintate, confuziunea, nedeterminarea și mobilitatea claselor, sunt și mai pronunțate.

Clasele sociale nu sunt decât niște realități mobile și vagi; care tind a se defini și a se delimita, fără ca să reușească vreodată să devie categorii închise și să elimine orice interferență între ele. Ele sunt departe de a fi ceva equivalent cu speciile și rasele zoologice. Nu este mai puțin adevărat, însă, că, în același timp, ele sunt niște tendințe perseverente și temeinice

de a se determina și realiza ca atare. Prin urmare, oricare ar fi insuficiența realității lor în vecinică mișcare, de altfel ca toate realitățile sociale, ele sunt niște veleități și tendințe cu destulă soliditate și temelie, spre a le trata ca pe un obiect de cercetare și de analiză.

La populațiunea României mari, privită global, se pot distinge cu ușurință următoarele aproximațiuni de clase sociale, unele mai importante, altele mai puțin; unele importante în trecut, dar pe punct de a se pierde, altele în prima fază de dezvoltare, dar cu mari perspective de viitor: Marii proprietari funciari rurali și urbani; burghezia mare și mică a orașelor, la care se pot adăoga profesiile libere, funcționarii și proprietarii rurali mijlocii; țăranii și funcționarii satelor și, în fine, proletariatul industriei mari și al meseriilor.

a) Marii proprietari funciari rurali și urbani.

Proprietarii funciari rurali mari, aveau în această clasă toată importanța; proprietarii urbani, dacă nu coincideau cu cei dintâi, contau mai puțin. Reducându-se la câteva mii de capete de familie, clasa marilor proprietari era cea mai bine definită din toate clasele noastre sociale. Limitele ei se puteau ușor și exact determina. Prin situația socială și de cultură, pe care în mod firesc o deținea în țară, această clasă avea conștiința de sine cea mai clară și mai ales un puternic și precis sentiment de interesele ei. Conștiința ei de clasă, închisă și limitată la un număr dat de inși, o transforma aproape în castă. Egoismul ei de clasă, conștiința, exclusivismul ei, o făceau forte, și, fiindcă deținea mai toată proprietatea solului și era

singura care posedă oarecare cultură și inițiativă, ea a fost mult timp atotputernică în Stat.

Această atotputernicie a durat până în jurul lui 1848. Atunci o sciziune profundă și periculoasă s'a produs în sânul acestei clase. Bună parte din tinerețea boerască, sub influența democrației apusene, s'a despărțit de clasa ei și s'a pus în luptă față cu boerimea bătrână, în folosul celorlalte clase sociale care erau robite și umilite. Plecând dela 1848, forța și situația clasei marilor proprietari au mers în descresștere. Mișcarea liberală și democratică, ce triumfă în Europa, era pentru ea sufocantă. Primele mari lovituri ce primi și care o sguđuiră puternic, fură: omorîrea lui Barbu Catargiu, cel mai aprig susținător al intereselor acestei clase, și decretul împroprietării țăranilor, din 1864. În urma acestor lovituri, ea rămase totuși destul de puternică ca să poată susține lupta cu boerimea tânără, care se constitui în clasă a parte, terminând prin a forma nucleul burgheziei, care se constitui cu încetul în jurul acestui nucleu. În lupta dintre aceste două clase, burghezia orașelor se sprijini din ce în ce mai mult pe clasa țărănească și reuși să reducă tot mai mult importanța și forța clasei marilor proprietari. Lovitura de grație îi fu dată de fiii tinerilor boeri revoluționari din 1848, pe la începutul anului 1914. În 1917, Constituanta, la Iași, a consfințit apusul acestei clase sociale, cu toată îndârjita rezistență pe care o opuse un fel de caricatură de emul al lui Barbu Catargiu, d. C. Argetoianu. Votarea exproprierei a 2¹/₂ milioane hectare din marea proprietate, și a votului universal, a curmat firul vieții acestei clase sociale.

Intr'o supremă sforțare a agoniei ei, posibilă în împrejurările extrem de turburi ale războiului mondial, această clasă avu o ultimă tresărire, căutând să speculeze în folosul ei popularitatea unui general idola-

trizat de țărani. Prin acest expedient, cu ajutorul d-lui C. Argetoianu, ea încercă să-și menție ceva din vechea ei situație privilegiată. Ca să ajungă la acest rezultat, cu concursul clasei țărănești, epigonii marilor boeri apucară calea celei mai rușinoase demagogii. Căzură însă în propria lor cursă și fură nevoiți să desăvârșească ei înșiși opera de auto-distrugere. După acest ultim act, părăsiți de țărani, ultimele resturi ale acestei clase trec chiar zilele astea în neant. Tot aportul nobililor din provinciile alipite, nu le poate fi de nici un folos.

Orice am mai putea spune de această clasă, nu mai are nici o importanță din punctul de vedere ce ne interesează aici.

b) Clasa burgheziei.

Începutul acestei clase datează dela 1848 și s'a constituit, de atunci, în mic, în jurul boerilor revoluționari, cari se despărțiseră de clasa lor și luptau contra ei. Importanța acestei clase a crescut cu dezvoltarea orașelor, cu ivirea meseriilor și a primelor industrii, cu intensificarea comerțului și cu ridicarea unui număr tot mai mare, la sate, de fruntași și bogătași. La această clasă s'au alipit boerii de rangul al treilea, cari trăiau la țară și toți slujbașii și toate profesiile libere din orașe. Cu timpul, proprietarii mijlocii dela țară și slujbașii sătești se apropiară tot mai mult de burghezia orașelor, și, prin cultura lor, prin traiul și portul lor, se identificară tot mai mult cu aceasta.

Avem prin urmare astăzi o clasă burgheză a cărei compoziție este aceasta: toți orașenii proprietari mari sau mici, toți industriașii mari sau mici, toți patronii de prăvălii sau întreprinderi comerciale, toți patronii meseriași, toți salariații statului, toate profesiunile li-

berale, pe lângă care se mai adaugă proprietarii rurali mari și mijlocii, precum întreaga așa zisă *albăstrime* dela sate și bună parte din slujbașii satelor. Această clasă fiind mult mai numeroasă, în ea se cuprinde cel puțin 20 % din populația totală a țării. Astfel fiind, caracterul și mai ales limitele ei sunt mult mai vagi, mai greu de definit precis și de determinat cu exactitate. În plus, ea este o clasă deschisă de ambele părți, de sus și de jos. În această clasă, vin și se confundă resturile boerimii, adică ale marilor proprietari fonciari; în ea vine și se încorporează toată elita satelor și a proletariatului, toți cei cărora norocul sau capacitatea și hărnicia le permit să se ridice deasupra claselor inferioare în care s'au născut, precum și o parte din ce în ce mai însemnată din slujbașii satelor. Din această parte, limitele burgheziei sunt aproape imposibil de marcat.

Care este valoarea socială și importanța acestei clase?

Cum valoarea socială și importanța unei clase depind de conștiința de clasă pe care o posedă, de sentimentul interesului ei și de numărul unităților care o compun, se poate determina cu oarecare aproximație valoarea și importanța ei. Ca număr, burghezia fiind cam două zeci de sutimi din populația totală, ea are deja o importanță considerabilă. Ca cultură, ea fiind aproape singura depozitară a culturii românești și generale, și creatoarea în cea mai mare parte a literaturii, artei și științei românești, valoarea ei socială întrece cu mult importanța politică pe care i-o dă numărul. Iar întru cât privește conștiința de clasă și sentimentul clar al intereselor ei, acestea există realmente, însă șovăitoare, sporadice. Burghezia română este departe de a avea conștiința de clasă clară și consistentă a burgheziilor statelor occidentale. *Simțul interesului ei de clasă este încă și mai puțin sigur.* Din

punct de vedere politic, de sigur că aceasta este o scădere. De aci, rezultă o *solidaritate șovăelnică a părților care constituie compoziția ei.*

De altfel, prin alipirea provinciilor liberate, masa burgheziei românești a devenit și mai eterogenă și încă mai puțin definită. Conștiința de clasă s'a slăbit și mai mult, pe când importanța ei numerică a rămas aceeaș. Intre burghezia din regat și cea din țările alipite, nu există aproape nici o coeziune, nici o solidaritate de clasă. Diferențele de limbă și de naționalitate, a căror conștiință primează, împiedecă și mai mult această solidaritate. Abia dacă o intuitivă pricere a interesului comun, o poate întruni laolaltă într'o singură clasă socială. În tot cazul, burghezia română, prin alipirea burgheziei noilor provincii, n'a ieșit întărită, valoarea ei socială și politică n'a crescut. Nu este chiar exclus ca, din lipsa de coeziune și din slaba solidaritate care se constată între diferitele părți ale burgheziei, să i se micșoreze rolul politic și social ce i s'ar cuveni. Sciziunile și discrepanțele se pot produce ușor în masa ei, care, din punctul de vedere al naționalității și limbii, este atât de eterogenă. Lupte intestinale, rivalități de tot felul, mai ales cele bazate pe naționalitate, fiind esențial burgheze și, ca atare, primând, o vor mina, până când, în focal luptelor, va căpăta o conștiință de clasă mai intensă și mai profundă. Aportul burgeziei din țările alipite poate să fie azi un ferment de turburare și de slăbiciune; el nu poate fi valorificat de cât încetul cu încetul, în profitul neamului și al burgheziei însăș.

Având însă, singură, viziunea și intuiția chestiunilor și problemelor mari sociale și istorice, viziune pe care i-o dau cultura și poziția ei în societate, burghezia română, chiar așa cum a făcut-o întregirea neamului, este, și mai ales a fost până azi, o clasă care

are inițiativa tuturor mișcărilor și reformelor politice și sociale. Ei se datorește tot progresul și prosperitatea realizate; ea este făuritoarea României Mari, pe care a conceput-o, dirijând, preparând, disciplinând în acest scop activitatea masselor țărănești și populare. Intuiția intereselor mari naționale și sociale, precum și puterea de inițiativă a neamului, cel puțin până azi, au aparținut aproape în totalitate burgheziei dela orașe și dela sate.

Semnul vădit al acestor calități și al valorii ei politice și sociale, constă în aceea că, până acum ea a avut aproape monopolul puterii politice și electorale. Colegiile electorale dădeau burgheziei 90% din puterea politică a statului, atunci când importanța ei numerică era sub 15%; iar țăranilor, cari erau 85%, nu le dădeau decât 10%, și nici această parte, atât de mică, nu era efectivă, fiind, de cele mai multe ori, în parlament, aproape în întregime subtilizată tot de burghezie.

Iși va mai păstra ea și pe viitor această superioritate, și cât timp?

Iată o întrebare la care nu se poate răspunde de cât după ce vom fi examinat importanța și valoarea socială a celorlalte două clase, de care avem să ne ocupăm.

c) Clasa Țărănească

Aproape totalitatea populațiunii satelor aparține clasei țărănești, fiind, din punct de vedere al numărului 70% din populația totală, prin urmare cea mai considerabilă. Cantitativ, numericeste, această clasă socială este și cea mai ușor de determinat. Psihologicește însă, cu toată simplitatea sufletului ei, este mai greu de definit ca oricare alta. Sufletul ei este mis-

terios, pentru că este în formație și el scapă analizei, ca orice realitate care aparține mai mult viitorului, de aceea va fi și nevoie să insistăm mult mai mult asupra ei.

Așa fiind, sufletul țărănimii, conștiința ei de clasă, este aproape nulă. Dacă o anumite conștiință de clasă n'o distinge precis de alte clase, ea se recunoaște în semnul distinctiv al portului. În clasa țărănească, haina este un equivalent al conștiinței de clasă. Ce valoare politică poate, însă, să aibă acest semn distinctiv, exterior și atât de superficial? Sentimentul interesului ei de clasă este și el confuz, ceea ce nu'l împiedică de a fi destul de puternic.

Nu putea avea conștiință politică, pentru că această clasă abia începe a eși din neant. Înainte de 48 trăia în șerbie. De la 1857 a început a întrezări lumina vieții politice. Exercițiul dreptului politic pe deplin nu'l are decât de doi ani. Lipsită totalmente de cultură, abia 15 % din țărănime știind să citească, concepțiile, viziunea lucrurilor mari, îi lipsesc cu totul. Puterea de intuiție a situațiilor complexe și îndepărtate, a transformărilor apropiate sau îndepărtate, lipsesc de asemenea țărănimii. Cât despre puterea de inițiativă a clasei țărănești, ea este neantul, sau anarhia revoltelor și convulsiunilor sporadice. Toate acestea fac ca valoarea politică a țaranilor, în înțelesul pe care l-am desprins din capitolul precedent, să fie foarte redusă. Ne având nici un elan, nici un resort de acțiune proprie, și nici o inițiativă, ce politică poată face țărănimea, redusă la propriile ei forțe?

Este adevărat că aceste constatări pot fi discutate.

Se va zice și s'a mai zis, că o clasă socială, care dispune de votul universal și de o putere economică egală cu 85 sutimi din solul cultivat al țării, nu poate rămâne lipsită de puterea politică corespunzătoare cu

numărul și cu forța ei economică. O clasă cu atâta vitalitate, ca țărănimea noastră, care este în plină ascensiune, nu poate să mai joace în politică un rol secundar, la remorca altor clase.

Este incontestabil că, numericeste, clasa țărănească este covârșitoare, însă să se ție seamă că este și ea împărțită în două părți: una stăpânește pământul; altă parte, mai mică, este drept, este lipsită de pământ. Această diferență economică se va accentua și va crea o sciziune în sânul țărănimii, în așa fel că cei lipsiți de pământ nu vor mai merge de acord cu țărani proprietari. Nu trebuie însă uitat că pământul ce-l posedă, țărănimea nu l'a obținut nici prin luptă politică, nici prin meritele ei gospodărești. I s'a dat pur și simplu de către clasa burgheziei în dauna clasei marilor proprietari fonciari. Tot astfel este cu votul universal. Pentru a'l obține, țărănimea n'a dus nici o luptă, n'a făcut nici cel mai mic gest să spue că-l dorește. I-a fost acordat pur și simplu de burghezie, din motive patriotice. Dacă s'ar fi făcut un plebiscit, un plebiscit lăsat absolut liber, fără nici un fel de propagandă sau presiuni *pro* sau *contra*, sunt convins că majoritatea țărănimii ar fi votat contra.

Aceasta este, din nenorocire, realitatea adevărată, și nici de cum aceea pe care o văd utopiștii țărănismului.

Când dispune de votul universal, astfel câștigat, și de posesiunea pământului, câștigat nu prin luptă ci prin grație — grație pe care țărănimea o merită pentru considerații de un ordin cu totul altul — care poate fi valoarea acestor forțe în mâinele țărănimii noastre? Poate ea pretinde să joace, în politica țării, rolul cel mai important, pe baza votului universal și a forței economice, obținute cum le-a obținut? Este adevărat că dacă pământul obținut a scăpat-o de exploatarea

proprietarilor latifundiari, votul universal o dispune a fi prada exploatării politice a țărăniștilor de meserie.

Ea n'a scăpat de exploatarea economică a unora, decât pentru a cădea în exploatarea politică a altora. Este iarăși de remarcat că firea țăranului este profund conservatoare. Răbdarea, îndelunga îngăduință, care caracterizează așa de bine pe țărani, statornicia, tot caracterul țăranului, așa cum îl disciplinează natura fizică ambientă și viața agricolă căreia este rob, fac din el elementul cel mai puțin turbulent și mai puțin aventuros. De aci, lipsa de inițiativă, lipsa dorinței de schimbări, care fac ca firea lui să fie atât de conservatoare.

Ce valoare politică poate să aibă atunci clasa țărănească? A face din ea un instrument de progres politic, economic și social, este a-i atribui un rol pentru care ea nu este de loc preparată. Ori, se poate, cel puțin, presupune că țăranimea va fi antrenată de muncitorii industriali? Și mai puțin. Cum viața economică se va împărți între aceste două clase sociale în concurență, mai ales pe viitor, când industria se va desvolta și va fi în măsură să se compare cu agricultura, lupta se va da între aceste două clase fundamentale de producție, pentru împărțirea între ele a producției totale. Un conflict nu va întârzia să se producă între aceste clase, spre a decide care să ia mai mult din venitul național.

Țăranii, inspirați forțamente, prin situația lor economică, de spiritul agrarian, vor fi moștenitorii politice agrariene conservatoare. Se găsesc naivi, delicioși și iremediabili, cari să pue în această clasă toate speranțele lor de revoluție și progres în această țară.

Prin alipirea provinciilor liberate, la regal, este drept că importanța numerică a țăranimii a crescut. Putem zice că a crescut în aceeași măsură și valoarea ei politică?

Nu, din nefericire. S'ar putea zice chiar că, în concurență cu burghezia și proletariatul, întregirea neamului a adus țărănimii o micșorare politică față de această din urmă clasă. În adevăr, pe când burghezia din regat, grație superiorității resurselor și culturii ei, se va pune repede în contact cu burghezia naturală din provinciile alipite, lucru pe care, de altfel, proletariatul l-a făcut cu mai mult succes și decât burghezia, țărănimea din regat este și va rămâne încă mult timp izolată de cea din provinciile noi. Felul ei de a fi și de a trăi o condamnă la această izolare. Contactul și cunoașterea reciprocă vor putea solidariza burghezia din toate provinciile și vor crește forța ei politică. Și aceasta se va întâmpla și mai mult cu proletariatul. Izolarea țărănimii va descrește în aceeași proporție valoarea sa politică, cu toată imensa ei creștere numerică. Trebuie să mai adăogăm încă faptul, că o bună parte din țărănimea provinciilor noi, este străină de limbă și de naționalitate și contactul și solidaritatea cu ea erau și vor fi, din această cauză, și mai puțin posibile. Acelaș lucru se va întâmpla, de altfel, și cu clasa burgheziei, împărțită și ea în segmente de naționalitate și deci de limbă și sentimente, diferite și ostile.

Țăranii, deveniți proprietari, nu se mai pot considera exploatați, ci exploatați, căci ei au devenit capitaliști și, prin aceasta, se deosebesc totalmente de proletari. Muncitori cu mâinile, ca și lucrătorii din fabrici, ei sunt, în acelaș timp, proprietari, căci muncesc pământul lor și pentru ei, ceea ce-i aseamănă mai mult cu burghezia. Aceasta este adevărat fără discuție și teoreticianii socialiști au perfectă dreptate. Din această cauză, țăranii, în imensa lor majoritate, formează cu meseriașii o clasă intermediară, care are afinități și cu burghezia. Și cum, în fond, ei se identifică mai mult cu mica burghezie, poziția lor economică îi va târi

politicește în sfera acesteia, pe când țărani proletari, forțamente, vor îngroșa rândurile proletarilor industriali. Prin felul lor de muncă și de trai, care nu comportă aglomerare și izolare, prin îndepărtarea satelor și prin așezarea așa de risipită uneori a satelor noastre, țărani români sunt izolați, lipsiți de societate, și aceasta îi face și mai puțin proprii și accesibili vieții politice. Că există azi automobil și telegrafie fără fir, care pot face să dispară distanțele izolatoare din jurul țăranilor și până la orașe, este adevărat; dar numai mintea unui inefabil țărănist poate concepe că țărani pot uză de aceste mijloace pentru a învinge distanțele.

Că printre țărani s'ar putea desprinde o minoritate mai activă, mai gălăgioasă, care poate domina și trage după sine masa pasivă și inertă, precum se practică de sindicaliști și comuniști în lumea proletară occidentală sau în Rusia, este iarăș o eventualitate nesigură. Posibil numai în preajma votului, acest fel de a proceda nu se poate traduce la țărani noștri într-o organizație serioasă și durabilă, ca la minoritățile sindicaliste în Occident, sau comuniste din Rusia. Calitățile politice și combative ale proletariatului din Occident și de pretutindeni, sunt nemăsurat superioare acelorale ale țărănimii de oriunde, și nu se poate face nici o comparație între ele. Ca clasă, țărănimea din mai multe state (Iugo-Slavia, Ceho-Slovacia, Polonia, Danemarca, Bavaria, Austria, etc.), a putut forma partide politice, este de văzut însă dacă aceste partide sunt exclusiv politice sau exclusiv țărăniste și dacă au vreo importanță ca partide de guvernământ. Dacă în Bulgaria este un partid țărănist, care se pretinde că ar fi având rolul de a governa exclusiv, aceasta nu putea fi decât în Bulgaria, sau cel mult dovedește că burghezia bulgară este pur și simplu lamentabilă, caz specific Bulgariei.

Pentru a rezuma și preciza, vom zice deci că clasa țărăneasă, lipsită de conștiința politică, lipsită de concepții, de cultură și de inițiativă, nu poate fi, din nenorocire, un element politic activ și că, *redușă la propriile-i forțe, n'ar putea realiza nici o reformă, și chiar nici o ameliorare a propriei ei situații*. Ca și pământul pe care-l ară și seamănă, țărănimea poate fi un admirabil teren de acțiune politică în mâinile altor clase și la remorca lor, — dacă intențiile acestora vor fi luminate și conform aspirațiilor mulțimii și tendințelor vremilor noi.

Proletariatul Industrial. Aparține acestei clase, de sigur, toată muncitorimea salariată din fabrici, uzine și exploatări. Sunt în cea mai strânsă legătură cu ea toți lucrătorii meseriași și toți funcționarii comerciali. Prin definiție și prin poziția lor, ar trebui să aparție acestei clase și toți salariații statului, toți servitorii; însă, în condițiile politice de azi, cei dintâi nu pot deveni salariați militanți și cei din urmă n'au libertatea necesară. Mai sunt încă candidați în perspectivă la clasa proletariatului, toți muncitorii agricoli cari n'au pământ sau au insuficient.

Care este importanța numerică a acestei clase? Depinde după cum înglobăm sau nu, chiar de acum încă, toate categoriile care o compun virtual. Mai depinde și de aceea dacă considerăm importanța ei din ziua de azi sau aceea pe care o ia pe fiecare zi, văzând cu ochii; adică dacă o considerăm din punctul de vedere al prezentului sau al viitorului. Cum pe noi viitorul ne interesează mai mult, este vădit că trebuie să considerăm aici mai mult importanța viitoare pe care clasa muncitoare o va lua.

Dacă ne mărginim numai la prezent, vom zice că valoarea numerică a clasei muncitoare industriale este apreciabilă. Ne având statistici riguroase, am putea

socoti numărul ei de cel puțin 8 % din populația totală. Dacă adăogăm însă la salariații industriali și me-seriași pe toți salariații în general, cari le aparțin virtual, importanța lor numerică ar crește în proporții și ar deveni ceva între 10 % și 15 %. Când consi-derăm însă viitorul acestei clase, în perspectiva in-dustrializării de care este susceptibilă România Mare, importanța numerică a acestei clase crește covârșitor. În cinci zeci de ani, este probabil că importanța ei numerică va fi cel puțin de 40 % din populația totală a țării.

Care este valoarea politică a acestei clase ?

Pentru a răspunde acestei întrebări, trebuie să cer-cetăm mai întâi care sunt însușirile ei morale și su-fletești, care este atitudinea ei în viață și care sunt condițiile de trai și de dezvoltare.

Intru cât privește conștiința de clasă, desigur că proletariatul industrial o are mai dezvoltată de cât ori care alta. Este fără îndoială clasa cea mai con-știentă de sine și de interesul său. Condițiile ei de viață, traiul în aglomerații urbane, dependența ei ime-diată de salariu, de valoarea salariului, perfecta omo-genitate de situație și de interes între toți membrii ei, fac din clasa proletară clasa cea mai solidară și cea mai conștientă de sine și de interesul ei. Mijloacele lesnicioase de a comunica între ei, de a se instrui re-ciproc, pune muncitorii în măsură de a pricepe și desbata interesele lor de clasă, care sunt în strânsă legătură cu probleme mari sociale și cu interesele ge-nerale. Cum capitalismul trăește din exploatarea muncii lor, ceea ce nu mai este cazul țărânimii noastre, clasa proletară este în conflict direct cu burghezia. Acest conflict subliniază și adâncește conștiința ei și inte-resul ei de clasă. Grevele, sabotajul, sunt arme de luptă care o solidarizează moralmente și mărește coe-

ziunea ei socială. Chiar în această luptă, priceperea ei se ascute, voința ei se intensifică, viziunea directă, intuiția transformărilor și situațiilor de fapt, se aprofundează. În această luptă, ea câștigă o putere de inițiativă excepțională și o promptitudine napoleoniană de acțiune și de reacțiune, care fac din ea un admirabil instrument de evoluție progresivă.

Aceste elemente ale caracterului ei ne ușurează mult aprecierea valorii politice crescânde a proletariatului. Pentru prezent, ea este deja apreciabilă și mai mare decât a clasei țărănești. Dacă nici o reformă, ca cea agrară, n'a pus în mâna acestei clase o forță echivalentă cu pământul distribuit țăranilor, în schimb, sufragiul universal a fost și este pentru proletari de un folos infinit mai mare de cât pentru țărani. Sufragiul universal a fost un tonic cu virtuți extraordinare pentru clasa proletară. Înainte, ea era numai o tendință și valoarea ei politică era latentă. Exercițiul votului obștesc i-a dat o impulsivitate și un relief politic pe care ea însăși nu l-ar fi bănuțit. Și pe când succesul electoral al socialiștilor a fost autonom, intrinsec și temeinic, se știe că acela al țărăniștilor a fost factice și în cea mai mare parte a fost succesul altora, al unor streini de ea, în numele ei.

Mai mult încă. Pe când alipirea provinciilor liberate n'a adus țăranimii nici o înviorare, aproape nici un surplus de forță politică; pentru proletari, acest eveniment a fost iarăși hotărâtor. Legătura dintre proletarii tuturor provinciilor s'a făcut instantaneu, dela început, pe când țăranimea din provinciile alipite n'are nici azi și, date fiind condițiile ei de viață și de imobilitate, nici nu va avea curând vreo legătură și vreo cunoștință cu cea din regat. Este drept că această legătură se putea face mai ușor între proletarii regatului și acci din noile provincii, decât între țărani

și burghezia regatului, cu burghezia și țărani acelor provincii. Cum la proletari conștiința de clasă este mai puternică de cât cea națională, diferența de naționalitate n'a fost pentru ei un obstacol de a se solidariza. Din potrivă stau lucrurile cu țărănimea și burghezia, la care conștiința națională primează. De aceea, întregirea neamului a fost pentru proletari de un mult mai mare profit decât pentru celelalte două clase.

Dacă încă de pe acum valoarea politică a proletariatului este considerabilă, ea devine, în perspectiva viitorului, cu adevărat covârșitoare. Este neîndoios că creșterea importanței ei numerice și a forței ei politice și economice, se va face, deopotrivă, și în dauna burgheziei și a țărânimii. Cu cât se va desvolta mai mult industria, uzând mai mult material uman, cu atât va crește clasa proletariatului, încorporând porțiuni întregi din burghezie și mai ales din mica burghezie a meseriașilor. Țărănimea prolifică va crește și ea fatal numărul muncitorilor agricoli fără pământ, care vor spori clasa proletariatului, fie că vor rămâne salariați agricoli, fie că se vor preface în salariați industriali.

Cum pământul este limitat, iar creșterea populației nelimitată, clasa țărănească va rămâne relativ staționară, iar muncitorimea industrială va spori indefinit. După toate probabilitățile, și dacă ținem samă de proporțiile distribuției populațiunii din țări industriale ca Germania și Anglia, clasa țărănească este destinată ar fi redusă dela 80% la 40%, și aceasta într'un viitor de 50—70 ani; pe când proletariatul, care abia dacă este azi de 7%—8%, este probabil că se va ridica în acest interval de timp și să treacă de 50%.

Iată aproape tot ce se poate zice despre clasa proletariatului industrial și despre valoarea ei politică și socială.

PARTIDELE POLITICE

După ce am determinat și tendințele și orientarea perioadei de evoluție prin care trec societățile civilizate, și după ce am prevăzut care este materia socială, compoziția ei și valoarea politică a diferitelor ei compartimente, ne mai rămâne să examinăm care sunt organele politice, agenții de efectuare care stau la dispoziția evoluției societății românești.

Politică națională sau politică de clasă?

Înainte de apariția mișcării și doctrinei socialiste, această întrebare nici nu se putea pune. Noțiunea claselor și a luptei de clase, deși existau în toate vremile, nu fusese concepute în mod precis și teorificate. Marea revoluție franceză n'a conceput societatea ca divizată în clase și guvernarea de clasă. Politica ei era națională, a națiunii din toate clasele, cu excepția nobilimii, a cărei dispariție ea o provocase cu violență. Și până atunci și de atunci, politica este națională și partidele

politice sunt reprezentante ale națiunii întregi, ale tuturor claselor.

Inovația partidelor și politicei de clasă, au adus-o socialiștii. Guvernarea și politica se concep de atunci în două moduri: politica de clasă și politica națională.

a) Politica națională.

Până în prezent, atât în țările occidentale cât și la noi, politica națională a fost singura practică, înțelegând cuvântul națională nu în sensul de naționalistă, ci în sensul că se face de națiunea întreagă, în numele ei și pentru ea, nu pentru o clasă și în numele unei clase.

Că din punctul de vedere al compoziției lor, partidele politice au putut varia, după cum în unele din ele o clasă socială avea mai mulți reprezentanți de cât în celelalte, este adevărat. Inșă, până azi, nici un partid politic propriu zis n'a fost compus exclusiv numai din oamenii unei clase, nici chiar cu majorități din anume clasă. În fond, ceea ce le deosebea, nu era clasa de unde se recrutau partizanii, ci anume afinități morale și de doctrină, anume atitudini față de evoluție și de progres, era, într'un cuvânt, sentimentul democratic și liberal, sau antidemocratic și anti-liberal, care stăpânea pe conducători și mijlocia partizanilor. În ce privește origina acestor partizani, ei veneau indiferent din toate clasele.

Dacă privim cele două partide politice fundamentale, între care s'a împărțit viața politică a regatului până azi, cele spuse se confirmă întocmai. Partidul liberal, spre pildă, n'a diferit mult în compoziția lui de cel conservator. Acest partid a fost întemeiat chiar de către tineretul boeresc, atins și câștigat de ideile democratice și liberale din Occident. În jurul

lui, s'a grupat întâi burghezia, adică populația orașelor care a dat totdeauna suita și pe luptătorii căpeteniilor liberale. Țărănimea, întru cât legile electorale făceau din ea un factor politic, a alergat în cel mai mare număr sub steagul liberalilor. La începuturile lui, partidul liberal avea întreaga orășănime și toată țărănimea cu dânsul, împotriva boerilor, deținători de latifundii și cari nu voiau să cedeze din ele nimic sau aproape nimic pentru împroprietărirea țăranilor.

La rândul lui, partidul conservator s'a organizat de boerimea latifundiară și era redus, la început, numai la resursele acestei clase și la clientela ei obișnuită. De aci și anemia acestui partid față de cel liberal și incapacitatea lui de a governa. La început, grație legii electorale de la 1866, care prevedea colegii foarte restrânse, acest partid se putea menține în viața politică, oricât de restrâns era numărul partizanilor săi. În urma reformei electorale de la 1884, care a mai lărgit ceva colegiile, conservatorii au trebuit să coboare în straturi sociale mai largi și mai adânci și să înceapă o adevărată întrecere în popularitatea cu liberalii. În vremea din urmă, au fost momente când partidul conservator, sub înrâurirea unui curent mai avansat și unor bărbați politici veniți de la liberali, disputa popularitatea liberalilor.

Evoluția paralelă a acestor două partide s'a produs așa fel, încât, în cele din urmă, compoziția lor socială era echivalentă. Eră aproape tot atâta boerime în sânul unuia ca și în a celuilalt, și tot atâta burghezime și țărănime la unul ca și la celalt. Aceasta eră atât de adevărat, că trecerea dintr'un partid în altul era un lucru ce se întâmpla ușor și foarte des. Membrii marcanți ai acestor partide erau, cum zic Francezii, *interchangeables*; deosebiriile erau mai mult de suprafață și singura diferență între

ele eră că unul eră mai tradițional, păstra oarecare forme de maniere aristocratice, ceva morgă disprețuitoare, reminiscențe din vremile trecute ; pe când celalt se resimția foarte mult, în atitudine și conduită, de originile sale mult mai populare. Succesele partidului liberal și nevoia luptei politice a constrâns partidul conservator să împrumute programul liberal, să-l întreacă uneori, cum a fost spre pildă cazul distribuirii moșiilor statului la însurăței, desființarea birului și scutirea de foncieră a pământurilor țărănești sub 6 pogoane.

Rezistența pe care au opus-o conservatorii reformei agrare și votului universal, și la care au renunțat în cele din urmă, era pur și simplu un omagiu platonice adus trecutului lor și etichetei pe care o purtau.

De bine, de rău, aceasta și nu alta a fost politica regatului român până în zilele noastre.

b) Politica de clasă.

Partidele de clasă au avut până acum la noi o existență mai mult teoretică. Incercările unui partid socialist de clasă s'au făcut între anii 1880—1900, atunci când o clasă a proletarilor exista aproape numai în germen. Când a încetat a exista partidul, a început a spori importanța numerică a clasei. Dela 1905, o nouă mișcare socialistă a luat ființă și organizația politică de clasă s'a produs și s'a dezvoltat în raport cu creșterea clasei salariaților industriali. Precum am văzut, votul universal și întregirea națiunii au dat organizației socialiste un avânt și o importanță considerabile.

O altă experiență de partid politic de clasă, o face burghezia intelectuală așa zisă țărănistă. Apariția acestui nou partid este prea recentă ca să putem aprecia va-

loarea ei. Ea datează, în forma pe care o are acum, dela Octombrie 1919. Ne vom ocupa mai la vale de temeinicia și sinceritatea acestei întreprinderi politice. Ea nu se pare a avea până acum nici temeinicia, nici sinceritatea mișcării socialiste. Cele ce am spus când ne-am ocupat de clasa țărănimii, justifică îndeajuns scepticismul nostru față de politica țărănistă.

După ce am văzut ce este politica națională, din realitatea lucrurilor, rămâne să precizăm puțin, măcar în mod teoretic, și după indicațiile începutului de realizare ce avem, ce este și mai ales ce trebuie să fie partidele de clasă propriu zise.

Prin definiție, un partid țărănesc de clasă ar trebui să pornească din mijlocul și din inițiativa sătenilor, cu o credință și cu un stoc de idei în care să se rezume doleanțele și aspirațiile pur țărănești. Pe calea unui proces firesc, în jurul primului nucleu, să se concentreze și să se organizeze mai întâiu țărănimea, cât mai multă țărănime. După ce această organizație a ajuns destul de consistentă și vastă și s'a oțelit în focul unei aprigi lupte cu celelalte partide, în mod firesc se presupune că a atras destulă atenție asupra ei și că adeziunile vin din toate părțile. În primul rând, ar trebui să curgă potop adeziunea tuturor fiilor de țărani, cari, prin cultură sau prin comerț, au eșit din sfera clasei țărănești și trăesc în mijlocul burgheziei, ca intelectuali, ca negustori sau ca salariați ai Statului. Ar veni, în urma acestora, toate elementele curate la suflet, dornice de luptă și capabile de sacrificiu. Programul acestui partid, prin natura lucrurilor și din cauza nivelului cultural al imensei lui majorități, ar conține numai revendicări țărănești și s'ar mărgini la sfera intereselor lor de clasă. Ca să ajungă a pretinde guvernul și responsabilitatea puterii, un astfel de partid trebuie să obție adesiunea, să nu zicem a totalității, nici chiar a

majorității țăranilor, căci ar fi imposibil, ci, cel puțin, adesiunea unui mai mare număr de țărani decât celelalte partide.

Presupunem că așa trebuia să se fi format și organizat partidul țăranist, fiindcă aceasta este calea logică și firească pe care, prin definiția titlaturii lui, ar trebui să se formeze. Partidul socialist s'a format în adevăr cam în felul acesta, în mijlocul clasei proletariatului industrial.

Chestiunea este, însă: așa s'a format partidul țăranesc?

Când vom cerceta și analiza compoziția, formarea și organizația lui, vom arăta modul concret în care el s'a constituit. Este de-ajuns să spunem acum că *dacă veți lua exact contrariul* modalității și procedului logic descris de noi mai sus, aveți modul în care s'a format acest partid de clasă. În adevăr, el s'a constituit după norme exact contrarii celor logice și firești și, în realitate, el este mai mult cu numele partid de clasă, încât cel mai dintâiu și poate cel mai mic păcat al acestui partid, este lipsa de sinceritate. Putea face altfel? Credem că nu. Care mai este valoarea lui politică, o vom examina mai la vale.

Întrebarea este: dacă aceasta este una din experiențele partidelor de clasă, politica de clasă este ea posibilă? Este bună? Este preferabilă politicii naționale?

Că este posibilă, după cealaltă experiență, a socialiștilor, n'am putea zice, în principiu: nu. Însă, în fapt, în condițiile țăranimii noastre, politica de clasă nu este posibilă, cum nici n'a fost posibilă.

Dar este bună? Este preferabilă politicii naționale?

Răspunsul la această întrebare atârnă de cel pe care trebuie să-l dăm următoarei chestiuni: Cum trebuie să fie natura și compoziția guvernelor? *Guverne de partid sau guverne de coaliție*? Care sunt de preferat?

Guverne de partid sau Guverne de coaliție?

Se afirmă azi, în presa noastră și în public — și uneori chiar de oameni desinteresați — că nu mai trebuie guverne de partid, ci guverne de coaliție. Această afirmație este pur sentimentală, fiind bazată pe un sentiment, dacă nu interesat, cel puțin necritic, naiv. Căci n'am găsit la nimeni vreo justificare serioasă sau măcar plauzibilă.

Este adevărat că și la noi, ca și în alte țări, câte odată guvernele de coaliție sunt necesare. Când însă? În vremuri de mari primejdii pentru viața Statului și a neamului, când toate mințile și eforturile sunt concentrate asupra apărării existenței Statului și neamului, și când toate chestiunile și conflictele interne sunt, dacă nu uitate, cel puțin amânate și lăsate pe al doilea plan. În astfel de împrejurări, s'a văzut, în Franța, un guvern în care socialistul extremist *Jules Guesde* se învecină imediat cu monarhistul ireductibil *Denis Cochin*. În împrejurări analoage, în Anglia, *Bonar Law* și *Balfour* au stat în cabinetul lui *Lloyd George* alături de *Handersen* și *Macdonald*. Însă numai în astfel de împrejurări.

Am avut și noi la Iași, în împrejurările tragice din 1917, un guvern de coaliție *Brătianu-Take Ionescu*.

Din această experiență, o parte din opinia publică, lipsită de orice simț critic, s'a obișnuit cu ideea guvernului de coaliție, și, în virtutea principiului de inerție, la orice schimbare politică, cere, fără nici o altă justificare, guvern de coaliție.

Pentru cuvinte pe care le vom vadea îndată, noi credem că, dacă guvernele de coaliție pot fi utile în

împrejurări tragice, ca cele citate mai sus, ele pot fi tragice în împrejurările de natura celor prin care Statul nostru trece azi, și în care mințile și eforturile sunt concentrate asupra chestiunilor interne, reducându-se, în mare parte, la chestiuni de rivalități, de ambiții și interese personale. În împrejurările de felul celor de azi, guvernele de partid național — în cazul când partidul este solid constituit și reprezintă interesele naționale, adică ale tuturor claselor — sunt cu mult preferabile celor de coaliție.

Acestea din urmă, — guvernele de coaliție — s'ar mai putea impune, în mod logic, în țările în care partidele sunt organizate pe clase sociale, — ceeace, de altfel, nu prea este cazul în nici o țară. Acolo, în adevăr, un guvern, ca să fie național, al națiunii întregi, trebuie să fie de coaliție, pentru ca să fie toate sau aproape toate clasele sociale reprezentate.

Dar într'un Stat ca al nostru, unde viața politică nu este organizată pe clase sociale, nu este absurd a pretinde guverne de coaliție? Partidele la noi, fiind ele înșile, — cele de guvernământ, — prin compoziția lor, o coaliție a tuturor claselor sociale care contează, guvernele de partid, când partidele sunt serioase și solid organizate, sunt, prin firea lor, guverne de coaliție.

Căci toată chestiunea ce se pune este: când și unde este mai bine să se facă concilierea și coalizarea intereselor și opiniilor claselor? În sânul guvernelor sau în sânul partidelor?

Un elementar bun simț va spune oricui că concilierea și coalizarea intereselor claselor este mai bine să se facă în sânul partidelor, pe calea normală a concesiunilor reciproce și cu destul timp la îndemână pentru a le discuta și înscrie într'un program comun. Când partidul, astfel constituit, este chemat la guvern,

coaliția, pe care o cere instinctiv opinia publică, este deja făcută și consfințită în programul ce și-a dat. Odată la guvern, mai ales în împrejurările confuze, complicate și urgente ca cele de azi, el trebuie să treacă la fapte.

Ce s'ar întâmpla, însă, cu guvernul de coaliție, pe care-l cer cei naivi sau cei interesați?

Să presupunem o situație dificilă ca cea de acum, cu atâtea probleme vitale, care cer soluții urgente și atingând interese foarte multe și foarte contradictorii. Și fiindcă se cere guvern de coaliție, să presupunem că vin împreună la putere țărăniștii, socialiștii și cu o jumătate de duzină de formațiuni politice burgheze. Programele lor diferă ca de la cer la pământ și se bat cap în cap. Chiar partidele burgheze pot avea programe care se contrazic. Și peste inextricabila contrazicere a intereselor și programelor, se mai adaugă o și mai inextricabilă contrazicere a ambițiilor și rivalităților persoanelor care vor trebui să intre sau să nu intre în minister sau în alte demnități. Nici o disciplină, nici un criteriu comun, nici o autoritate superioară. Reminiscențe precise din trecutul recent, de la 1919, ne dau o slabă idee de ce se petrece într-o astfel de ocurență.

Cert este că ar trebui luni de zile ca să se completeze un minister și ani de zile ca partidele să se pună de acord asupra unui program comun, presupunând că programele sunt sincere, în care caz ele nu pot fi reductibile. În vremea aceasta, falimentul financiar al Statului ar fi de mult consumat, țara scoasă la licitație de creditorii streini și descompunerea socială și economică a Statului aproape completă.

Iată de ce avem dreptul a zice că guvernele de coaliție, utile în împrejurări tragice, sunt cea mai mare primejdie în împrejurări ca cele de azi.

Guvern neutru ?

Dacă guvernele de coaliție și de clasă sunt sau imposibile sau nefaste, ce valoare pot avea guvernele așa zise neutre ?

În adevăr, de câtva timp, o puzderie de sfătuitori benevoli și nepofțiți, prin presă și interviewuri, nu mai încetează de a sfătui Coroana ca să rezolve criza politică printr'un guvern neutru care ar garanta absoluta libertate a alegerilor parlamentare. Altfel, închee dânșii invariabil, cine poate lua răspunderea consecințelor incalculabile, dezastrelor ce nu se pot nici măsura cu mîntea, nici măcar imagina.

Să presupunem că acești mari binevoitori ai neamului sunt sinceri și să analizăm puțin ce-ar fi și ce ar însemna un guvern neutru în actualele împrejurări.

Un guvern neutru ar face una din două: sau lasă în funcțiile administrative amovibile pe toți slujbașii numiți de fostul regim, sau îi schimbă. Dacă-i lasă pe cei actuali, neutralitatea lui nu servă la nimic: slujbașii administrațivi vor influența alegerile ce au să se facă, în favoarea partidului care i-a numit. Dacă-i schimbă, cu cine-i va înlocui ?

Va fi fost dejă foarte greu să găsești 15—20 miniștri nepolitici, în adevăr neutri, căci toți cetățenii demni de acest titlu au preferințele lor politice.

Unde vei găsi 70—80 de prefecți neutri ?

Căci, sau îi alegi printre oamenii capabili a îndeplini funcțiunea de prefecți și aceștia, aproape fără excepție, aparțin unor partide ori au înclinări politice pronunțate și nu pot fi neutri; sau numești personajii anodine, nulități și incapacități patente, a căror neutralitate nu poate fi decât echivalentul nulității; dar ce este vinovată această țară să suporte această batjocură ?

Dar comisiile interimare? Când vei dizolva și reconstitui cele câteva zecimi de mii de comisii interimare, al căror rol în alegeri, mai ales la sate, este destul de important?

Vei lăsa comisiile actuale, puse de partidul guvernului căzut? Ele nu sunt neutre. Vei numi altele? Pe lângă obiecția deja văzută pentru perfecți, se mai pune și întrebarea: în cât timp voiu putea înlocui zecile de mii de comisii interimare? Va trebui cel puțin un an.

Cel mai redus bun simț, cel mai umil spirit critic și de analiză, arată că, din acest punct de vedere, guvernul neutru, în împrejurările în care ne găsim, este o absurditate.

Dar să presupunem absurditatea ca realizată.

Care va fi rolul și atitudinea acestor momâi pasive, impasibile și iresponsabile?

Prin definiția lui, acest guvern va trebui să lase absolut liberă orice fel de propagandă, nu numai a oamenilor cinștiți și rezonabili, dar a oricui. Sub oblăduirea acestui guvern neutru, nimic mai ușor și mai indicat decât constituirea unei bande de demagogi cinici, genul Cocea, care, pornind prin sate, va promite țăranilor orice. Spre pildă, va începe cu scutirea de orice dare, cu împărțirea ultimelor resturi din moșii, cu distribuirea la țăranii a pădurilor particularilor și mai ales ale Statului, etc. Această propagandă pe care, nimic din partea guvernului neutru nu o poate stânjeni — ea va fi greu de împiedecat chiar de către un guvern cu mâna de fier — va fi irezistibilă și va atrage în favoarea bandei marea majoritate a voturilor țăranilor.

În urmă, după candida opiniune a partizanilor guvernului neutru, banda demagogilor cinici va trebui să constituie guvernul cel «adevărat parlamentar».

Ce-ar urma după aceea, ar fi, în adevăr, cazul să se îngrozească cineva.

Dacă partizanii guvernului neutru, cari consideră că propaganda demagogiei cinice și presiunea ei liberă asupra convingerilor, este mai morală și mai folositoare decât presupusa și relativa presiune a unui guvern democrat și patriot, asupra deciziunilor, dacă aceștia iau aere tragice și pretind că nici nu pot prevedea mărimea catastrofei ce ar urma unui guvern de partid în condițiunile de azi, semnatarul acestor rânduri este în măsură să prevadă urmările catastrofale ale unei guvernări neutre la noi, tocmai în împrejurările de azi.

Am avut ocazia să văd cu ochii gestațiunea domniei lui Lenin și prăbușirea Rusiei în 1917 și mă isbesc foarte dureros unele analogii ale situației noastre cu aceea din Rusia sub guvernul provizoriu. În timpul acelui guvern, în Rusia, domină părerea că cele mai vitale și urgente probleme ale epocii de grea cum-până trebuiesc lăsate în seama poporului, ca să le decidă el în plină libertate. Clasa intelectuală se ștergea și se retrăgea în fața masei inculte și inconștiente. Ca și la utopiștii noștri, cari nici nu sunt măcar dezinteresați, domnea atunci în Rusia credința profundă în mesianismul poporului incult: soldați, lucrători și țărani. Nici o deciziune de seamă nu se lua, nimic nu se făcea fundamental, până ce poporul, consultat în perfectă libertate, nu va da Constituanta, prin care el avea să decidă totul. Nenorocirea făcea ca și Marele Duce Mihail, desemnat ca urmaș la tron de fostul Țar, să fie câștigat de opinia dominantă. El n'a primit succesiunea până ce poporul în deplină libertate nu va decide.

Poporul a decis domnia lui Lenin și Trotzki, iar toți Manii și Vaidaii guvernului provizoriu au fost sau închiși sau asasinați de oamenii lui Lenin. Cu a-finitatea și analogia ce există între țărani noștri și ță-

rării ruși, prudența nu poate înclina spre guvernele provizorii sau neutre.

Fără îndoială, cel mai elementar bun simț politic și cel mai umil spirit de analiză critică, arată clar că un guvern neutru la noi, în ziua de azi, este un salt în abis, dacă nu în neant. Dacă este sinceră părerea partizanilor guvernului neutru, ea ne pare o opiniune sclerозată, fructul unei trândăvii mintale, al unui spirit care nu analizează și căreia îi este lene să urmărească consecința logică și firească a înlănțuirii lucrurilor.

Cum se poate explica ea ?

Să fie spiritul nostru național și politic într'o stare de anchilozare, de paralizie, care-l împiedică de a aprecia situația și consecințele ? Nu o putem admite.

Este însă o explicație. Guvernul neutru este *o armă de luptă* politică. Guvernul neutru este neutru împotriva cuiva anume, și în favoarea altcuiva anume.

II. Partidele de guvernământ

Studiind partidele de guvernământ sau naționale, avem ocazie să ne dăm seamă în ce măsură ele rămân naționale și reprezintă toate clasele, și în ce măsură tind a deveni partide de clasă, după cum, când vom studia partidele de clasă, vom examina în ce măsură realitatea lor corespunde etichetelor. Odată mai mult vom vedea dacă realitatea nu tinde și aici, ca și în toate domeniile naturii, să depășească cadrele și categoriile ce spiritul nostru voește să i-le impună.

Lista partidelor naționale sau de guvernământ cuprinde șase partide: partidul conservator-progresist, conservator-democrat, al poporului, naționalist-democrat, național și național-liberal. Chiar înăuntrul acestei categorii se disting două sub-categorii: una conser-

vatoare, cele dintâi trei; alta democrată, cele trei din urmă. Aceste trei din urmă, — prin coincidență care nu este de loc fortuită — se numesc și naționale, și aceasta corespunde cu caracterul lor sintetic, armonizator al intereselor tuturor claselor.

Se le luăm deci în ordinea în care le prezentarăm, cercetând întâi compoziția și analizând programul celor mai importante.

a) Partidul Conservator-Progresist.

Reminiscență și fragment din vechiul partid conservator, el reprezintă ramura junimistă, având în frunte doi din luceferii vechiului partid. Averea unuia, cultura celuilalt și talentul amândurora, dau acestei fracțiuni o mică licărire de viață, care nu este de viață, ci de licurici politici. Este și nu este. Politica ce au făcut-o în timpul neutralității, al războiului și ocupației, îi aruncă în neant. Talentul și autoritatea culturii și a averii, îi scoate iar la evidență.

În jurul lor, se mai învârtesc doi, trei sateliți, cu nume istorice, cu averi fabuloase. Dintr'aceștia, unul și-a curmat voluntar firul vieții, în urma unor întreprinderi de și mai mare îmbogățire; altul s'a scufundat sub hula publică ce i-a atras-o lăcomia de bani, pe cari a ținut să-i ia ori de unde, până și dela dușmanii neamului. Massa partidului, foarte restrânsă, foarte săracă. În fruntea ei, câțiva tineri de talent, onești și cari ar fi meritat un partid cu o soartă mai bună. Aproape nicio legătură cu masele poporului suveran, în ochii căruia poartă ceva din nepopularitatea tradițională a partidului conservator. Se zice că ar fi mai norocos în ochii celuilalt suveran și că ar păstra bune legături cu acesta.

Așa cum este, el nu este decât o creațiune artificială, n'are nici un viitor. Cel mult poate servi ca petec de cârpeală guvernelor destrămate și uzate prea mult, care s'ar putea recruta din partidele subcategoriei căreia aparține. Posedă experiența politică, nu-i lipsesc concepțiile, nici viziunea intereselor generale, nici intuiția realităților și împrejurărilor sociale mobile. Și dacă nu îi lipsește nici numerarul, îi lipsește în chip lamentabil valoarea numerică și mai ales popularitatea. Va dispărea probabil cu șefii din jurul cărora trăește.

Programul acestui partid, neavând nici o originalitate și neavând decât o importanță redusă la acea a partidului, nu prezintă vreun interes deosebit spre a ne opri asupra-i.

b) Partidul Conservator-Democrat.

Altă reminiscență și fragment din vechiul partid conservator; acest partid reprezintă stânga conservatoare, grupată în jurul unei personalități de seamă, mare talent și avocat, care venind pe vremuri dela liberali la conservatori, a fost ca un fel de mădular comun între acele partide.

D-l Take Ionescu, temperament liberal și democrat, cu o mână de prieteni politici atașați persoanei sale, a scizionat partidul conservator, în care, fiind intrus, nu-și putea realiza ambițiile, cu tot rolul de prima mână ce i se dăduse. Plecând împreună cu cele câteva elemente de valoare, cu care avea o deosebită afinitate, dânsul a luat — și nu le putea lăsa — atitudinea și doctrina conservatoare pe care, forțamente, le adoptase într'o viață de douăzeci de ani de conservatism. I se datorește incontestabil starea tripartită în care veștează azi acest partid.

Din tovarășii cu care a plecat, aproape jumătate au

murit prea de vreme, iar cealaltă jumătate, aproape toată, a trecut, care la liberali, care la partidul poporului. În timpul din urmă, D-l Take Ionescu este un izolat, abia 2—3 epave din statul său major de odinioară mai plutesc timid în jurul său. Din aceștia, doi sunt mai în relief, unul spre sfârșitul carierii sale de avocat, celalt, mai tânăr, avocat și juriconsult strălucit, cu un prodigios talent oratoric ¹⁾; pe sub aceștia, se mai iadaogă ca o duzină de partizani, din cari unii elemente de o reală valoare și de viitor, însă nefericiți de a fi fost inutilizați de soartă în această formație politică fără șanse. Organizațiile din provincii sunt aproape toate desființate. Aderenții prin județe se pot număra pe degete. Partidul conservator-democrat este azi lipsit cu totul de bază, atât în clasa burgheziei, cât mai ales în clasele țărănească și proletară. Acestea se poate zice că-l ignorează totalmente.

Fără stat major, sau cu un stat major atât de redus, fără partizani hotărâți în județe sau cu atât de puțini, fără nici o bază în masele populare, partidul conservator-democrat nu este destinat să mai aibă vreun rol serios în viața noastră politică. Va putea cel mult constitui un aport trecător vreunei guvernări insuficiente sau în declin, aceasta mulțumită numai marelui experiențe politice a șefului și talentului său care se mai păstrează încă ²⁾. Ar mai putea servi acest partid să dea un guvern în cazurile speciale de tranziție când, până acum, se căuta o echipă de generali sau de înalți magistrați sau funcționari superiori. ³⁾

---

1) De când au fost scrise aceste rânduri, D-l Titulescu pare a fi părăsit și D-sa partidul D-lui Ionescu.

2) Moartea D-lui Take Ionescu a avut loc în timpul când aceste rânduri erau deja sub tipar.

3) Lucrul s'a adeverit ulterior, prin formarea guvernului Take Ionescu.

Programul. Doctrina și programul acestui partid sunt ceea ce este și titulatura sa. Ele se pot obține printr'o simplă analiză a acestei titulaturi. Aproape nimic din cele ce am văzut că trebuie să preocupe partidele politice, nu există în acel program. Cum însă și acest program nu are decât importanța partidului însuș, nu este necesar să insistăm. Cel mult, vom remarca, în privința concurenței economice internaționale, că principiile care inspiră politica economică a D-lui Take Ionescu, nu ar putea să ne garanteze independența economică, ci dimpotrivă.

c) Partidul Poporului.

Dacă cele două dintâi partide sunt frânturi și reminiscențe din fostul partid conservator, apoi partidul poporului nu mai este decât hârburi și fărâmituri dintr'însul, împestrițate cu transfugi strânși din toate formațiunile politice, dar mai ales cu o legiune de ariști exasperați, plecați din partidul liberal. Centrul de atracție al acestui partid este, sau mai bine a fost, prestigiul militar și personalitatea delicuiscentă a generalului Averescu. Puterea lui de coeziune a fost impulsivitatea și brutalitatea cinică a D-lui Argetoianu. Nivelul de moralitate și de patriotism, i l-au dat poeții și scriitorii Duiliu Zamfirescu și O. Tăzlăuanu, iar talentul și doctrina le-a găsit la Ion Petrovici și P. P. Negulescu. Acești doi din urmă, fiindu-mi prea cunoscuți personal, merită o deosebită atențiune. Ambii sunt, ca persoane și chiar ca talent, ecouri și contrafaceri caricaturale ale răposatului Maiorescu. Petrovici este o imitație artistică, care mai aduce cu sine puțină personalitate. Celalt, de notorietate publică, este o contrafacere caricaturală servilă, mecanică, trivială. Petrovici are sclipiri de talent și, fiind profesor de

filozofie, mai are și ceva reminiscențe de idei; celalt este, ca gândire și ca talent, *neantul sonor*, învăluit în formule verbale cu desăvârșire goale. Petrovici a ajuns ministru în guvernul Averescu în urmă unui repetat turneu politic prin toate formațiile politice posibile și imposibile, prezente și viitoare. În toate a fost și a plecat de câte două trei ori, dacă nu și cu trupul, cel puțin cu năzuința, în căutarea idealului, a cărui realizare i-a oferit-o generalul. Celalt a ajuns ministru pe baza sacrificiilor materiale făcute, și pe care i le-a înlesnit combinații bine chibzuite de ordin familial.

În sfârșit, tot în partidul poporului a rătăcit, spre nefericirea lui, și poetul Goga, condus de demonul nerăbdării.

Acesta este tot nucleul de elită, în jurul căruia s'au aglutinat transfugii travestiți în așa ziși oameni noi, virginali. În fiecare județ, partidul are organizații care poartă în mod izbitor pecetea efemerului și lasă impresia că se vor prăbuși îndată ce magnetul puterii li se va fi sustras. Popularitatea acestui partid a fost, la un moment dat, fantastic de mare. Avea atunci adeziunea aproape unanimă a țărănimii, care idolatriza pe generalul Averescu, sub privirile sceptice, dezamăgite, ale orășenilor. A fost în deajuns ca generalul să vie la guvern, pentru ca să piardă, zi cu zi, această favoare nemaipomenită a țărănilor, și pentru ca ea să se transforme în răceală și apoi în ură îndârjită. Azi generalul este, la sate, urât de aproape toți cei cari îl idolatrizau. Întru cât privește masele proletare, cu care, sub inspirația închipuitului său doctrinar, P. P. Negulescu, conspira și complota în potriva Coroanei, acestora, după persecuțiile îndurate de ele, le este odios.

Raporturile partidului poporului cu masele populare

nu sunt nici măcar de indiferență, cum este cazul altor partide, ci de repulziune și de ostilitate plină de ură. Rezultatele guvernării, imoralitatea afacerilor izvorâte tot atât din cupiditate cât din neexperiență și incapacitate politică, au adus aci partidul generalului Averescu.

Cu un stat major de o valoare morală și culturală atât de scăzută, cu o organizație care se prăbușește, cu un șef care este inconsistența și inconștiența personificată, ce valoare politică și ce viitor mai poate avea acest partid? După părerea aproape unanimă, pe care o împărtășim, acest partid se va prăbuși îndată ce va pleca de la putere.

Se va mai putea reface? Poate că da, întru cât aceasta ar depinde de Argetoianu sau de Trancu-Iași. Comploturile unuia împotriva Coroanei vor mai face poate, și pe viitor, să se mai vorbească de acest partid, până când se va găsi cineva cu destul curaj și autoritate să ia pe complotist de guler și să-l azvârle unde el însuși a asvârlit pe Ilie Moscovici. Discursurile celuilalt pot și pe viitor să răsune a gol și a demagogie, ele nu vor mai aduce mortul de la groapă îndărăt.

Cu agonia partidului poporului, se termină ultimele convulsiuni ale revanșei ce au voit să ia prin demagogie, și cu concursul unui general prestigios, epigonii latifundiarilor de la 64. Ironia soartei a voit ca acești epigoni să desăvârșească ei înșiși opera de autodistrugere pe care au pus-o la cale adversarii lor.

Să vorbim de doctrina acestui partid, este să vorbim de neantul lui P. P. Negulescu; de programul lui, este să disertăm asupra lucrurilor care ar putea fi, dar care nu vor fi niciodată.

Precum rezultă din analiza sumară a acestor trei formațiuni conservatoare, nici una nu este viabilă,

nici prin statele lor majoare, nici prin șefiile lor, nici prin bazele pe care nu le au în masele populare. Ceea ce caracterizează aceste trei formațiuni, este că ele nu trăesc decât prin și din cauza șefilor lor. În-tâmplarea a făcut ca să existe, la un moment dat, mai mulți șefi la același partid, fiecare cu ambițiunea de atotputernicie, de exclusivism. S'a întâmplat atunci acestor partide ce se întâmplă stupilor de albine : au roit trei roiuri. Se știe însă că roitul lasă slabi și pe tulpina bătrână și pe pui. Iarna mor aproape toți trei. Imprejurările extraordinare prin care de cinci ani trece țara noastră, au fost ca o iarnă grea. De aceea cele trei roiuri sunt așa de slabe încât n'au rămas aproape decât mătcile. Când și mătcile vor muri, este probabil că albinele celor trei roiuri se vor aduna la un loc și vor inventa o regină ad-hoc, în jurul căreia vor reîncepe poate o existență ca și o gospodărie nouă. Aceasta pare a fi, după opinia generală, soarta celor trei fragmente de partid ce văzurăm.

d) Partidul Naționalist Democrat.

Această formațiune a luat naștere sub influența exclusivă a D-lui N. Iorga. Cauza lui ocazională de a fi, este personalitatea debordantă a șefului său. Talentul, preparația politică pe care și-a făcut-o prin studiul istoriei, atât de adâncit, de complex și de universal, cum îl practică D-l Iorga, i-au dat unele din însușirile omului politic modern : cultura, concepțiile, viziunea realităților istorice. Nu însă și intuiția asupra valorii oamenilor. Dovada a făcut-o când a introdus pe doctorul Lupu în ministerul Vaida. Ii fusese necunoscut până în ajun, fusese criticat de acesta altădată pe toate căile ;

au ajuns câteva complimente în sesiunile Camerii pentru ca D-l Iorga să îmbrățișeze pe D-rul Lupu și să-l impue la Ministerul de interne, făcând dintr'însul un personaj politic de mâna întâiu, faptă pe care o regretă azi așa de mult. Prevedem că și-a făcut singur de lucru, căci va avea să desfacă ce a făcut, și un va mai fi ușor.

Istoric mai înainte de toate și mai presus de orice, D-l Iorga a delăsat studiul istoriei pentru politică, năzuind ca din spectator să devie actor. Foarte firească și legitimă năzuință, pe care o înțelegem. Când va părăsi politica și se va întoarce la istorie, ceea ce prevedem că va termina prin a face, va aduce cu sine o experiență trăită și o preparare specială ca să deslușească secretele evoluției istoriei sociale.

Prin aceasta însă am cam prejudecat asupra aprecierii ce datorăm acestui partid asupra valorii viitorului său.

Care este compoziția acestui partid?

Ca stat major, D-l Iorga are niște cadre nestatornice. De regulă, elementele de valoare îl părăsesc. Poate că are pe lângă dânsul oameni distinși și de talent, nu li se prea vede însă nici talentul, nici valoarea. Să fie oare fiindcă luminile mai slabe pălesc în camera unde pătrunde lumina strălucitoare a soarelui D-lui Iorga? De fapt, au toți tendința de a-l părăsi, năzuind să caute alte case, unde nu li se va face concurență așa de implacabilă.

Fapt este că personalitatea absorbantă și exclusivistă a D-lui Iorga nu face în juru-i o atmosferă respirabilă oamenilor cu o personalitate mai pronunțată. De aci nestatornicia colaboratorilor. În provincie, organizațiile partidului sunt rare și fragile. În schimb, ele se compun din elemente alese: intelectuali, profesori, avocați, etc., mai toți elemente nestabile, ariviste, prin intelectuali-

tatea lor. In masele populare mai adânci, D-l Iorga și partidul său n'au pătruns încă. Vor pătrunde vreodată? In schimb, în unele județe, partizanii săi sunt destul de simpatizați.

Toate aceste considerații și împrejurări dau partidului naționalist democrat o valoare politică superioară celor trei formații conservatoare de care am vorbit. Fără îndoială, forța sa principală este D-l Iorga. Tot dânsul va fi însă și cauza slăbiciunii și pieirii lui. Spre deosebire de partidele conservatoare, acest partid nu va dispărea odată cu persoana șefului, ci mai înainte. D-l Iorga va supraviețui partidului, precum partidul său a supraviețuit Federației. Acolo, de îndată ce șeful naționaliștilor a întâlnit incomensurabila presumpție a D-lui Stere, i-a întors spatele, și cu ducerea lui s'a desfășurat toată alcătuirea atât de laborios înjghebată. Aceasta se va întâmpla totdeauna organizărilor care vor avea cu ele pe D-l Iorga și, până în cele din urmă, aceasta se va întâmpla și propriului său partid. Acestea sunt probabilitățile de azi. Siguranța, în ce privește pe acest om, cine o poate avea? Căci D-l Iorga, așa cum pare câte-odată, dacă are marele talent de a turbura apele politice, nu are darul pescuitor; așa încât, de cele mai multe ori, când a voit să ajungă a pescui în apă turbure, n'a reușit decât să turbure apele politice, în care alții au pescuit și în care este nesigur că d-sa va pescui vreodată.

Doctrina partidului naționalist este cultura după concepțiile șefului său. Programul, întru cât îl are, nu are nimic special care să-l diferențieze sensibil de programul celorlalte două partide din subcategoria lui. Căci prin compoziția și clasa socială din care se recrutează partizanii, partidul D-lui Iorga se identifică cu partidul național.

e) Partidul Național.

În partidul național, facem cunoștință cu o realitate politică originală, cu alte origini și alcătuită altfel decât la partidele până aci enumerate.

Care este compoziția lui?

Cadrela acestui partid conține pe toți luptătorii chestiunii naționale românești din Ungaria, adică pe toți, mai puțin cei ce au urmat pe poetul Goga și pe părintele Vasile Lucaci în partidul poporului, și câteva importante excepții care s'au alipit partidului liberal. Burghezia română militantă și o mare parte din intelectualitatea română din Ungaria, aparțin deci acestui partid.

Maniu, Vaida, Goldiș, Ștefan Pop și Popovici, sunt luceferii împrejurul cărora gravitează majoritatea burghezilor din provinciile scoase de sub domnia ungurească. În ei, partidul are un stat major excelent, cu o bogată experiență de politică defensivă. Cultura, concepțiile, nu le lipsesc. Le lipsește poate viziunea politice constructive, mai ales unora dintre dâșii, cărora ar fi de dorit să le lipsească cel mai puțin. Puterea de concepție și de inițiativă este iarăși o aptitudine politică distribuită inegal între conducătorii partidului național. Dualitatea Maniu-Vaida este o foarte ciudată împerechere de temperamente. Impulsivitatea unuia se moderează în mod automatic prin indeciziunea celuilalt, fără ca din această împerechere de deciziune bruscă, vulcanică, a unuia — și aceea veșnică șovăire a altuia, să iasă o direcțiune precisă și previzibilă; fără ca din aceste calități contrastante să rezulte o diagonală hotărâtă. Cel mult, abilitatea unuia profită firii imprudente a celuilalt. Însă, luată în tot, rezultanta acestei voințe împerechiate dă con-

fuzia și haosul. Firi mai realiste, Goldiș și Popovici, par mai deschise priceperii necesităților politicei românești. Însă nu dânsii au primul cuvânt și nici ultimul. Mai multă influență asupra indeciziei generale au tinerii candidi și închipuiți ai paridului.

Cea ce au, deci, mai puțin, fruntașii partidului național, este intuiția realităților în ansamblul lor, a situațiilor noi ce se creează prin procesul unificării naționale și *inițiativa*, luarea deciziunilor și deciziunile ferme. Ipnotizați de interesele locale, frământați mai mult decât trebuie de chestiunea persoanelor, fruntașii partidului național nu pot să se adapteze necesităților unei politici constructive de ansamblu. Dotați mai mult cu spiritul de critică decât cu spirit critic, vederea sintetică le lipsește și au prea mult darul analizei. Aceasta îi face să fie aproape total lipsiți de simțul necesităților reale. Personifică principiile, le cred identice cu realitatea și ajung de pierd realitatea și se pierd în utopie, cu tot simțul practic cu care sunt incontestabil dotați în lucrurile mărunte. Dacă mai adăogăm la toate acestea dezorientarea lor în ce privește oamenii și stările din vechiul regat, candoarea unora, simplitatea altora, naivitatea tuturor duce la confuzie și haos. În necunoștință de oameni și lucruri, ei se lasă duși de toate sforile intrigii și devin niște adevărate giruete în mâna pescuitorilor în apă turbure. Acest fel al lor de a fi, este probabil că va micșora rolul lor în viața noastră politică.

Puternic ca număr și ca valoare a elementelor care-l compun, susținut probabil de masele populare, căci conducătorii partidului național sunt elita acelor provincii, acest partid are două puncte slabe: lipsa simțului realității la conducători și circumscrierea lui într-o regiune. Partidul cel mai puternic al acelor regiuni rămâne însă un partid regional, a cărui doctrină și

program, coprinse în «hotărârile» dela *Alba Iulia*, nu diferă în nimic esențial de ceea ce este comun tuturor partidelor.

Care este valoarea politică și viitorul acestui partid? Este o întrebare căreia nu se poate răspunde tot atât de ușor ca și în cazurile similare precedente. Cu mentalitatea confuză și șovăelnică a ardelenilor noștri, nu găsești în atitudinea lor nimic precis și ferm, pe care să te bazezi pentru a emite vreo ipoteză plauzibilă. Nu ne rămâne decât resursa conjecturilor pe temeiul evoluției situațiilor independente de oameni și de care va urma ca oamenii să depindă. Viitorul partidului național va depinde de evoluția burgheziei din Transilvania. Dacă lupta cu proletariatul și conflictele cu țărănimea o vor sili să se apropie și să se solidarizeze cu burghezia din regat, soarta partidului național, ai cărui membri, aproape în totalitate, aparțin burgheziei, va fi să se apropie de acela din partidele similare din regat cu care va avea mai multă afinitate. Este probabil chiar că acest partid regional să se alăture aceluia din partide similare din regat, care va fi mai tare și mai important. Dacă partidul liberal reușește — lucru pe care-l vom cerceta îndată — să păstreze pe viitor rolul jucat în trecut, este foarte verosimil că partidul național să consimtă și el să facă o mică modificare a titulaturii, adăogând, simplu, pe lângă atributul național, pe cel de liberal.

f) Partidul Național-Liberal.

Cu acest partid, intrăm pe terenul realităților de pline și consistente, ieșim din seria partidelor jumătate de realități sau fantome, stafiile reminiscențe ale unei realități trecute.

Partidul liberal este, într'adevăr, solid, masiv, te-

meinic organizat și puternic, nu atât prin ce este azi, cât mai ales prin ce a fost și ce a realizat până azi. Privit sub raportul numărului aderenților și sub acela al cadrelor și fruntașilor săi, acest partid singur cântărește mai mult de cât toate celelalte cinci partide burgheze la olaltă. În sânul lui se găsesc numeroși fruntași, oameni de netăgăduită valoare. Iar dacă am socoti aderenții lui formal înscrși sau numai înclinați și predestinați, partidul liberal este de sigur cel mai numeros, cel mai răspândit în regat și poate și în Banat. Din acest punct de vedere, valoarea politică a partidului este azi covârșitoare.

Pentru a documenta aprecierea noastră asupra valorii partidului, în ce privește capacitatea conducătorilor lui, ne vedem obligați să schișăm siluetele celor mai principali, începând cu șeful.

Calitățile morale și politice ale șefului liberal sunt, printr'o firească coincidență, aproape identice cu acelea ale partidului. Te întrebă cum: partidul a imprimat șefului său trăsăturile sale, sau invers? Lucrul se explică poate prin educație și ereditate: Ion Brătianu-tatăl a determinat, incontestabil, trăsăturile și calitățile partidului liberal, care este opera sa, iar Ion Brătianu-fiul, trăind viața partidului și aducând acestuia o personalitate făurită sub influența educativă a tatălui său, nimic nu poate fi mai natural decât profunda analogie și educație între caracterul său și acela al partidului. Astfel se explică indisolubila, ineluctabila concordanță și unitate sufletească între șef și partid, care face tăria de seamă a acestuia, solidaritatea între partid și șef, care, văzute de afară, par *tirania șefului*, și disciplina de fier a partizanilor, pe care, de altfel, toți i-o invidiază.

Intr'adevăr, caracter de o statornicie organică, voință masivă, comprehenziune și concepțiune veșnic deschisă,

primitoare și asimilatoare a tuturor curentelor, fără versatilitate, D-l Brătianu este în această privință identic cu partidul său. Comparați consecvența, tenacitatea sa, cu versatilitatea și incontinența adversarilor săi: Marghiloman și Take Ionescu, și este destul pentru a pricepe secretul operii grandioase înfăptuită de unul și sterilitatea agitațiilor și halul în care se găsesc partidele celorlalți.

Oratoria D-lui Brătianu nu va avea desigur sclipirile, artificiile, ondulațiile și sonoritățile goale ale emulilor săi, dar va avea ceea ce lipsește desigur cel mai mult acestora: masivitatea unei voințe și a unor concepții și convingeri adânci, orientate temeinic de busola intereselor fundamentale ale neamului și formulate în chip lapidar; va avea înălțimea și seriozitatea concepțiilor, care nu excită pentru a amuza, care impresionează pentru a rămâne în fundul sufletului auditorului. De aceea, pe când oratoria D-lor Take Ionescu și Marghiloman, în momentele ei cele mai patetice, lasă impresia lipsei de fond, de sinceritate și pare artificială, D-l Brătianu vorbește cu accentul profeților biblici.

Că viziunea clară a realităților complexe sau îndepărtate nu-i lipsește, că dispune de o puternică intuiție asupra situațiilor și a oamenilor, o dovedesc evenimentele istorice din urmă, succésul complet al direcțiunilor politice date României în timpul celui mai inextricabil haos și a celor mai primejdioase împrejurări pentru Europa și pentru noi. Dar ceea ce posedă D-l Brătianu în grad suprem, este inițiativa și caracterul inbranlabil al deciziunilor luate. Ce să zicem de suverana abilitate politică, care îi este atribuită de toată lumea? În abilitate, în înțelesul vulgar, noi îl credem superior pe Tache Ionescu; abilitatea D-lui Brătianu este consecința firească, necăutată, a calităților morale

și sufletești pe care am văzut că le posedă. Că n'ar avea deciziuni prompte în lucrurile mărunte, se poate; în această privință, este poate inferior fruntașilor ardeleni, cărora le lipsește promptitudinea deciziei în lucrurile mari. Sau poate este adevărat ceea ce i se reproșează, că nu desfășoară destulă activitate, că nu este destul de energic și că nu are acțiunea și agilitatea cerută? Cine l-a văzut la Conferința Păcii, la Paris, membrii Conferinței Păcii, ar putea mărturisi ce este adevărat din aceste recriminări. Statornicia și consecvența masivă a caracterului D-lui Brătianu nu sunt compatibile cu agitația și agilitatea proprii caracterelor versatile. Sau este posibil ca, mai ales acum în urmă, după ce a fost agentul prin sforțările căruia s'au îndeplinit cele mai grele destine ale neamului, este posibil ca o firească oboseală să fi uzat puțin resursele energiei sale și tot din această cauză, incidentele zilnice ale vieții politice și naționale să nu-l mai atingă? A spus-o singur, la Eforie, că se gândise, un moment, să-și valorifice dreptul la o legitimă retragere, în urma serviciilor prestate neamului, că s'a răzgândit, însă, văzând greutățile extreme și primejdiile ceasului de față. Nimic nu poate defini și caracteriza modul cum D-l Brătianu concepe cariera omului politic, mai bine decât această mărturisire. Masivitatea convingerii, voinții și concepției nu se mișcă decât în raport cu evenimente și împrejurări de aceleași proporții.

Luat totul în tot, această personalitate, așa cum numai perspectiva istoriei o poate degaja și preciza și mai bine, va fi una din cele mai impunătoare și din cele mai determinante în destinele neamului.

Având în fruntea sa un astfel de șef, valoarea politică a partidului se resimte în cel mai înalt grad. Nu este însă scutit, tocmai din această cauză, de ostilitatea energetică, dârje, a tuturor invidiilor și neputințelor

coalizate. În toate vremile, la toate popoarele, personalitățile cele mai puternice au stârnit cele mai neînduplecate uri și cele mai veninoase defăimări. Partidul liberal, bucurându-se de avantajul imens de a fi condus de o astfel de personalitate, nu poate fi scutit de atacurile invidiei, neputinței și mediocrității.

Colaboratorii imediați ai D-lui Brătianu fiind D-nii I. G. Duca, V. Brătianu și Al. Constantinescu, fiecare dintr'înșii, în felul său, aduce partidului forțe personale, valori politice de mâna întâi.

Despre D-l Duca, se pot spune lucruri cam asemănătoare cu cele ce am spus de D-l Brătianu. Există profundă afinitate și analogie între aceste personalități. Au existat probabil de la început, lucru care a și determinat apropierea lor, dar probabil s'au dezvoltat prin educația contactului sufletesc.

Calități suiețeste și morale, analoage, însă mai reduse, seriozitate, consecvență, soliditate de convingeri orientate după interesele vitale ale neamului, o voință însă mai șovăelnică, mai puțin dârje, cu amplitudini mai repezi, mai nervoase, mai mici, sunt trăsăturile personalității D-lui Duca.

Intuiția realităților, oamenilor și situațiilor, cu care este dotat fruntașul liberal, pot fi câte odată fluctuante și nesigure; în schimb, D-sa pare a avea secretul formulării clare a situațiilor complexe și în continuă devenire. Inițiativa și promptitudinea în decizii pot fi la acesta ceva mai vioi, mai repezi, pentru că și amplitudinea lor este mai mică, nu se referă la probleme de importanța celor rezolvate de D-l Brătianu, care au fost probleme rari, seculare. Că nu se prea îndeletnicește cu ideologiile și abstracțiunile din cărți, că este preocupat de firele concrete ale realității și că sacrifică prea mult bucatăriei electorale și politice, nu sunt obiecțiuni în regimul votului universal. Talentul oratoric al

D-lui Duca reamintește pe al D-lui Brătianu. Forța lui nu va sta în scăpărări, în combinații de efect; genul lui nu va fi aparatul erudiției, al documentării; ci puterea extraordinară de a prinde și desena luminos împrejurările, de a exprima plastic interesele mari, de a sintetiza și simplifica situațiile complexe. Și, mai ales, caracterul specific al acestei oratorii este forma, accentul care impune și pune în mișcare sufletele.

O acțiune politică, și mai ales socială, începută de jos și lărgită și înălțată în mod organic, consequent, logic, dă personalității politice a D-lui Duca un relief deosebit în viața politică a țării.

De aceea, atât în sânul partidului cât și pentru adversari, de acum pare că se desemnează în D-l Duca șeful partidului, pentru momentul când D-l Brătianu nu va mai consimți să poarte sarcina șefiei.

Și această eventualitate ar avea cu atât mai mult interes și valoare, cu cât personalitatea D-lui Vintilă Brătianu, posedă calități și merite care ar putea face dintr'însul șeful unui partid politic. Nu este dânsul, prin simplul fapt al neobositei și neînvinsei sale activități, sufletul organizației partidului? Puterea sa de voință și de acțiune nu cunoaște margini nici obstacole. Prin puterea voinții și interesul ce pune, chiar în chestiuni de care este mai străin, se insinuează, le pătrunde, le înțelege și le poate trata tot atât de bine ca și specialiștii. La discuția proiectului de Constituție la *Cercul de Studii*, nimeni mai mult ca D-sa n'a luat o parte mai activă și n'a dat idei mai practice.

Nu este ramură de activitate care să nu-l intereseze și să n'o patroneze. Nimic nu-i scapă. În fiecare oră, minut sau secundă, îl preocupă o chestie, un interes, o problemă: economică, politică, națională, etc. Această personalitate nu cunoaște *vidul*, nici *vagul*; momentele ei sunt toate pline, ocupate cu ceva precis.

Este poate prea mult dușmanul concepțiilor care, dacă sunt largi, pot fi vagi și abstracte; dânsul fiind prea absorbit de concret și de actual, este firesc să fie neîndemânatec în ideologii.

D-l Brătianu va fi obiectul hărțuelii zilnice a tuturor adversarilor politici și va produce chiar nemulțumirea unor prieteni, prin intransigența dusă până la extrem, prin rigiditatea convingerilor și prin scrupulozitatea și curăția atitudinii sale care, însă, câteodată, îi pot jucă farsa de a'l face să se lase păcălit, în mod grav și total, de orice partizan mai șiret.

Aceste calități ar putea foarte bine să desemneze în d-sa pe viitorul șef al partidului, dar, indiferent de această situație, D-l Vintilă Brătianu va fi oricum și totdeauna punctul de plecare al sevei și energiei care va circula în toată organizația partidului liberal. Dacă altul va fi capul acestui partid, d-sa va fi inima lui.

Vorbind de forțele politice personale de care dispune partidul liberal, nu putem trece cu vederea pe D-l Al. Constantinescu. Este, de sigur, după D-l V. Brătianu, și în alt gen, omul politic cel mai activ, cel mai expeditiv și cel mai ingenios în rezolvarea problemelor practice mari și mici. În această personalitate s'ar putea zice în adevăr că se încarnează rațiunea practică, dacă Emmanuel Kant n'ar fi făcut din rațiunea practică fundamentul moralei și moralității. Intuiția clară și inițiativa sunt duse la d-sa la o perfecțiune neîntrecută și iau forma a ceea ce se chiamă în limbajul comun : șmecherie. Și acest talent poate ține loc de toate celelalte, pentru un om de acțiune. D-l Constantinescu posedă astfel prea mult, poate, ceea ce lipsește atât de mult oamenilor ca D-l Vaida și Maniu. Dacă ar putea să le dea de la sine și acestora ! Aceste calități fac din D-l Al. Constantinescu nu numai unul din frunțașii cei mai activi ai partidului, dar îl fac de o utilitate practică

incomparabilă pentru viața politică a partidului. Și tocmai din cauza valorii calităților sale politice, personalitatea D-lui Al. Constantinescu a fost și este atacată cu ultima violență de dușmanii partidului.

Talente și capacități de alt ordin, și din cele mai strălucite, are partidul în D-nii Toma Stelian, Mârzescu, Banu, etc. Spiritul combativ de polemist parlamentar al D-lui Mârzescu, personalitatea sa politică care întrunește ceva dela D-l Duca și ceva dela D-l Constantinescu, îi dau un relief și un rol de prima mână în politica țării.

Dintre personalitățile liberale cele mai de valoare și cele în deobște mai simpatice și mai democratice, trebuie să desprindem profilul D-lui V. Sassu. Sinceritatea și îndrăzneala principiilor sale democratice, unite cu o puternică voință de acțiune, nu vor întârzia să-i confere în partid rolul de mână întâi pe care'l merită și pe care'l va utiliza și uză, suntem siguri, în serviciul popularizării și democratizării partidului liberal. D-l Sassu este una din cele mai frumoase forțe ale partidului.

Având la conducerea sa un mănunchiu de personalități politice atât de distinse și practice — și n'am dat lista completă — ele constituie un capital de cel mai mare preț pentru partid și fac din el cel mai puternic agent de evoluție istorică și de progres politic. Nu putem deci să nu insistăm asupra lui.

Dar dacă aproape toate aceste personalități aparțin prin situația și origina lor, burgheziei, cadrele partidului și aproape totalitatea aderenților își au origina în masele populare din sate și din orașe.

Că se pot însă face unele critici, dacă nu asupra compoziției partidului, cel puțin asupra compoziției comitetelor de conducere, așa cum au eșit din ultimul congres general, este din nenorocire foarte adevărat. În această privință, nici o deosebire între partidul libe-

ral și partidele conservatoare. Intelectualitatea eșită din popor sau țărănime nu este reprezentată decât de Vasile Sassu. Elementele noi introduse acolo sunt iarăși reduse tot la personalitatea lui Sassu, în plus D-l I. Simișnescu. Cu aceste excepții, în complectul personalităților care erau acolo și înainte de război, s'au mai introdus vreo 3-4 altele, neaoș conservatoare, și care, cu o singură excepție, n'aduc nimic nou, ci dimpotrivă. Acolo este de sigur o mare greșală, care ar putea fi nemilos exploatată în potriua partidului. Din moment ce baza lui este așa de larg întinsă la orașe și la sate, eră logic și firesc ca în comitetul restrâns de conducere, masele populare să aibe un număr de reprezentanți proporțional cu importanța lor. Să nu fi existat printre numeroșii învățători și preoți, talentați și inteligenți, sau printre țărani neaoși, nici unul care să merite să stea alături cu cei 20 — 30 din membrii comisiei permanente? Să nu fi voit nici unii din aceștia să renunțe în favoarea unor personalități eșite din popor?

Că aceste chestiuni sunt foarte delicate, că sunt atâtea considerații și servicii aduse, de menajat, fără îndoială. Dar trebuie ținut seamă că acesta este punctul cel mai critic al chestiunii politice și aci stă adevăratul criteriu al caracterului democratic al unui partid. A tranșa această problemă delicată, cu metode și procedee vechi, este primejdios. Și este primejdios, fiindcă problema aceasta este limba cânt rului care trebuie să indice în cotro atârnă greutatea. Cum partidul liberal este și mai ales voește să fie demōcrat, antioligarhic și este distrugător al oligarhiei din România, trebuie văzut cu mare grijă să nu facă impresia că ar fi altceva decât ce zice că este. Și mai ales trebuie văzut ca, neglijând de a părea ceea ce este, să nu alunece a fi ceea ce pare, adică de a fi ceea ce n'a fost

și mai ales ceea ce n'ar trebui să fie... 1) Partidul liberal nu este și nu poate fi partid de clasă, adică partidul numai al burgheziei.

În strânsă legătură cu compoziția comitetului de conducere, stă și chestiunea programului formulat și completat cu ocazia aceluiaș congres.

Care sunt punctele cu caracter mai democratic și mai radical din programul partidului liberal ?

Le vom lua pe rând, în ordinea în care se găsesc în program :

1. Pentru minoritățile naționale, programul prevede *cele mai întinse drepturi*, fără deosebire de rasă și religie, spre a se putea desvoltă în deplină liniște și egalitate;

2. Dreptatea socială, temelie a ordinii și garanție a libertăților;

3. Progresul, în vederea căruia noi reforme politice și sociale se au în vedere ;

4. Descentralizarea comunii și județului ;

5. Economia banului public și impozite progresive, precum și impozite pe avere, pe moșteniri, etc ;

6. Lupta pentru neatârarea noastră economică ;

7. Incurajarea și cultivarea în țărănime a spiritului de cooperație, pentru producție și vânzări ;

8. Pentru muncitorii industriali : a) Participarea la beneficii ; b) Recunoașterea și organizarea sindicatelor profesionale ; c) reglementarea dreptului de grevă, cu introducerea principiului arbitrajului obligator ; d) contractul colectiv ; e) reorganizarea și îmbunătățirea asigurărilor muncitorești ; f) opt ore de muncă ; g) prote-

---

1) Știm că aceste constatări n'au nimic plăcut, că ele, exploatare de adversari, vor^vfi și mai neplăcute, ba chiar dureroase. Dar știm deasemeni că orice indispoziție a unui organism este neplăcută și că tocmai neplăcerea îl invită să ia măsuri de îndreptare. Dacă adversarii vor critica partidul pe această chestie — nu pe calomniile și născocirile — chiar ei îi vor face un real serviciu.

jiuirea muncii femeilor și copiilor; h) înlesnirea creditului muncitoresc.

Celelalte puncte din program sunt probleme de ordin practic imediat, pentru a căror aplicare partidul liberal este mai apt și mai pregătit decât oricare altă formație politică. Negreșit că aceste probleme de ordin practic imediat sunt și trebuie să fie comune tuturor partidelor pur burgheze și conservatoare și ele nu pot diferenția partidul liberal de acestea.

Din nenorocire, însă, nici cele opt puncte esențiale enumerate, din program, nu despart acest partid de celelalte partide burgheze cu caracter conservator. Și partidul conservator progresist, și cel conservator democrat, subscriu în totul, prin programele lor, la aceste reforme, afară poate de punctul al șaselea, care privește independența noastră economică. Cât despre partidul conservator averescan, el a și atacat aceste reforme, și mai ales cele muncitorești, care au fost mai toate deflorate și rasolite de pretențioasa legiferare a lui Trancu-Iași. Este cert că partidul liberal va da acestor reforme un caracter mult mai serios; deosebirea dintre el și celelalte nu va fi, însă, decât de nuanță.

Deci, și asupra programului, acest partid poate provoca critici îndreptățite. În adevăr, eram obicinuiți ca partidul liberal, chiar sub o conducere puțin democratică ca cea a lui Dimitrie Sturdza, să privească problemele dela o înălțime mai considerabilă, să desprindă din larg și de departe chestiunile și să dea, cu o anticipație apreciabilă în timp, deslegările ce plănuește. În cunoscutul program dela Iași, Dimitrie Sturdza a anunțat votul universal, cu douăzeci de ani înainte de înfăptuirea lui. Și eră atunci o ocazie fără nici o însemnătate politică sau istorică.

Dar acum? Acum, după ce uraganul cel mai pu-

ternic a răscolit din fund toate societățile civilizate și a dat o nemaipomenită impulsivitate tuturor problemelor sociale, partidul liberal, în programul său, n'are îndrăzneala nici unei inovații, nu anunță nici o reformă de mare viitor, de importanța pe care o avea, pe la 1890, la noi, votul universal, așa cum ar fi, azi spre pildă, reforma dreptului succesoral, cu interzicerea pe linii colaterale și cu reducerea lui pe linii directe. Ba, lucru mai grav: sunt puncte mai esențiale în programul său real, pe care le-a afirmat la ocazii și care au rămas în afară de program. Regimul așa zis al cointeresării, adică asocierea Statului cu inițiativa particulară în unele exploatari și ideea monopolizării produselor subsolului, — cu deosebire a diferitelor surse de energii, — care, lărgite și adâncite, puteau fi inovații de cel mai mare folos și de cel mai mare viitor, nici n'au fost trecute în program, deși sunt în deobște cunoscute.

Și asupra programului, ca și asupra conducerii partidului, este regretabil că partidul n'a adus aproape nici o schimbare, ci s'a păstrat tot, în toate, întocmai ca înainte de război. Ba chiar s'ar putea observa că există și o mică batere în retragere pe chestiunea punctelor care n'au trecut în program, ca și cum ar ține să pară mai puțin democrat decât este în realitate.

Știm că și aici sunt multe considerații de avut în seamă, pe aceste vremi de bolșevism. Nu trebuie ca tocmai partidul liberal să încurajeze supralicitarea. Dar, iarăș, este adevărat că oricât de delicată ar fi chestiunea, ea este în aceiaș măsură primejdioasă. Pentru că aci este de asemeni nota dominantă, care dă caracterul politicii unui partid. Ceeace a fost forța și gloria liberalilor în trecut, este că au fost partid de avangardă; el nu mai poate să fie pe viitor ce

ă fost în trecut, dacă înțelege să fie un partid de ariergardă.

Pentru ca să se arate că este ceace în adevăr este, partidul liberal trebuie să schițeze câteva reforme de mare viitor, care să dea caracterul adevăratei sale politici și să constituie steaua polară a acțiunii lui de câteva decenii. Aceste reforme n'aveau să fie obiectul realizărilor imediate; trebuia tins către ele pentru ca să se arate încotro tinde partidul. Era aceasta chiar un mijloc de a-și garanta, șieși și masselor populare, că pe această cale va merge, și că nimic nu-l va abate din drum. Trebuia să știe să se compromită, pentru ca să nu mai lase loc la batere în retragere.

N'a făcut-o, și lasă impresia că stă la răscruți, în cumpănă. Să fie pricina conservatorii cari au intrat în comitetul de conducere? În tot cazul, această situație de nelămurire și echilibru este primejdioasă, nu atât pentru că se poate exploata de adversari, cât pentrucă se poate, ca pe nesimțite, cumpăna să se plece în partea tendințelor conservatoare. Primejdia este ca nu cumva acesta admirabil organism, care a fost până azi un factor de progres și democrație, să ajungă a fi un mijloc de apărare și garantare a vastelor averi ale unora, sau de ocrotire a bogățiilor petrolifere, forestiere, sau miniere, ale altora, și, în fine, de conservare a situațiilor economice și sociale ale multora, ale tuturor acelor cari pot face oarecare sacrificii pentru partid. Dacă partidul liberal ar aluneca pe această pantă, el va putea fi de folos celor câțiva, dar nu țării, și va pierde simpatia maselor populare. Cu aceasta, în adevăr, partidul liberal ar înceta a fi național, al tuturor claselor, și ar deveni un fel de partid de clasă, care ar governa în favoarea uneia singure, a marelui burghezii, căreia i-ar sacrifica pe celelalte clase.

Momentul de șovăire și de indeciziune. este foarte critic și n'ar trebui să fie prelungit. Există, este adevărat, garanția unora din oamenii cari conduc partidul și cari au dat dovezile cele mai strălucite de democratismul lor; dar persoanele sunt trecătoare.

În fond, chestiunea nu este numai de persoane și de program, ci mai mult de doctrină. Partidul liberal nu mai poate rămâne pur și simplu liberal. Noțiunea de libertate trebuie imediat reîntregită cu noțiunea de dreptate și consecințele abuzurilor de libertate trebuiesc reparate prin aplicarea principiului dreptății sociale. Regimul burghez este în curs de evoluție către un regim democrato-social. Linia evoluției viitoare nu va fi nici a realității liberale burgheze, nici cea a utopiei social-democrate, ci cea a unui liberalism social, în care burghezia își va asocia, la puterea politică și la conducerea economică a Statului, proletariatul industrial organizat.

Viitorul politic este al unui partid liberal socialist și al unei doctrine cunoscute sub numele de socialism liberal.

Când burghezia parazitară, a capitalului anonim, va fi înlocuită cu burghezia tehnică și intelectuală, care ia parte și plătește cu persoana în procesul producției, alianța între ea și muncitori se va face dela sine. Aceasta este opera care așteaptă pe burghezia liberală, și care burghezie este deja, azi, în mare parte, compusă din tehnicieni și capitaliști, cari iau parte și plătesc cu persoana în procesul producției.

Dacă, de pildă, participarea muncitorilor la beneficii se realizează și se estinde în așa fel, în cât cota muncitorilor să fie în raport direct cu importanța rolului lor în producție, toată problema raporturilor dintre capital și muncă ar fi în esența ei rezolvată. Participarea la beneficii ar trebui transformată în cointere-

sare între Stat și muncitori în toate întreprinderile deja monopolizate și în toate acelea care au un caracter de monopol, având ca obiect exploatarea unei surse de energii sau un serviciu public, sau, în sfârșit, fabricarea unui obiect de primă necesitate. În aceste din urmă întreprinderi, exproprierea va trebui admisă grație aceluiaș principiu de dreptate ca și exproprierea marilor moșii.

Pășind spre realizarea unor astfel de reforme, nu numai că s'ar face o operă de echitate socială, care n'ar stânjeni producțiunea, dar chiar ar mări-o. Se știe cât de rău și greu merg întreprinderile exploatare de Stat prin salariați: Dacă s'ar face din salariați niște asociați, totul s'ar schimba de minune, căci lucrătorii ar avea imboldul interesului lor direct să lucreze. Dacă cu astfel de reforme, partidul liberal ar împieta în domeniul socialismului, unde este primejdia?

De aceea, rău s'a pus chestiunea, când s'a cerut ca partidul liberal să-și fixeze locul în spațiul politic imediat lângă socialiști. Dacă aceasta înseamnă un zid chinezesc între liberali și socialiști, este o mare greșală și este o imposibilitate. Azi chiar, nu numai partidul liberal, dar toate partidele, până și cele mai conservatoare, au adoptat pentru muncitori participarea la beneficii, ziua de opt ore, contractul colectiv.

Ce sunt acestea? Lasalle și Karl Marx nici n'au cerut altceva. *Opt ore pe zi*, era altădată scris pe pancartele tuturor procesiunilor socialiștilor. Și, dacă este așa, mai este serios să ceri între liberali și socialiști un zid chinezesc?

Evoluția socială, mersul inexorabil al vremii, cer ca partidul liberal să devie un partid socialist practic, adică liberal-socialist, ceva echivalent cu partidele radicale sau radical-socialiste sau social reformiste din Occident.

Dacă formula, care rezumă și caracteriză, în esența

ei, orientarea evoluției interioare a societăților moderne, este *echitatea și egalizarea șanselor* pentru completa dezvoltare a fiecărui membru al unei națiuni, atunci, din acest principiu suprem de echitate, derivă reforma dreptului succesoral și gratuitatea școlii, prin luarea asupra Statului a tuturilor cheltuelilor ce necesitează educația și instrucția, în toate școlile, a copiilor ai căror părinți sunt lipsiți de mijloace, indiferent de cauzele care au determinat această lipsă. În adevăr, reformând dreptul de moștenire pentru averile mai mari, dacă produsul acestei reforme se afectează de națiune pentru crearea școlilor necesare, de tot felul, și pentru întreținerea în școli a tuturor copiilor lipsiți de mijloace, se obține o cât mai aproximativă egalizare a condițiilor de dezvoltare pentru toți membrii societății.

Principiul echității,— pe care-l înfrânge atât de grav dreptul de succesiune, în forma lui de azi, care face că se nasc, alături, copii aducând din leagăn, unii datorii de plătit, alții bogății de zeci sau sute de milioane, — ar putea fi restabilit, când, *reducând la o cotă rezonabilă dreptul de moștenire* al acestora din urmă, s'ar strânge mijloacele necesare pentru a asigura din larg și celor dintâi educația, instrucția și cultura de care sunt susceptibili. Odată cu realizarea acestui elementar principiu de echitate socială, s'ar înfăptui și un fel de democratizare a instrucțiunii și a culturii, prin răspândirea lor cât mai larg și cât mai adânc în masele populare.

Intrucât partidul liberal înțelege să rămâie ceea ce a fost în trecut, un partid de reforme democratice îndrăznețe; întrucât el înțelege să răspundă trebuințelor și aspirațiilor democratice ale vremilor noi, partidul liberal trebuie să adopte și să pună pe cale de realizare această îndoită reformă etico-culturală.

Partidul liberal datorește aceasta țării și o datorește

cu atât mai mult titulaturii lui de *național-liberal*, pentru că nici o altă reformă, afară de cea economico-socială, n'ar putea contribui, în aceeași proporție, la propășirea și întărirea națiunii, decât această reformă menită să creeze în fiecare fiu al neamului o valoare morală și culturală, după cum reformele economico-sociale vor crea în fiecare fiu al neamului o valoare economică reală și votul universal va fi prin a crea în orice ins o valoare politică. S'a dat țăranilor pământ și drept de vot, însă nu li s'au dat nici școli suficiente și nu au, și nu vor avea nici mâine, o mare parte din ei, mijloace suficiente pentru a-și trimete copiii la școală, în toate școalele în care inteligența și aptitudinile lor i-ar îndreptăți. Fără școală, dreptul de vot devine o primejdie; fără luminarea minții, stăpânirea pământului de țărani poate duce, și semnele vremii arată că duce, la un dezastru economic. Școala trebuia să premergea cu mult, și de mult, dreptul de vot și împroprietărirea.

Însă cu cât constatăm, azi, că nu s'a făcut aceasta la timp, s'o facem cel puțin acum și s'o facem din larg; să democratizăm fără întârziere și cât mai profund instrucția și cultura națională. Or, pentru aceasta, singură reforma imediată a dreptului succesoral ne poate da mijloacele.

Forța și valoarea neamului nostru, în lupta economică crâncenă ce se dă între națiuni, luptă care se va întinde și intensifica pe dată ce ea se va substitui războiului militar, forța și valoarea României Mari, în această luptă, va fi numai atât cât va trage la cântar forța și valoarea unităților omenești care o compun. Un stat, oricât ar fi el de mare, fie chiar cât Rusia țaristă, este neputincios și slab, când cetățenii sunt non-valori culturale, politice și economice. Cum Statul

nu este decât suma forțelor individuale ce posedă, când indivizii care-l compun sunt non-valori, sau valori prea reduse, sau cea mai mare parte din ei sunt valori insuficiente, Statul este o valoare fictivă și se poate prăbuși la primul conflict serios, cum a făcut Rusia.

Toată massa incultă, analfabetă și inconștientă a țărănimii din România Mare atârnă și trage în jos spre prăpastie această Românie mare în aparență, însă slabă în realitate, și neapărat, ea va atrage cu sine și deprecierea și ruina valorilor individuale existente, oricât de eminente ar fi ele.

Propășirea și rezistența neamului, întărirea României Mari nu se pot asigura decât prin democratizarea instrucției și culturii.

Partidul politic care va lucra cel mai mult în această direcție, va fi singurul care va răspunde unei mari necesități naționale — și această activitate va legitima existența și preponderența lui.

Pentru viitor, partidul liberal va fi acesta, sau nu va mai fi, în lupta cu partidele concurente, de care mai avem să ne ocupăm.

Intr'un cuvânt, dacă partidul liberal vrea, el va reuși să democratizeze viața economică, sub forma ei industrială.—cât și viața culturală, răspândind-o cât mai larg și mai adânc în masa poporului, precum a democratizat-o sub forma ei agrară, și precum a democratizat viața politică a țării. Intrucât privește succesul luptei, atât de necesară pentru păstrarea independenței noastre economice, partidul liberal, în goana ce se dă de streini după avuțiile noastre naționale, este singurul în măsură a obține succesul deplin.

g) Partidul Țărănist.

Acest partid, tocmai fiindcă nu este istoric, necesitează inevitabil un mic istoric. Ideea țărănistă s'a for-

mat și a venit pe două căi și sub două forme deosebite: pe o cale națională, ca produs indigen; și pe calea importăției, ca produs exotic.

Pe cât putem ști, «chestiunea țărănească», sub forma ei indigenă, a fost un produs spontan care a luat naștere în județul Argeș și a făcut cariera relativ strălucită, dar scurtă, a lui Dobrescu-Argeș. De pe la 1884 și până la 1898, chestiunea țărănească a reușit, cu Dobrescu-Argeș, să fie reprezentată în Parlament și, grație talentului scripitor și simpatie al acestui premergător, ea a fost desbătută și tratată atunci cu destulă strălucire, sinceritate și competență.

După Dobrescu-Argeș, ideea țărănistă a rămas și a trăit mai departe în atmosfera politică, însă fără destulă tărie.

Autorul acestei broșuri, care în primii doi ani de viață studențească a trăit în apropierea simpatice a lui Dobrescu-Argeș, a fost singurul care, când s'a eclipsat acesta, a cules ideile și revendicările lui țărănești. Prin anii 1899 și 1900, împreună cu mai mulți colegi studenți, el a scris ziarul *România Rurală* pe care, cu mijloace de întâmplare, îl trimitea în toate satele. În jurul acestei publicații studențești, făcută cu concursul exclusiv al studenților fii de țărani, se născuse un cerc de simpatie, pe care-l sprijiniră, în tot felul, multe personalități, printre care și Spiru Haret, Caragiale, etc. Acestui cerc au aparținut ca colaboratori de seamă D-nii Toma Dragu, avocatul D. Marinescu, Sergiu Cujbă, N. Balotescu, C. Orănescu și veneau cândva, dacă nu mă înșel, D-l Dumitrescu-Brăila, Profesorul C. Rădulescu din Craiova, C. A. Popescu (Spulber), Vlădescu-Olt, etc.

Dacă, astăzi, mai mulți din cei cari formau cercul acesta țărănesc — *avant la lettre* — ne găsim în partidul liberal, cauza este că acest partid, în ultimii zece ani,

a adoptat un program de revendicări țărănești, care întrec cu mult ceea ce visasem noi cu zece ani mai de vreme. În sânul partidului liberal, noi n'am desmințit cu nimic visul politic al primei noastre tinereți, ci l-am realizat cu asupra de măsură, având ocazia, în împrejurările nefericite dela Iași, a susține în Senat și a vota reforma exproprierii și a votului obștesc. Dacă am fost cei dintâi cari am luptat pentru drepturile clasei țărănești, din care ne-am ridicat, nu suntem, însă, rămânând în partidul liberal, printre cei cari exploatează favoarea țăranilor și beneficiază de voturile țărănești. Aceasta însă nu exclude, din potrivă, ca și pe viitor, să luptăm în rândurile partidului liberal pentru toate revendicările legitime ale țărănimii.

Țărănismul a mai luat ființă și pe altă cale, însă tot în sânul partidului liberal, sub forma nuanței de *poporanism*, al cărui susținător și teoretician era d-l C. Stere. Ecou al poporanismului din Rusia, de unde venise și introducătorul lui la noi, poporanismul acesta n'a fost strein de rostul evoluției politice pe care a făcut-o partidul liberal când a adoptat reforma agrară.

Cu toate acestea, eșirea la iveală a partidului țărănesc, la alegerile din toamna anului 1919, a fost un fel de *generațiune spontană*. Abținerea dela alegeri a generalului Averescu a lăsat un vid, pe care cineva trebuia să-l ocupe. Impopularitatea partidului liberal, libertatea fără frâu lăsată alegerilor, inexistența fostelor partide conservatoare, au făcut ca popularitatea generalului să se abată în bună parte asupra d-lui I. Mihalache și asupra prietenilor săi politici, foarte de curând constituiți în partid, cu ocazia unui congres, care a trecut aproape neobservat.

Succesul țărăniștilor, în aceste alegeri și în condițiile speciale în care a fost obținut, nu părea nici serios nici temeinic. El părea mai mult produsul unei

crize sociale și politice, foarte explicabilă în urma unui uragan mondial atât de sguduitor și care nu putea lăsa neatins vechile forme și formațiuni politice ale țării. Convingerea generală era că succesul țărăniștilor este un accident politic trecător, o modă care va trece odată cu limpezirea și înseninarea atmosferei morale și politice a țării. Am fost printre cei cari nu credeau în temeinicia și viitorul acestui partid, sub forma pe care o înfățișa el la început. Compoziția statului său major, în care intraseră elemente foarte compromise, inspira repulsiune la multă lume, care ar fi putut avea simpatie pentru ideea țărănistă.

În urma, însă, a succesului obținut și la alegerile din 1920, în care curentul formidabil, necunoscut încă la noi, ce s'a manifestat pentru generalul Averescu, nu a putut micșora, cu atât mai puțin distruge, partidul țărănist,—în toate spiritele, chiar și la adversari, și-a făcut loc ideea că partidul țărănist este o realitate cu care trebuie contat și că este desigur un partid de viitor.

Precum am recunoscut-o și în alt loc,¹⁾ chiar în momentul în care nu eram încă convins de temeinicia țărănismului politic, partidul țărănesc răspundea unor necesități pe care nu le satisfăcuse integral și la timp partidul liberal, mai bine zis unor insuficiențe și întâzieri ale acțiunii liberale la sate. De aceea, în partidul țărănesc au intrat, dela început, mai toate elementele cu care partidul liberal dusesese, prin Băncile populare și Cooperative, acțiunea sa binefăcătoare la sate. Mai tot personalul țărănesc al acestor mișcări, văzând insuficiența operii liberale sau întâziera ei, a conceput o firească nerăbdare, și, la prima ocazie, a părăsit partidul liberal, spre a crea noul partid,

---

1) Evoluția Ideilor Liberale, pag. 13 și 14.

grație căruia activitatea liberală la sate să fie grăbită, complectată și dusă până la capătul său.

Că în acțiunea lor, ostilă partidului liberal, țărăniștii au exagerat și s'au făcut vinovați de ingratitude; că, tăgăduind meritele reale ale partidului liberal, au frizat adesea calomnia, este, din nenorocire, prea adevărat. Partidul țărănesc este copilul din flori al partidului liberal — precum vom vedea că rezultă din o simplă ochire a listei frunțașilor săi — și ingratitudea țărăniștilor față de liberali, ia forma puțin simpatică a paricidului. Mă întreb dacă dâșii nu aveau altceva mai bun de făcut decât să conteste și să micșoreze rolul partidului liberal. Neapărat, dialectica politică logica luptelor politice, așa precum se obișnuiesc la noi, le impunea această ostilitate dârje împotriva liberalilor. Dar atunci unde este și care este moralitatea nouă, avantajul moral pe care un astfel de partid este dator să-l aducă țării? Dar acest defect se explică poate tocmai prin aportul oamenilor politici vechi cari, precum vom vedea, au adulterat dela început această nouă formațiune politică.

Așa cum se prezintă astăzi lucrurile, atât prin programul cât prin formațiunea sa — pe care le vom examina mai la vale — partidul țărănesc este ca un fel de dublură a partidului liberal. Astfel fiind, firește, el se prezintă ca un concurent ireductibil și, dacă posibil, reducător al partidului liberal. Lupta între aceste două partide nu poate fi decât pe viață și pe moarte. Unul din ele trebuie neapărat să elimine pe celălalt. Nu înțeleg însă că ar putea fi o eliminare complectă, ci o eliminare dela rolul precumpănitor pe scena politică a țării.

Care sunt șansele partidului țărănesc în această luptă? Pentru a le aprecia, trebuie să examinăm compoziția, metodele și programul său.

Compoziția partidului țărănesc ar trebui să fie ceea ce arată titulatura sa. În chiar compoziția partidului, întrucât ar trebui să fie mai mult sau aproape exclusiv țărănească, stă și forța și slăbiciunea acestei formațiuni politice noi. În acest caz, forța lui ar sta în faptul că aproape 80% din populațiunea țării fiind țărănească, ar urma ca noul partid să aibă, înscrși ca din oficiu în organizațiile lui, acest procent al populației, și aceasta ar fi în adevăr un avantaj covârșitor. Din nefericire însă, pentru țărăniști, țărănimea, în imensa ei majoritate, este lipsită de conștiința de clasă și prin urmare și de conștiința politică. Ea mai este, în acelaș timp, și din această cauză chiar, lipsită de concepție, de inițiativă. Fiind o materie plastică, amorfă, ea va primi tot așa de ușor influența și sugestiunile partidelor burgheze, pe ale celui liberal mai ales, ca și ale celui țărănist. Din aceste cauze, ea a votat ieri cu Averescu, va vota azi cu liberalii, mâine cu țărăniștii și poimâne cu cine știe cine. De aceea o găsim azi înscrisă în organizațiile liberale, într'o porție mult mai mare decât în organizațiile țărăniște, deși ar fi natural ca să aparție de drept acestora din urmă.

Din acest punct de vedere, noua formațiune politică, deși se pretinde și se întitulează țărănistă, este țărănistă aproape tot atât de mult — sau tot atât de puțin țărănistă — ca și partidul liberal sau ca partidul poporului. De aci decurge o nuanță de nesinceritate a țărăniștilor, care poate fi exploatată cu succes împotriva lor.

Ne-având nici conștiința de clasă, nici conștiința politică și nici conștiința civică, țărănimea nu poate da un partid țărănesc propriu zis. Nici nu l-ar putea da și nici n'ar fi bine să-l dea; căci, în acest caz, ea, prin numărul său covârșitor, ar elimina din viața politică pe celelalte clase sociale mai bine pregătite pentru

opera de guvernare. Cum era firesc și de o imperioasă necesitate, partidul țărănesc s'a compus, de la început, din elemente eșite mai ales din mica burghezie delă sate și delă orașe. Cadrele acestui partid sunt aproape exclusiv recrutate din mica burghezie, din elementele care până ieri lucraseră cu și pentru partidul liberal. Ceea ce este precumpănitor în partidul țărănesc — din fericire — este mica burghezie și o bună parte din burghezia intelectuală a orașelor și a satelor. De aceea, titulatura partidului este în contrazicere cu compoziția lui, dat fiind că *elementul său precumpănitor este luat din mica burghezie mai ales a orașelor*. Titulatura ar fi mai justificată dacă, cel puțin în cadrele partidului, ar prepondera elemente intelectuale ieșite din țărani neaoși. Inșă nu este cazul. Aceste elemente sunt aproape tot atât de numeroase la liberali ca și la țărăniști.

Dezavantajul acestei nuanțe de nesinceritate și de necorespondere între titulatură și realitate este, în schimb, compensat prin avantajul covârșitor că, grație acestei mici burghezii, grație conștiinței ei politice, pregătirii ei intelectuale și energiei ei, partidul țărănesc s'a putut înjgheba și poate spera într'un viitor important în politica țării. Numai sub impulsivitatea acestei mici burghezii, numai cu ajutorul ei, numai grație puterii ei de disciplină, țărănimea, în genere apatică, amorfă și pasivă, poate deveni un factor politic precumpănitor și poate obține condițiuni de viață economică, socială și culturală care s'o ridice deasupra nivelului ei actual.

Fundamentul social real, care poate fi la baza rivalității politice dintre liberali și țărăniști, va fi deci concurența, lupta dintre burghezia mare, financiară, industrială și agrară, și mica burghezie intelectuală, întru cât aceasta nu va fi atrasă și absorbită de marea burghezie. De sigur, se vor găsi în sânul țărăniștilor

sau vor lucra în favoarea lor, și marii financiari, însă prin excepție, precum va tinde să fie din ce în ce tot mai mult o excepție existența, în partidul liberal, a intelectualilor micii burghezii sau a celor ieșiți direct din țărănime. Acesta va tinde a elimina din instinct pe intelectualii micii burghezii sau ai țărănimii, precum partidul țărănesc, tot din instinct, se va sus-trage influenții cercurilor marelui finanțe.

La drept vorbind, partidul țărănesc, dacă îl judecăm după orientarea politică generală a statelor occidentale, ar fi, după scopul ce-și propune, promovarea intereselor țărăniste, un *partid socialist agrarian*. Privit însă sub latura originii cadrelor și a șefilor săi, el ar fi mai mult ceea ce în Franța se chiamă radical sau radical-socialist, adică partidul micii burghezii și al intelectualilor ei. Caracterul demografic al populației țării noastre fiind prea diferit de acela al populației franceze, este firesc ca între partidele radicale și radicalo-socialiste din Franța și cel țărănesc de la noi, să fie sensibile deosebiri, și acesta din urmă să aibe ca scop, la noi, mai mult ridicarea țărănimii decât preponderența micii burghezii. Incolo, partidul țărănesc este echivalentul exact al radicalo-socialiștilor din Franța. Bine înțeles, partidul liberal, la rândul lui, tinde, sau pare a tinde să devie echivalentul partidelor centriste din Franța: republican, democrat, progresist, în care s'a cristalizat marea burghezie financiară, industrială și agrară, franceză.

Dacă considerăm statul major al partidului precum și elementele politice mai cu relief care încadrează masa schimbătoare a țărănismului, ceea ce izbește în primu! rând este constatarea că marea majoritate sunt foști liberali, câțiva numai sunt veniți dela conservatori și numărul elementelor cu adevărat noi este încă mai mic. Aceasta mă îndreptățește a zice că par-

tidul țărănesc este o formație ruptă din partidul liberal. Este destul să cităm următoarele nume: C. Stere, Dr. N. Lupu, Paul Bujor, Gr. Coandă, Gr. Iunian, N. Protopopescu, Dumitrescu-Bumbești, pentru a dovedi afirmația noastră. Acești țărăniști aparțineau partidului liberal, și încă în primele rînduri, și au avut și ar fi avut acolo roluri tot atât de importante ca și în noul partid. D-nii I. Răducanu și V. Madgearu gravitau cu stăruință în jurul aceluiaș partid și d-l Răducanu datorește unei împrejurări bine cunoscute prezența sa, nu în partidul liberal, ci în cel țărănesc. De asemeni, sunt cunoscute legăturile cu partidul liberal ale d-lui Miha-lache. Incidente fără importanță au decis îndepărtarea sa dela acel partid. Intre elementele cu adevărat noi, abia dacă putem cita pe d-l Spineanu (?), Mirto (?), Haneș (?) și poate Marin Ilinca și Borcea. D-nii Mehe-dinși, Rioșeanu, Ghiulea, Hera, Mușetescu... veniți delai partidul conservator, sunt, cel puțin unii, transfigurări și conversiuni politice care țin de domeniul miracolului.

Analizată din punctul de vedere al temeiniciei convingerilor democratice și țărăniste, în această listă a frunțașilor țărăniști se pot distinge trei categorii: țărăniștii sinceri, cari n'au făcut parte din nici un alt partid politic, și sunt de sigur cei mai puțin numeroși; țărăniștii veniți din partidul liberal, aproape toți democrați convinși, chiar impacienți — și aceasta este poate o notă bună pentru partidul liberal — întru cît chiar acolo, ei au fost partizanii unei politici cît mai înaintat democratică și cu o pronunțată nuanță țărănistă, sau, cum se zicea pe vremuri, poporanistă; în fine, țărăniștii conservatori, asupra țărănismului și democratismului cărora lumea pune un mare punct de întrebare.

Care este valoarea politică a acestor personalități? Răspunsul la această întrebare este esențial, căci va-

lăoarea partidului depinde foarte mult și de valoarea morală și politică a frunțașilor săi.

Lipsa unui șef cu deosebit prestigiu, recunoscut și care să se împue cu o neștirbită autoritate morală, atât adversarilor cât, mai ales, masei totale a partizanilor — cum este cazul d-lui I. Brătianu, în partidul liberal — este o lipsă simțitoare pentru partidul țărănesc și care-l pune într'o stare de inferioritate vădită în lupta politică. În locul unui șef unic, se desemnează în fruntea acestei formațiuni un triumvirat: Stere, Lupu, Mihalache.

De sigur, din toți trei, personalitatea d-lui Stere este cea mai eminentă și mai cu relief; ea este chiar recunoscută ca atare, atât în partid, cât și în afară. O cultură serioasă, întinsă și trăită intens în interiorul său moral, face din d-l Stere o forță și o valoare culturală, care ar fi unică în coprinsul țării, dacă n'ar fi știrbită de un parti-pris, de o obstinație nerațională, în atitudinile odată luate. În mijlocul versatilității generale care este plaga caracterului românesc, d-l Stere aduce statornicia convingerilor, fixitatea rigidă a concepțiilor, până la excesul contrariu. Consecințele, din nefericire, nu sunt mai avantajoase în acest exces ca în celalt... Atât numai că excesul d-lui Stere are ceva eroic, tragic, pe când excesul versatilității este laș, interesat, și ține mai mult de domeniul comediei. Astfel se explică atitudinea și politica nenorocită ale acestui frunțaș țărănist, din ultimii 10 ani.

Adânc cunoscător ale chestiunilor sociale și morale, care agită veacul nostru, nimic mai firesc decât ca dânsul să aibe noțiunea cea mai limpede a soluțiilor democratice cerute de problemele sociale mari, și intuiția cea mai luminoasă a liniilor mari, după care se desfășoară evoluția societăților moderne. De aceea, d-sa a fost partizanul cel mai înfocat și cel mai stăruitor,

în rândurile partidului liberal, în favoarea marilor reforme votate la Iași: exproprierea și votul universal.

Talentul greoi, însă temeinic și solid în cuvântările sale, abil și inspirat în formarea raționamentelor, logica strânsă, consequentă, unitate, iată caracteristica oratoriei de altfel greoaie a d-lui Stere. La d-sa, cugetarea vorbită evoluează pe întinsul ideilor ca acei mastodonți formidabili de oțel pe suprafața oceanului, cu mișcări rectiline, rigide, însă cu o siguranță în mers calculată și cu o precizie fără pereche.

Fără îndoială, d-l Stere ar întruni cele mai eminente calități, care ar trebui să facă din d-sa un șef cu prestigiu; însă peste toate aceste calități, politica d-sale din timpul războiului aruncă o umbră groasă și cât se poate de plicticoasă. Este adevărat că și-a recunoscut greșala. Este adevărat că multe circumstanțe ușurătoare îl descarcă; însă când s'a înșelat cineva așa de profund, într'un moment atât de vital pentru destinele neamului, autoritatea lui suferă o știrbire regretabilă și îndoiala asupra-i se continuă în suflete. Fiind om de concepții și de doctrină, mai mult decât de acțiune, și un artist al cuvântului scris și al logicei cugetate, mai mult decât al activității practice, d-l Stere este și din acest punct de vedere insuficient pentru a juca rolul unui șef politic desăvârșit. Însă cum o vagă analogie morală și mintală îl apropie de Lenin, cine poate garanta că doctrinarul Stere nu ascunde și rezerve de abilitate și acțiune, care să reamintească pe acelea ale șefului bolșevist.

Pentru tot ce lipsește însă d-lui Stere, personalitatea d-lui Dr. Lupu este în apropiere și poate suplini, pentru că, la rândul său, acesta are poate prea puțin din ceea ce d-l Stere are prea mult.

Dacă unul din acești doi frantași țărăniști este puțin popular sau chiar impopular, celalt este foarte popular,

mai ales în unele pături sociale. În schimb, dacă unul dintr'înșii este aproape indiferent unor cercuri sociale mai înalte, celalt este foarte sincer execrat în aceleași cercuri. La oratoria greoaie și rigidă a D-lui Stere, corespunde cuvântarea prea fluidă, de o volubilitate complexitoare, fără fond doctrinar a D-lui Dr. Lupu. La inflexibilitatea doctrinară a unuia răspunde oportunismul practic, al celuilalt. Dacă unul trăește din ideologii și doctrine, celalt este acțiunea trăită; și pe când unul este un democrat numai din reflecție și studii, celalt este din naștere, din sensibilitate și poate din arivism. Totul concură a face din dualitatea Stere-Lupu un echivalent al dualității Lenin-Troțki, fără a afirma prin aceasta că unii fac la noi politica celorlalți din Rusia.

În fostul învățător Mihalache, se poate întrevădea ca un fel de sinteză a unora din calitățile celor dintâi doi fruntași. Costumul ne-ar scuti să spunem că învățătorul Mihalache are aceeași origină țărănească ca și doctorul Lupu. Dacă unul este fiu de preot din Huși, celalt este tot fiu de sătean și mi se pare ginere de preot; ambii sunt dar eșiți din mica burghezie intelectuală a satelor. De aceea, ca și doctorul Lupu, d. Mihalache este țărănist și democrat prin sensibilitate, prin naștere, pe când D-l Stere este vlăstar al marelui burghezii moldovenești. O cultură de autodidact a permis D-lui Mihalache să-și asimileze noțiunile elementare politice și sociale, dar aprofundarea lor și pătrunderea în complexul lor d-sa n'a putut-o face decât prin sensibilitate și intuiție vagă, nu prin studii. Orizontul larg al filosofiei sociale, perspectiva infinită a doctrinelor, nu pot să nu-i lipsească, dar le compensează prin priceperea mai ascutită a concretului, a detaliului. Nu-i lipsește nici talentul, nici cunoașterea oamenilor, calități indispensabile unui conducător politic; ceea ce însă pare a-i lipsi este autoritatea unui

Stere și puterea de a mișca și de a trage după sine masele, pe care în orice caz n'o are cât doctorul Lupu.

Una din cele mai simpatice figuri țărăniște de frunte este D-l Paul Bujor, un incorigibil idealist, care nu poate uita că este fiu de țăran din Covurlui, și ca atare, și-a dat ca scop vieții ridicarea clasei căreia îi aparține prin naștere. D-nii Dumitrescu-Bumbești și Iuniân sunt, iarăși, din cei mai populari și activi fruntași țărăniști, precum Ion Răducanu și V. Madgearu sunt economiștii intelectuali ai partidului, totdeauna informați în doctrinele economice și chestiunile sociale.

Partidul țărănesc, prezentându-se cu acest stat major, trebuie să recunoaștem că, dacă poate fi inferior în această privință partidului liberal, este superior oricărui alt partid burghez. Dacă el continuă să-și îmbogățească cadrele, însă nu cu elemente vechi, venite de la partidele reacționare, sau cu oameni politici vechi, cari nu s'au distins nicăeri prin democratismul lor, ci prin toate elementele pe care instrucția superioară le scoate din imensa clasă țărănească și prin atragerea în sânul lui a intelectualilor micii burghezii, partidul țărănesc va deveni, cât de curând, un adversar primejdios al partidului liberal și un puternic organ de progres social și politic al neamului.

În ce privește programul său, partidul țărănesc se prezintă mai puțin bine decât în privința compoziției sale, a statului său major și a cadrelor.

Examinat cu atenție, și mai ales comparat cu acela al partidului liberal, programul țărănist nu ni se pare a fi ceace pretinde și ceace ar fi logic să fie. Introducerea, scrisă cu mult aparat, la ante-proiectul de program, nu ni se pare nici destul de clară și populară, dat fiind nivelul popular al marelui masă a partidului și nu este nici întemeiată științificește. O bună

parte a afirmațiunilor și a expunerii de principii din această introducere, ni se par herezii. Ca să stabilești valoarea politică a țărănimii, bazându-te pe tezele marxiste sau pe dialectica obicinuită a marxismului, ni se pare un non-sens. Dacă este ceva științificește stabilit de Marxiști, este incapacitatea politică a țărănimii în general, incapacitate justificată prin temperamentul țaranului, de condițiile lui de viață și de natura ocupațiilor lui. A susține contrariul, bazat pe tezele și dialectica marxistă, este o cutezanță greșită. Din zel țărănist exagerat, autorul sau autorii acelei introduceri, au substimat, au neglijat, sau au omis cu totul partea și rolul micii burghezii, în formarea partidului țărănesc, și rolul ei în genere, pentru că lupta cu marea burghezie o va arunca pretutindeni, dar mai ales la noi, alături sau de muncitorii industriali sau de țărani.

Această introducere scrisă cu exces de zel țărănist și marxist dă partidului, din această cauză, o culoare bolșevică, și constituie, pe nedrept, un fel de sperietoare, care îndepărtează în loc să apropie de partid, spiritele democrate însă ponderate. Cu toate astea, programul țărănist, care păstrează proprietatea individuală și chiar dreptul succesoral burghez, aproape neatins, nu este nici socialist, cu atât mai puțin poate fi socotit bolșevic. Din punct de vedere tactic, introducerea programului țărănist, pe lângă că este foarte prezumțioasă, confuză și neștiințifică, este și o grozavă lipsă de tact, și deci o mare greșală.

Dacă de la introducere trecem la programul propriu zis, trebuie să mărturisim că ni se rezervă o decepție. În esența lui și în liniile lui cele mai generale, programul țărănist se deosebește prea puțin de cel liberal. Cu câteva excepții ceva mai îndrăsnețe, acest program este aproape conservator. În adevăr, tot ce

poate propune partidul țărănesc, cu privire la dreptul succesoral, este păstrarea acestui drept neatins «la descendenții în linie dreaptă între frați și soți». Dacă, precum mai am spus, mai există și azi o rămășiță a instituțiilor medievale, feudale, aceasta este dreptul succesoral, care, în mijlocul societăților civilizate și democratice, este un anahronism și o intolerabilă nedreptate socială. Orice partid politic democrat, demn de acest nume, trebuie să o combată, să o reducă sau să o înlăture. Dar partidul nostru țărănesc, care ia aluri bolșevice, nu are nici această îndrăzneală. În schimbul acestor îndărătnicii timorate, recunoaștem că partidul țărănesc se revanșează admitând «reorganizarea unor însemnate ramuri de producție pe baza uneia sau alteia din formele de socializare adecuate». De asemeni, mai putem considera ca o notă foarte bună pentru acest partid punctul din program care cere «așezarea izvoarelor de energie (petrol, cărbuni, gaze naturale, căderi de ape) sub conducerea și controlul public». Acestor două chestiuni, care sunt esențiale în organizarea economică a unui Stat, partidul țărănesc le aduce soluțiuni pe care am văzut că orientarea generală a evoluției societăților moderne le indică și le impune imperios.

În alt loc ¹⁾ noi ne-am ocupat mai stăruitor cu aceste două probleme și am propus pe larg soluțiuni analoge cu cele pe care programul țărănist nu le indică decât cu mare sfiială și le păstrează un caracter vag.

Nu ne vom opri asupra diferitelor puncte din program, de un interes secundar, sau asupra acelor care sunt analoge cu ale programului liberal. Credem însă nemerit să stăruim puțin asupra capitolului relativ la *cultura poporului*. În această chestiune, programul țărănist este tot atât de bogat ca cel liberal, pentru că

---

¹⁾ Evoluția Ideilor Liberale, librăria Sfetea, part. II. cap. I, II și III

probabil ambele partide își dau perfect seama că aceasta este problema capitală a cărei soluționare trebuie adusă urgent. Ambele partide uită însă că înființarea unei puzderii de școli de tot soiul, nu este suficientă pentru stârpirea analfabetismului și pentru educația și instrucția tinerelor generații, dacă nu se vor procura și mijloacele necesare copiilor familiilor sărace. Un sistem de burse și cantine trebuie să completeze anunțarea abundenței de școli, pentru ca să se dea familiilor sărace mijloacele indispensabile pentru trimiterea copiilor lor în școlile de tot felul ce li se hărăzesc prin programele politice. Ne-am ocupat în alt loc, ceva mai pe larg, și de această problemă, și am dat unele indicațiuni mai precise ¹⁾. Cum nu putem să ne întindem mai mult în aceste pagini asupra acestei probleme, ne rezervăm pentru în curând un studiu mai substanțial, când o vom trata în legătură cu problema dreptului succesoral, de oarece reforma ce vom preconiza pentru acest drept, va procura mijloacele pentru a soluționa problema culturii poporului.

În rezumat, putem zice că partidul țărănesc dispune de oameni politici capabili, cu sentimente și convingeri democratice și cu destul simț realist, care nu exclude idealismul și înțelegerea sau intuiția luminoasă a orientării evoluției generale a societăților moderne, și prin urmare și a societății noastre. Valoarea politică a acestui partid se justifică și mai mult prin valoarea claselor sociale din care își recrutează aderenții : țărănimea procurându-i numărul, masa ; iar mica burghezie intelectuală a satelor și a orașelor procurându-i inițiativa, ideologia și capacitatea politică, întru cât țărănimea, câștigând conștiința de clasă, se va îndepărta de liberali și întrucât mica burghezie intelectuală nu va fi absorbită de partidul liberal. Fără îndoială că,

¹⁾ Evoluția Ideilor Liberale, cap. III.

În acest caz, atitudinea micii burghezii intelectuale va depinde de orientarea frunțașilor țărăniști. Dacă ei înțeleg să precumpănească țărănismul în partid, vor pierde de sigur mult din simpatia micii burghezii intelectuale. De aceea, dacă partidul țărănesc trebuie să-și fixeze profund un picior pe terenul clasei țărănești, să nu fixeze mai puțin pe celălalt în clasa micii burghezii intelectuale, a cărei importanță numerică și valoare politică nu va încetă de a crește în mod constant.

În acelaș timp, nu trebuie pierdut din vedere că reforma agrară odată desăvârșită, cea mai legitimă și importantă revendicare a țăranilor a fost satisfăcută, și că, peste aceasta, prea puține interese și chestiuni mai rămân ca să pună masele țărănești în mișcare pentru țărăniști. Ca metodă și procedeu în acțiunea sa și propaganda ce desfășoară, de sigur că partidul țărănesc lasă mult de dorit. Aproape nimic nu-l deosebește în această privință de vechile partide. Patima și exagerările, care merg până la negarea adevărului și realității, nu lipsesc. Invinuind partidul liberal de oligarhie, fără să-și aducă aminte că el este distrugătorul oligarhiei din România, partidul țărănesc, în schimb, nu ezită ca, prin agenții și agitatorii săi, să facă cele mai primejdioase promisiuni, și aceasta cu atât mai mult cu cât moșiile fiind aproape în totalitate împărțite, prea puțin se mai poate face pentru țărani, în această direcție. Firește, partidul țărănist fiind o formațiune nouă, ne având trecut, el nu poate aduce nici o garanție pentru viitor, cum o pot face liberalii. De aceea, este nevoit să recurgă la promisiuni imposibil de realizat și devine periculos prin demagogia la care îl împinge fatal situația sa de nou venit. Va trebui mult tact și multă înțelepciune țărăniștilor, ca să nu alunece pe panta primejdioasă a anarhiei și a demagogiei.

Care vor fi, în perspectiva viitorului, raporturile dintre aceste trei clase: Burghezie, Țărănime, Muncitori? Țărănimea va crește ea, nu numai în cultură și pregătire economică, dar mai ales în număr, pentru ca celelalte clase să se eclipseze, precum decretează sociologii țărăniști? Sau, din contra, după cum cel mai elementar bun simț o indică, clasa proletariatului va crește, se va desvolta și se va înmulți în dauna țărănimii, iar industria noastră va putea, nu peste multă vreme, să echivaleze cu agricultura și poate chiar s'o depășească în importanță? Nu mai stăruim a atrage atenția că acesta a fost procesul economic desvoltat în Anglia, Germania, Belgia, etc. O simplă ochire de bun simț, aruncată asupra condițiilor și bogățiilor solului, le-ar fi fost de ajuns ca sociologii țărăniști să poată întrezări prodigioasa desvoltare industrială care ne așteaptă. Cu cărbunii, cu petrolul, cu gazurile naturale, cu fierul și diferitele metale ce conține solul nostru, și tot astfel cu bogățiile forestiere și cu cerealele, care se pretează la atâtea derivate de fabricație alimentară, cu creșterea vitelor și cu industriile ce pot deriva din ea, se poate prevedea o desvoltare industrială de așa natură și cu așa repeziciune că, în treizeci până la patruzeci de ani, ar putea depăși și eclipsa agricultura. Aceasta fiind evoluția noastră economică cea mai sigură, ce devine atunci țărănimea sub raportul numărului?

Cum pământul nu este extinsibil, fatalmente numărul gospodăriilor țărănești nu poate să mai crească decât în proporții foarte reduse. Cu timpul, țărani gospodari, prin aplicarea spiritului de cooperație la producțiune, la credit și desfacerea produselor, vor deveni niște mici burghezi, capitaliști, însă și muncitori, adică așa cum e normal să fie orice adevărată burghezie. Surplusul de țărani, care va rezulta din marele excedent

de naștere ce dă țărănimea, va trece de regulă în rândurile muncitorilor industriali sau ale burgheziei, și probabil o parte va rămâne muncitori agricoli manuali, asociați firești, în lupta lor, ai proletariatului industrial. Massa țărănească, care acum poate fi 70—80 %, se va putea reduce astfel, succesiv, până la 30—40 %. Și atunci, de sigur, ea nu va mai avea decât prea puțin comun cu ceea ce este țărănimea de azi.

Pentru viitor deci, dacă toate calitățile politice și culturale ale acestei clase sunt destinate să crească, în aceeaș măsură va scădea valoarea ei numerică. Adăogăm că, din punctul de vedere democratic, nici azi nici mai târziu țărănimea nu va fi un factor de progres prea hotărâtor, azi din incapacitate, iar pe viitor, când va fi prosperat și se va fi dezvoltat, din spirit de conservatism agrar, către care va evolua inexorabil.

Ce ar putea însemna, deci, un partid țărănesc și prin urmare de guvernare țărănistă? Aceasta depinde de modul cum s'ar prezenta acest partid. Partid de clasă sau partid național țărănist-burghez? În primul caz, el ar fi pur și simplu o simplă replică a guvernului sovietic din Moscova.

Dacă însă țărăniștii se prezintă ca un partid burghezo-țărănist, ceea ce este în fapt, adică dacă părăsesc ideea bolșevică a luptei de clasă și devin un partid național, adică al tuturor claselor, atunci țărănismul devine o simplă dublură a partidului liberal, având acelaș rol. În acest caz, titulatura lui este nesinceră și prevedem că se va merge la o luptă de exterminare între liberali și țărăniști.

Cine va învinge?

Răspunsul la această mare problemă a anilor ce urmează se găsește indicat în Cap. II al acestei broșuri. El sună așa: Va învinge țărănismul dacă: 1. Reușește să înlătore din fruntea lui, înlocuindu-i cu de-

mocrați convinși și neariviști, elementele îndoelnice, cum de pildă este, în ciuda talentului său, un Simion Mehedinți; sau elementele înfumurate, *fumiștii* de nuanța Madgearu — care însă nu este cel mai rău în genul său, — și cari n'au venit aci din alte partide decât pentru a-și satisface ambițiile vanitoase, exploatând naivitatea și incultura țărănimii; 2. Dacă în acelaș timp țărăniștii adoptă un program cu adevărat democratic și socialist, în înțelesul socialismului liberal. Vor învinge, din contra, liberalii, dacă adoptă, ei, un program mai înaintat și-și adaptează metoadele și doctrina la spiritul vremilor noi, ceea ce credem că va trebui să se întâmple, căci este deja pe cale de înfăptuire.

h) Partidul Socialist.

Azi o realitate în curs de a lua ființă, mâine va fi realitate deplină, în dauna mai ales a țărănismului.

Cadrele partidului socialist, cu rari excepții¹⁾, sunt recrutate după norme cu totul diferite de acelea ale partidului țărănist. Statul său major, cu excepția a câtorva intelectuali burghezi veniți din cauza convingerilor lor, este compus nu numai din oameni ieșiți din popor, dar din lucrători propriu ziși. Sinceritatea convingerilor lor și onestitatea acțiunilor și atitudinea lor sunt altfel întemeiate decât acelea ale frunțașilor țărăniști.

Mișcarea socialistă, în contrast cu țărănismul, a început de acum 30 de ani, a progresat lent și temeinic, cu toată soliditatea realităților sociale adevărate și profunde; și cu toate peripețiile prin care a trecut, ea

---

1) O scrisoare a lui Ilie Moscovici ne-a desvăluit și printre socialiști câteva elemente care numai cinstesc nu fac mișcării.

n'a încetat, n'a fost nici un moment întreruptă. Conducătorii ei au putut să dezerteze în împrejurările cunoscute¹⁾, mișcarea însă și-a urmat drumul, căci realitatea, a cărei expresie era și este, nu încetează de a crește și de a câștiga importanță.

Jumanca, Oprescu, Flueraș, Cristescu, Dobrogeanu fiul, sunt căpetenii de seamă ale mișcării și unii din ei ar putea face parte, cu cinste, din rândul oricărui alt partid.

Grigorovici, Dragu, Moscovici și Ghelerter, sunt, de sigur, cei mai culți și concepțiile lor, așa cum rezultă din atitudini și fapte, sunt cele mai realiste. Dacă conducerea lor reușește să se impună partidului, atunci socialismul român va intra pe calea colaborării cu partidele burgheze și va înceta de a fi, în înțelesul strict, adecă bolșevic, partid de clasă, rămânând mai mult partid de idei. Cu Cristescu și Dobrogeanu, din potrivă, utopia va triumfa, și cauza lucrătorilor nu va câștiga nimic din sguduiturile și turburările pe care această clasă le-ar provoca în această țară. Cel mult vanitatea și goana după glorie a unora, va fi măgulită și satisfăcută.

Dacă comparăm acest partid de clasă cu celalt partid, zis tot de clasă, al țărăniștilor, nu poate să nu ne isbească profunda sinceritate a social-democraților față de nesinceritatea unora din frunțașii țărăniști. Pe când unora din social-democrați li s'a oferit, pe cât știu numai eu, în două rânduri, ministere, și le-au refuzat, refuzând cu îndărătnicie de a lua parte la guvern; frunțașii țărăniști, în majoritate, nu sunt decât vânători de ministere și caută cu lumânarea ocaziile de a veni la guvern, nu importă cum și cu cine.

Această primă deosebire arată soliditatea, sinceritatea

---

1) Foștii socialiști trecuți la liberali, acum în urmă Racowsky.

și trăinicia socialismului, față de țărănism. Aceleaș constatări se pot face și sub raportul aderenților. Pe când la țărăniști, țărani sunt mai puțin numeroși decât la liberali, aderenții partidului socialist sunt toți lucrători, și organizațiile socialiste coprind de sigur un număr de muncitori covârșitor mai mare decât celelalte formațiuni politice la un loc.

Raporturile dintre frunțașii socialiști și aderenții lor, cu toate schimbările ivite acum în urmă, sunt de altă natură decât cele între țărani și țărăniști. Astfel, pe când între țărani și țărăniști raporturile sunt precare și nestatornice,— țărani și țărăniști trecând bucuros, oricând, la partidul liberal, naționalist sau averescan,— lucrătorii socialiști, cu foarte rari excepții, sunt de o statornicie impresionantă față de conducătorii lor politici. Disciplina din rândurile socialiștilor este așa de mare, încât ea nu lasă nimic de dorit și întrece chiar pe cea observată în sânul organizațiilor liberale. Modul în care s'au comportat lucrătorii în ultimele două alegeri, care fură și cele dintâi două ale votului universal, dovedește aceasta și constituie un fapt considerabil, care dă o bună idee de viitorul și temeinicia acestui partid. În adevăr, statornicia proletariatului și disciplina lui politică par a asigura aleșilor de azi scaunul lor de deputat, oricare ar fi împrejurările, numai dacă aleșii lor rămân fideli credinței socialiste.

Această disciplină și legătura statornică a proletariatului cu frunțașii săi politici, derivă de sigur din conștiința de clasă, mai puternică și mai lămurită la lucrători decât la oricare altă clasă socială, și mai ales decât la țărănime.

Ceeace mai posedă lucrătorii industriali într'un grad de obicei mai mare decât celelalte clase sociale, este solidaritatea între ei și mai este și trezirea, în spiritul lor, a problemelor sociale largi și de viitor. Prin

aceasta chiar, în spiritul lor lărgit și în legătură cu problemele care-i frământă, interesele mari naționale și internaționale își fac drum și largesc încă orizontul preocupărilor lor, ridicându-i deasupra nivelului comun. *Puterea lor de inițiativă ca și forța lor de intuiție în problemele vaste, sociale și naționale, și care sunt suflul organizațiilor lor economice și politice, fac din clasa proletariatului cel mai bun instrument de evoluție socială și de progres moral în societățile moderne.* Când are norocul să dobândească și conducători sinceri, morali, din punctul de vedere politic — și, aceasta în este asigurat prin spiritul de disciplină ce o însuflețește și care elimină pe toți intrușii ariviști, doritori de onoruri — această clasă socială este, din punct de vedere moral și politic, superioară chiar burgheziei.

Având aceste calități necontestate, clasa muncitoare are însă dezavantajul de a fi o minoritate de mică importanță numerică, pentru moment, față de populația totală a țării. Insistăm însă că numai *pentru moment*. Cu fiecare zi ce trece, se creiază întreprinderi noi, care, automat, prefac în muncitori proletari porțiuni tot mai mari din populația țării. În vremea din urmă, și mulți ani viitori încă, bogățiile naturale ale subsolului și ale solului vor da prilej întreprinderilor și exploatărilor celor mai vaste. Succesiv, fără întrerupere și în aceeași măsură, proletariatul va crește, în parte în dauna chiar a burgheziei, și mai ales a micii burghezii, dar mai cu seamă în detrimentul clasei țărănești, care, înmulțindu-se și supra-populând satele, va procura proletariatului cele mai bogate contingentă. Este probabil că tot solul țării, nu numai în orașe, dar în munți și pe coline, ca și pe malurile marilor fluvii, se va presăra cu coșuri înalte, cu vaste întreprinderi de tot felul, cu fabrici și nenumărate uzine. În aceste fabrici și uzine se vor aduna

și se vor solidariza, pentru muncă productivă și pentru lupta politică, porțiuni din ce în ce mai importante din populația țării.

Și dacă azi clasa proletariatului reprezintă ceva sub 10 % din populația totală a țării, în douăzeci de ani, de sigur, ea se va dubla. Peste alți 20 sau 30 ani, clasa muncitorilor salariați de tot felul va fi trecut de 50 %. Atunci, cu calitățile morale și politice pe care i le găsim azi, ea va fi luat de mult, în viața politică a țării, rolul deținut azi de burghezie; iar partidul socialist, dacă nu va fi absorbit partidul liberal de azi, îl va înlocui la cârma Statului, făcând din acesta un element de rezistență și de conservare socială și națională.

Până atunci, însă, partidul socialist, întru cât va rămâne partid de clasă, și sincer cu el însuș, nu va fi de cât un partid de control și de luptă și nici de cum partid de guvernământ. Va avea ca singur rol de a se coaliza cu una sau alta din formațiile politice, pentru a slăbi pe cea mai tare sau a răsturna guvernele și, prin presiunea parlamentară și economică, pe care o va putea exercita, va obține, cu mari lupte și cu multe încordări inutile, reforme și îmbunătățiri, mediocre pentru proletariat. Firesc ar fi ca acest partid să ofere, din când în când, concursul sau unui partid liberal democratizat, pentru ca, de acord cu el, și prin el, să obțină maximum posibil de revendicări. Inșă dialectica luptelor politice, din nenorocire, n'are nimic comun cu dialectica logicei și a firescului, și vom vedea, din potrivă, partidul socialist combătând pe liberali, cu atât mai violent cu cât aceștia vor fi mai democrați, și, ca și în trecut, complotând alături cu cele mai reacționare formațiuni care, fiind slabe, aleargă la sprijinul ori și cui. Partidul socialist va căută, prin astfel de alianțe monstruoase, să dărâme

pe ori și cine îi va face concurență pe terenul democrației.

În privința programului partidului socialist din România, el fiind, în principiu, comun cu acela al tuturor partidelor similare de aiurea, și întru cât, la noi, nu s'a definit în puncte programatice speciale, nu este ceva nou și nici mare lucru de zis.

Experiența din Rusia, în schimbul marilor nenorociri pe care le-a atras asupra poporului rus, va fi dat omenirii o idee clară despre oportunitatea aplicării în întregime a teoriilor marxiste. Când această experiență va fi luat sfârșit, se va ști exact întru cât proprietatea individuală este sau nu este un sistem practicabil, sau întru cât acest sistem poate sau nu continua dezvoltarea progresivă a omenirii pe terenul economic, sau, nefiind decât un ideal, nu este decât un sistem, care poate servi ca orientare generală și ca mijloc de criteriu în aprecierea realității concrete, dar pe care, dacă îl aplici în fapte, riscă să distrugă sau să dezorganizeze societatea și procesul economic.

Fără îndoială, forța de azi a socialismului stă în partea sa exclusiv critică; partea constructivă este foarte discutabilă. Două lucruri rămân și vor rămâne fundamentale în socialism: 1. Ameliorarea condițiilor de viață ale muncitorilor salariați; 2. Organizarea pe baze raționale și juste a vieții sociale și economice a Statelor.

Partea slabă a socialismului va fi însă, dacă rămâne încă la concepția marxistă: 1) că neglijează procesul economic, luat în sine însuși, adică nu-l preocupă de cât în mod indirect creșterea bogăției în sine, ci numai considerațiunile de *dreptate socială*; 2) libertatea și spontaneitatea individuală sunt lăsate în umbră, pe al doilea plan, înfățișate, iarăși, indirect, ca rezultând fatal din principiul organizării și al dreptății, considerate în

sine și în primul rând. Or, este știut că libertatea este baza fundamentală a vieții morale a individului și că primează totul, dreptatea nefiind decât un mijloc de a restabili principiul libertății, deviate și devenite abuz.

Ca și la cursele de cai, principiul libertății sau al egalității nu trebuie să serve decât ca punct de plecare și ca regulă restrictivă a abuzurilor, să nu fie decât egalizarea șanselor pentru toți concurenții; odată porniți la drum, principiul libertății trebuie lăsat suveran, pentru ca fiecare ins să dea societății maximum de încordare, de ingeniositate și de rezultate. Această parte esențială a procesului vieții, socialismul o neglijează chiar prin definiția sa.

Dacă socialismul s'ar mulțumi cu reducerea dreptului succesoral la averile mari și cu principiul expropriării și al colectivizării exploatărilor de interes general și care au caracter de monopol, el ar putea, chiar de azi, să se apropie de conducerea afacerilor publice, întrucât ar căpăta un caracter mai plastic, mai mlădios, devenind un socialism liberal. Pierzând caracterul de rigiditate și de fatalitate, el câștigă puterea de acțiune constructivă și eficacitatea, care îi lipsesc azi.

Din chiar experiența bolșevicilor ruși, rezultă că guvernarea de clasă este imposibilă, că desființarea proprietății, pe toată linia, este o primejdie, că regimul fără libertate se transformă într'un infern intolerabil și că, în mod fatal, inexorabil, concepțiunile și politica lui Lenin evoluează către un socialism liberal, în care burghezia este chemată să-și reia locurile și ocupațiile dela care, la început, fusese gonită.

Suntem siguri că socialiștii noștri vor fi cei dântâi cari vor trage concluziile necesare din învățămintele la care va fi condus guvernarea nefastă a sovietelor.

Rezumat și Concluzie

În compoziția demografică a României, ca și în cea a tuturor societăților europene moderne, se pot distinge, în linii mari, trei clase sociale fundamentale: muncitori, burghezi și țărani. La rândul lor, în interiorul acestor clase, se pot cu ușurință distinge grupări mai speciale. Spre pildă, burghezia se diferențiază în mare și mică burghezie, alături de burghezia inteligenții. Țăranii tind a se diferenția și ei în țărani proprietari și muncitori agricoli; precum și muncitorii industriali și comerciali tind a se diferenția în muncitori calificați, elita, și simplii muncitori, al căror număr este covârșitor.

Viața politică a țării va tinde, în mod normal, să se cristalizeze în viitor pe aceste linii de temelie. De aceea, avem azi trei partide fundamentale: liberal, țărănist și socialist.

Ceea ce complică și intensifică lupta politică, este faptul că diferențierea politică pe partide este nevoită să se conformeze cu evoluția și necesitățile sub-grupărilor sociale, care se ivesc și se accentuează în fie care din cele trei mari clase. Trepidațiile, oscilațiile, șovăirile organizațiilor noastre politice sunt produsul complexității noastre sociale.

Cum se desemnează azi și în viitorul apropiat evoluția partidelor și raporturile dintre ele, dacă ținem

în seamă clasele și sub-clasele sociale, care constituie suportul acestor partide ?

Am spus și putem menține că țărănimea va trebui să dea substratul și justificarea existenței partidului țărănesc. Tot astfel burghezia, cu diferitele ei nuanțe, va fi suportul partidului liberal și al celor 2—3 fragmente sau schițe de partid (național, naționalist, averescan). Clasa muncitorilor, în linii generale, va constitui substratul unui partid socialist mai mult sau mai puțin unificat. Aceasta în teorie și în linii foarte generale.

În practica faptelor, însă, partidul țărănesc, din cauza inferiorității politice a marelui masse țărănești, va fi, încă multă vreme, și din ce în ce mai mult câtăva vreme, un partid al micii burghezii dela sate și din orașe, care este menită să remorcheze masa apatică a populației satelor. Partidul liberal nu va fi, numai el, partidul exclusiv al marelui burghezii, căci se va găsi aci în concurență cu celelalte grupări politice similare. De asemeni, aderenții acestui partid se vor recruta, încă multă vreme, printre țărani și mica burghezie. Astăzi, lupta politică cea mare, ce se dă între liberali și țărăniști, este lupta pe mica burghezie a satelor și a orașelor. Vor triumfa țărăniștii, când mica burghezie se va îndepărta dela liberali, și, invers, vor triumfa liberalii, când mica burghezie, în majoritatea ei, se va despărți, precum a fost în ultimele alegeri, de țărăniști.

Ceeace poate deveni, însă, determinant în această luptă nedecisă, ceea ce va putea constitui arbitrul luptei, va fi, credem noi, burghezia inteligenții, care tinde, din ce în ce mai mult, să devie un factor important și independent și care este făuritoarea indicată a opiniei publice. De aci derivă, de altfel, și importanța ei politică și socială. Încotro va inclina intelectualitatea burgheză, care face temelul opiniei publice, într'acolo va inclina victoria, pe care factorul politic,

determinant dar fără răspundere, o va indica și decide.

Lupta politică din viitorul apropiat se desemnează deci, între partidul liberal, deoparte, fie singur fie aliat cu alte grupări burgheze, și cel țărănesc, de altă parte, totdeauna în coaliție tacită sau expresă cu restul celorlalte partide sau grupări.

Succesul partidului liberal pe viitor va depinde de puterea de atracțiune ce va exercita asupra micii burghezii și a intelectualilor. Experiența venirii la guvern a acestui partid, ne confirmă și această prevedere. Aci stă tot viitorul acestei puternice organizații politice. — Ce va fi acest viitor?

În sânul partidului, se pot distinge de acum trei orientări: curentul pur burghez, școală și cadre vechi; curentul democratic al intelectualilor, în direcția câștigării satelor și organizațiilor cooperative; curentul marelui finanțe și al marilor exploatare industriale. Din nefericire, aceste curente nu se despart tranșant și nu se definesc cu precizie; ele se încăleacă, se încălesc și unii dintre fruntașii partidului aparțin pe rând fiecărui curent. Ei pot zice, ca poetul, că două sau trei suflete bat în pieptul lor. (Zwei Seelen wohnen, ah, in meiner Brust).

Viitorul partidului va depinde prin urmare de triumful unora sau altora din cele trei curente și din cele trei suflete din pieptul fruntașilor.

Sau va triumfa nuanța liberalilor șmecheri, învârtitori de afaceri, echilibriști încercați, sprijinitori ai marelui finanțe și întreprinderi financiare, și atunci partidul va pierde simpatia micii burghezii și a intelectualilor democrați, în care caz acest triumf va însemna eșecul politic al partidului liberal. Partidul va dăinui mai departe, precum, în Franța, republicanii din dreapta, liberalii și progresiștii dăinuiesc dar nu guvernează. Forța lui financiară îl va menține la su-

prafață, dar în acelaș timp îl va îndepărta de la conducerea treburilor publice, pe care nu le va mai putea influența decât, ca și în Franța, indirect și prin corupție.

Dacă, din contra, triumfă curentul democrat, partidul liberal va deveni un partid liberal socialist, ceace este în Franța partidul radical socialist, care guvernează în această țară de 30 de ani, aproape fără întrerupere. Adoptând un program democratic înaintat, partidul liberal va atrage și păstra simpatia micii burghezii și a intelectualității, care îi va menaja o bună presă și o opinie publică favorabilă.

În acest ultim caz însă, viitorul partidului țărănist va fi mai precar și mai puțin strălucit. Soarta acestei formațiuni politice depinde de gradul de adaptare, de care partidul liberal este susceptibil în împrejurările grele și atât de diferite care au urmat războiului.

Din punct de vedere al politicei economice, dezvoltarea cooperației și asociației la sate și la orașe poate fi un punct comun în programul celor două partide antagoniste. Rămâne că acela care o va îmbrățișa mai sincer și o va promova mai cu teamei, să exercite cea mai mare influență în viața politică a satelor. Aci va fi iarăș un punct critic în politica liberală. Ea va trebui să aleagă între marea finanță bancară sau marile societăți anonime și între cooperație. Succesul va fi al *liberalilor*, dacă ei vor ști să le armonizeze și să le împace, de oare ce, și una și alta, sunt tot atât de indispensabile dezvoltării economice naționale. De aci decurge tendința dominantă către transacții și compromis, ce însuflețește și domină spiritul conducătorilor liberali.

Dacă, însă, partidul liberal se va lăsa târât mai mult pe panta intereselor marei finanțe și marei indus-

trij, de sigur că atunci viitorul politic va fi al partidului țărănist mic burghez. Țărăniștii vor fi, ei, ceea ce este partidul radical socialist din Franța. Liberalii vor avea în mâna lor marea finanță și marea industrie, dar nu și conducerea politică. Și le vor avea atâta timp cât reformele democratice aduse de țărăniști nu vor fi *subminat*, încetul cu încetul, și puterea lor financiară și industrială.

Până atunci, însă, este foarte probabil că și rolul miciei burghezii și al țărănimii să fie epuizat. Țărănimea va deveni din ce în ce mai mult un element de stagnare și de conservare, și primul rol de progres și de guvernare îl va fi câștigat clasa muncitoare, care va fi depășit faza sovietului și va fi început era cooperăției și a sindicatelor.

ANEXA

Idealismul social și Realismul istorico-economic

Idealismul social, mai mult decât oriunde, își are obârșia sa în Franța. Punctul său de plecare a fost marea revoluție, produs ea însăși al idealismului și al ideologiei materialiste din veacul XVIII-lea. După *Ba-boeuf* și *Egalii*, Saint-Simon, acel gigant care călărește peste cugetarea celor două veacuri, este spiritul din care isvorește idealismul social al secolului trecut și tot el este cel dintâiu care a întemeiat acest idealism pe bazele realismului istorico-economic.

Tezele și dialectica marxistă nu sunt decât dezvoltarea teoriei saint-simoniene și punerea ei la punct în silogisme documentate.

Concepția socialistă, la Saint-Simon, are, deci, două aspecte: unul idealist, adică raționalist și entusiast; altul analitic, materialist, adică istorico-economic. Urmașii lui Saint-Simon (Fourier și Proudhon) în Franța, au stăruit mai mult asupra aspectului pur idealist și entusiast. În Germania, dimpotrivă, Rodbertus, Marx și Engels au reluat celalt aspect al socialismului, analizând exclusiv substratul său istorico-economic, Lassalle fiind, la Nemți, echivalentul socialiștilor idealști din Franța.

Chestiunea ar fi: de ce s'a produs această disociație

între cele două aspecte ale socialismului și de ce socialismul francez s'a restrâns și s'a specializat în aspectul ideologic sentimental, optimist, pe când cel german s'a mărginit mai mult la analiza științifică a substractului său materialist ?

Intrebarea, astfel pusă, implică și răspunsul.

Stările politice și sociale din Franța, în urma schimbărilor produse de Marea Revoluție, permiteau și chiar încurajau acțiunea ; pe când stările politice și sociale din Germania, rămase îndărăt, încă pe jumătate medievale, nu permiteau acțiunea socialistă. Socialiștii francezi aveau toate resorturile spiritului lor încordate pentru acțiune ; idealul și entuziasmul erau forma lor de manifestare. Dimpotrivă, socialiștii germani, pe cari Germania nu-i putea suporta între frontierele ei, ci îi arunca în Anglia spre pildă, împiedecați dela acțiune, trebuiau să ia atitudinea contemplativă a reflecțiunii, a analizei, a cercetărilor obiective, care duc la teoria materialismului istoric. Nu le rămânea, cu alte cuvinte, decât să precizeze și să adâncească explicația economico-istorică, propusă deja de Saint-Simon.

Natural, Marx va manifesta cunoscutul său disprei pentru ideologia entusiastă—superficială și neștiințifică, după el — a socialiștilor francezi. Atitudinea, odată luată, nu-l va părăsi nici când împrejurările de mai târziu din Germania îi vor permite acțiunea. Idealismul, optimismul rațional și entuziasmul vor fi, în practica socialiștilor marxiști, tot atât de eficace pe cât vor fi blamate și pönegrite în teoriile lor.

Rezultatele științifice ale cercetărilor marxiste, au fost, însă, așa de strălucite ; prestigiul lui Marx, așa de puternic, că teoriile materialiste au fost adoptate și în Franța, unde, de vreo 30 de ani, au domnit exclusiv, cu Lafargue, Jules Guesde, Longuet, etc.

La noi, Dobrogeanu-Gherea a adoptat tezele și dia-

lectica marxistă, cu o fidelitate dusă până aproape de servilism. Alți epigoni, de dată mai recentă, au fost și sunt niște maniaci ai marxismului. Ei nu cunosc și nu vor să știe nici ce a fost înainte de Marx, nici reacțiunea, care s'a produs, în ultimul timp, împotriva concepțiilor și metodei marxiste.

Căci, în adevăr, atât în Germania, cât mai ales în Franța, o foarte serioasă reacțiune s'a produs și este în curs de a se produce împotriva marxismului ¹⁾.

În Germania, neo-marxiștii, cu Bernstein, au contestat, cu mult temei, tezele marxiste, iar mișcarea sindicală este, desigur, o desmințire a fatalismului ce inspira materialismul istoric.

În Franța, Jaurès, cu toată atitudinea conciliantă a spiritului său sintetic, era, el însuși, o protestare contra marxismului și așa se explică fondul neînțelegerilor dintre el și Bebel, etc., în faimoasele congrese internaționale. Lucrările critice ale D-lor Georges Sorel și Charles Andler, și acum în urmă Laskine, au pus într'o lumină foarte vie și limpede contradicțiile și descompunerea sistemului marxist.

Reacțiunea idealului entusiast și voluntar împotriva materialismului istoric eră foarte puternică, cu ani de zile înainte de marele războiu, și ea, acum, este triumfătoare aproape pe toată linia. Socialismul, în genere, chiar bolșevismul, pun greutatea pe ideal și pe propaganda entusiastă, care sunt mijloacele imediate de acțiune, și nicidecum pe formulele algebrice, care, dacă pot încânta și satîsfăce pe pedanți, sunt indiferente și mai ales neînțelese de masele lucrătorilor.

---

1) Necunoscând această reacțiune de dată recentă, un tânăr marxist ne-a putut acuza, el pe noi, că am rămas în urmă cu vreun veac, pe când, în adevăr, d-sa trăește și azi tot pe la jumătatea veacului XIX.

Altceva este, spre pildă, să scrii despre problemele sociale ale vremii, într'o revistă anostă, greoaie și nevăzută de marele public, și altceva este să tratezi aceste probleme pe înțelesul și la nivelul publicului cititor, cu scop de a promova acțiunea. În primul caz, te mulțumești cu analiza contemplativă a condițiilor intrinseci, a substratului materialist al problemelor; în celalt caz, sintetizezi situațiile în câteva noțiuni-idealuri, proprii să miște sufletele, și aspectul idealist, pasiunea și entuziasmul sunt singurele arme la care faci apel. A te împovăra, în acest din urmă caz, cu toț bagajul de formule și silogisme, la care ajunge analiza materialistă, este a-ți distruge singur efectul la care voești să ajungi, fără să ai alt avantaj decât a pare pedant, greoi, în schimbul aerului de erudiție efină pe care ți l'ai dat.

Socialismul și metoda socialistă are deci două aspecte și două metode sau atitudini: una contemplativă, analitică; alta voluntară, idealistă, activă, care merg paralel, își corespund perfect, și întrebuințezi pe una sau pe alta, după cum ai în vedere acțiunea, propaganda sau simpla reflecțiune și analiză științifică. Una sau cealaltă metodă, unul sau celalt aspect, domină epoca și oamenii, după cum ea sau oamenii sunt mai mult de acțiune sau de contemplație.

De altfel, idealismul rațional, optimist și entuziasmul nu apar și nu devin eficace decât atunci când condițiunile materiale, substratul problemelor, le-au preparat calea. De aceea, entuziasmul nu se poate comanda, după cum ar vroi unii utopiști. Dar nici transformările sociale nu se pot efectua fatal, prin simpla și spontană și automata preparare a condițiilor lor istorico-economice, fără apariția, în spiritul contemporanilor, a idealurilor corespunzătoare, care provoacă entuziasmul și pun în joc pasiunile lor. De aceea, dacă entuziasmul nu se poate comanda, precum ar vroi naivii,

tot astfel nimic nu se poate efectua fără idealuri și entuziasm, cum ar vroi pedanții cari tăgăduesc idealurile și disprețuesc entuziasmul. Idealul, entuziasmul și pasiunea sunt traducerea anticipată, în spirite, a schimbărilor deja în gestație în substratul material al societății. A cunoaște obiectiv aceste condiții nu ajută și nu adaogă nimic.

A te opri la fiecare pas, în elanul cu care enunți sau propagi idealul rațional și entusiast, spre a arăta șurubăria intrinsecă a rațiunilor lui materialiste de a fi, este a pierde indicațiile bunului simț și a te expune ridicolului, cu care publicul pedepsește pe pedanți și naivi. Căci în acest caz, un aspect al socialismului nu face decât să distrugă sau cel puțin să paralizeze pe celalt. Abia în urmă, după ce acțiunea a avut loc, aspectul analitic contemplativ poate veni să confirme și să consacre rezultatul, sau cel mult el poate servi ca piatră de încercare a sincerității și eficacității celuiilat.

De aceea, în capitolele ce preced, noi nici n'am zăbovit a pune în evidență toată dialectica marxistă, care poate legitima soluțiile propuse și idealurile de *libertate și dreptate*, care cer și justifică aceste soluții. Și n'am făcut-o, de oarece acest sport a devenit un joc prea ușor, la care recurg, în orice ocazie și pentru orice chestiune, oricât de trivială, toți debutanții doritori să impresioneze pe ignoranți și ca atare nu poate decât să ne repugneze.

VERIFICAT
2017

C U P R I N S

Prefața	Pag. I—VI

I.

Orientarea evoluției și principiile ei	3
Evoluția dela ființa biologică la personalitatea spirituală	4
Evoluția dela robie la libertate :	5
<i>a)</i> Desvoltarea politică	5
<i>b)</i> Libertatea popoarelor pe baza principiului auto- determinării	6
<i>c)</i> Procesul evoluției economice dela sclavie la coo- perație liberă	7
<i>d)</i> Procesul liberării economice internaționale	10
Procesul democratizării vieții politice și economice. — Justiția socială	11
Evoluția raporturilor internaționale :	
<i>a)</i> Raporturile politice	14
<i>b)</i> Democratizarea politicii interne.—Votul Universal.	18
<i>c)</i> Justiția socială și democratizarea economică	19

II.

Clasele sociale :	30
<i>a)</i> Marii proprietari funciari	31
<i>b)</i> Clasa burgheziei	33
<i>c)</i> Clasa țărănească	36
<i>d)</i> Proletariatul industrial	42

III.

Partidele politice. — Politică națională sau po- litică de clasă ?	46
<i>a)</i> Politică națională	47
<i>b)</i> Politică de clasă	49

Guvern de partid sau guvern de coaliție ?	Pag. 52
Guvern neutru	” 55
Partidele de guvernământ:	” 58
a) Partidul conservator progresist	” 59
b) Partidul conservator-democrat	” 60
c) Partidul poporului	” 62
d) Partidul naționalist-democrat	” 65
e) Partidul național	” 68
f) Partidul național-liberal	” 70
g) Partidul țărănist	” 87
h) Partidul socialist	” 106
Rezumat și concluzie	” 113
Anexă. — Idealismul social și realismul istorico-economic	” 118

VERIFICAT
2007

VERIFICAT
2017

ERATA

- Pag. 6 (Prefață) rândul 3, în loc de *studiu* a se citi: *stadiu*.
Pag. 13 rândul 3 de jos, în loc de *de drept* a se citi: *și drept*.
Pag. 14 rândul 2 de jos, după cuvintele: *mai ales*, urmează:
pentru posibilitățile...
Pag. 15 rândul 5, în loc de: *libertate*, a se citi: *liberate*.
Pag. 27 rândul 6 de jos, a se citi: *și era* continua.
Pag. 37 rândul 6 de jos, în loc de: *poată*, a se citi: *putea*.
Pag. 41 rândul 4 în loc de: *și*, a se citi: *ci*.
Pag. 71 rândul 9 de jos, în loc de: *educație*, a se citi: *adecuație*.